

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut komunikačních studií a žurnalistiky

Katedra mediálních studií

Lenka Šenkýřová

**Konstrukce češství v českých tištěných
médiích: kvalitativní analýza deníků Mladá
fronta/Mladá fronta DNES a Rudé právo v
letech 1989 a 1992**

Bakalářská práce

Praha 2010

Autor práce: **Lenka Šenkýřová**

Vedoucí práce: **Prof. PhDr. Jan Jirák, Ph.D.**

Oponent práce:

Datum obhajoby: **2010**

Hodnocení:

Bibliografický záznam

ŠENKÝŘOVÁ, Lenka. *Konstrukce češství v českých tištěných médiích: kvalitativní analýza deníků Mladá fronta/Mladá fronta DNES a Rudé právo v letech 1989 a 1992*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky, Katedra mediálních studií, 2010. 112 s. Vedoucí bakalářské práce Prof. PhDr. Jan Jiráček, Ph.D.

Anotace

Bakalářská práce „Konstrukce češství v českých tištěných médiích: kvalitativní analýza deníků Mladá fronta/Mladá fronta DNES a Rudé právo v letech 1989 a 1992“ se zabývá mediálním konstruováním české národní identity/češství v obsazích českých tištěných médií. Zvolenými médii jsou v roce 1989 deníky Rudé Právo a Mladá fronta a v roce 1992 Rudé právo a Mladá fronta DNES. Zkoumaná období jsou v obou letech stejná - od 17. listopadu do 31. prosince. K rozboru konstrukcí je použita kvalitativní metoda analýzy obsahu. Ta je pojata jako interpretativní rozbor textů. Rozbor analyzuje a interpretuje nalezené konstrukce. Zkoumá, jaká identita, které tradice a atributy a jaký charakter jsou vybranými tituly českému národu přisuzovány. Práce si v tomto směru všímá rozdílů mezi oběma tituly a odlišností, které nastaly mezi lety 1989 a 1992. Výzkumnou část práce doplňují části teoretická a metodologická. Metodologická část popisuje techniku výzkumu. Teoretická část zahrnuje popis dobové situace a situace mediální a výklad pojmů národní identita, mediální konstrukce a sociální konstrukce reality. Tyto části poskytují ucelený pohled na problematiku mediálního konstruování reality, které je ovlivněno společenským kontextem.

Annotation

The bachelor thesis “Construction of Czech national identity in Czech print media: a qualitative analysis of Mladá fronta/Mladá fronta DNES and Rudé právo daily newspapers in the years 1989 and 1992“ deals with the media constructing of Czech national identity in the content of Czech print media. The selected newspapers are in 1989 Rudé Právo and Mladá fronta and in 1992 Rudé Právo and Mladá fronta DNES. The periods under examination are the same for both years – from 17th November until 31st December. The qualitative analysis of the content is used for the study of the construction. The analysis is conceived as an interpretative study of the text. The study

analyzes and interprets the found constructions. It examines what identity and character and which traditions and attributes are given to the Czech nation by selected newspapers. The thesis notices differences between both newspapers and distinctions which happened between 1989 and 1992. The analytical part of the work is complemented by the theoretical part and the methodology. The methodology describes the technique of the analytical work. The theoretical part includes description of the period situation, the media situation of the era and definition of the concepts of national identity, media construction and social construction of reality. These parts offer a compact insight into the problem of the media constructing of reality which happens to be influenced by the social context.

Klíčová slova

národní identita, mediální konstrukce, sociální konstrukce, češství, české deníky, sametová revoluce, rozdělení Československa, kvalitativní analýza

Keywords

national identity, media construction, social construction, Czech national identity, Czech daily newspapers, velvet revolution, dissolution of Czechoslovakia, qualitative analysis

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Vlastní text práce bez anotací a příloh má celkem 250 802 znaků s mezerami, tj. 140 normostran.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a studia.

V Praze dne 17. května 2010

Lenka Šenkýřová

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala vedoucímu práce Prof. PhDr. Janu Jirákovi, Ph.D. za jeho cenné rady a připomínky při psaní této bakalářské práce.

Obsah

ÚVOD.....	3
1. TEORETICKÝ RÁMEC.....	6
1.1 Teoretická pojednání o národní identitě a jejích aspektech	6
1.1.1 <i>Národní identita</i>	6
1.1.2 <i>Národní charakter a tradice</i>	10
1.2 Dobová situace v Československu ve druhé půli 80. let a na počátku let 90... 14	
1.2.1 <i>Otřesy východního bloku</i>	15
1.2.2 <i>ČSSR na sklonku režimu komunistické moci</i>	16
1.2.3 <i>Od 17. listopadu do konce zlomového roku 1989</i>	17
1.2.4 <i>Radikální transformace společnosti</i>	19
1.2.5 <i>Rok 1992 a rozpad ČSFR</i>	22
1.3 Situace v médiích v proměnách doby	24
1.3.1 <i>Stav médií před listopadem 1989</i>	24
1.3.2 <i>Stav médií v prvních letech po listopadu 1989</i>	26
1.3.3 <i>Rudé právo/Právo</i>	30
1.3.4 <i>Mladá fronta/MF DNES</i>	33
1.4 Mediální konstrukce jako sociální konstruování reality	35
1.4.1 <i>Sociální konstrukce reality</i>	36
1.4.2 <i>Konstruování reality v médiích</i>	39
2. METODOLOGICKÁ ČÁST.....	42
2.1 Metoda výzkumu - kvalitativní analýza.....	42
3. VÝZKUMNÁ ČÁST.....	43
3.1 Rozbor konstrukce češství.....	43
3.1.1 <i>Výběr materiálu</i>	44
3.1.2 <i>Výběr článků k analýzám</i>	44
3.1.3 <i>Formální podoba Rudého práva v roce 1989 (listopad/prosinec)</i>	45
3.1.4 <i>Analýza a interpretace konstrukce češství v Rudém právu od 17. listopadu do 31. prosince 1989</i>	46
3.1.5 <i>Formální podoba Mladé fronty v roce 1989 (listopad/prosinec)</i>	58
3.1.6 <i>Analýza a interpretace konstrukce češství v Mladé frontě od 17. listopadu do 31. prosince 1989</i>	59
3.1.7 <i>Závěr: srovnání Rudého práva a Mladé fronty 1989</i>	69

3.1.8	<i>Formální podoba Rudého práva v roce 1992 (listopad/prosinec)</i>	71
3.1.9	<i>Analýza a interpretace konstrukce češství v Rudém právu od 17. listopadu do 31. prosince 1992</i>	72
3.1.10	<i>Formální podoba MF DNES v roce 1992 (listopad/prosinec)</i>	79
3.1.11	<i>Analýza a interpretace konstrukce češství v MF DNES od 17. listopadu do 31. prosince 1992</i>	80
3.1.12	<i>Závěr: srovnání Rudého práva a MF DNES 1992</i>	89
ZÁVĚR	91
RESUMÉ	95
SUMMARY	96
POUŽITÁ LITERATURA	97

Úvod

Hlavním zaměřením této bakalářské práce je tematika české národní identity, „češství“, ve spojení s mediální reprezentací a konstrukcí tohoto pojmu v obsazích tištěných médií - v tomto případě na stránkách dvou českých deníků - Mladá fronta/Mladá fronta DNES a Rudé právo.

Po revolučním měsíci listopadu roku 1989 česká média ve svých obsazích mohla začít svobodně reflektovat právě trvající "náladu" ve společnosti a s ní související smýšlení o vlastní národní identitě. Hlavním cílem práce bude vysledovat pro daná období typické mediální konstrukce národní identity Čechů, tak jak se ovlivněné například konkrétní společenskou situací objevovaly v letech 1989 a 1992 ve výše zmíněných titulech. S takto vymezeným cílem se pojí hledání souvislostí mezi atributy připisovanými pojmu češství v masových médiích, vyhodnocování těchto souvislostí a pokus o interpretaci nalezených konstrukcí a jejich případných časových proměn.

Masová média opakovaně přenášejí k příjemcům kromě různorodých informací také zakotvené hodnoty, ideje a představy, přičemž takto „sestavená“ sdělení nikdy nejsou zcela hodnotově neutrální, neustále (latentně) ukazují, co je normální a co není, co je podstatné a kdo je důležitý, co lze zařadit pod "dobro" a co pod "zlo" - témata, problémy či společenské otázky jsou tak v masmédiích prezentovány z určité perspektivy pohledu, která odpovídá panující dominantní ideologii společnosti¹ (Trampota, 2006, s. 68, 163). Dnes, ve 21. století, se už v českém tisku neobjevuje rozdělení světa na Východ - „my“ (ti „dobří“) a Západ - „oni“ (ti „špatní“) jako před rokem 1989 (tamtéž, s. 29). Jak to ale bylo s vykreslením naší národní jedinečnosti a její zakotvenosti ve světě bezprostředně po revoluci? Jak se v době od znovunabytí svobody po rozdělení Československa ustavovala konstrukce české národní identity konkrétně v obsazích Mladé fronty/MF DNES a Rudého práva? Které odlišnosti lze v tomto směru popřípadě mezi tituly vysledovat? Jak bylo češství na jejich stránkách vymezováno ke zbytku světa, resp. k národu Slováků, který s námi v této době sdílel jeden stát? Které atributy mu byly mediálně prisuzovány a které tendence převládaly v určitých obdobích dané doby při jeho konstruování vybranými deníky?

¹ Např. francouzský filozof Louis Althusser (1971) v otázce označení nástrojů na uplatňování moci rozlišuje represivní státní aparáty a ideologické (kulturní) státní aparáty - mezi druhé jmenované, které podle něj fungují tak, „aby reprodukovaly a posilovaly převládající soubory idejí (ideologie) potvrzující správnost daného uspořádání společnosti“, zařazuje také média (Burton-Jirák, 2001, s. 119).

Na tyto a případné další vyvstálé otázky se budu snažit odpovědět s pomocí kvalitativní metody zkoumání obsahu, v jejímž rámci půjde o hledání, následný rozbor a konečnou interpretaci přímých a nepřímých pojmenování a vyjádření spojených s češtvím v daném historickém kontextu, která se objevila v člancích vybraných titulů (interpretativní rozbor textů). Analyzován bude deník Mladá fronta/MF DNES², jenž existoval již před listopadem 1989, má tedy mezi českým publikem vybudovanou tradici. Druhým rozebíraným deníkem bude Rudé právo (od roku 1995 Právo), titul opět vydávaný již před rokem 1989, kdy měl mezi ostatními tiskovinami vedoucí postavení. Oba deníky budou zkoumané za roky 1989 a 1992; konkrétně období 17. listopad až 31. prosinec 1989 a období před rozpadem Československa - 17. listopad až 31. prosinec 1992.

Stať práce se skládá ze tří hlavních kapitol. První se věnuje teoretickému orámování tématu, tj. pojednáním o národní identitě a jejích aspektech, popisu československých událostí a celkové situace let 1989 až 1992, včetně stručného nastínění doby tomuto období předcházející, dále výkladu proměn stavu médií před listopadovou revolucí a po ní, včetně charakteristik dvou zkoumaných deníků, a nakonec definici pojmu mediální konstrukce (odvozeno od sociální konstrukce). Vycházím zde z relevantní literatury. Druhá kapitola nabídne popis použité metody výzkumu (kvalitativní analýzy). Třetí část stati je vyhrazena samotnému rozboru konstrukce češtví, který pojmu jako „prolínání“ charakteristiky (včetně stručných připomínek „dějin“) české národní identity s analýzou a interpretací jejích konstrukcí v tisku. Zde využívám převážně českých literárních pramenů od odborníků na dané téma.

Závěrečná část bakalářské práce je shrnující interpretací výsledků - přehledem nejdůležitějších poznatků analýzy a odpovědí na otázky položené v úvodu. Načrtnu zde možnosti a směřování případného dalšího výzkumu v této oblasti a poskytnu konečné vyhodnocení, které by mělo podat ucelený pohled na zkoumanou problematiku mediálního konstruování české národní identity v obdobích nedávno minulých, jež byla pro český národ významná.

Na konec úvodu je důležité zmínit některá odchýlení od předložených tezí bakalářské práce. Předně jde o nepatrnou změnu v samotném názvu práce, kdy použitý

² V září roku 1990 byla Mladá fronta přejmenována na Mladou frontu DNES (MF DNES). V práci tedy budu při zmiňování titulu a rozboru výtisků z roku 1989 používat název Mladá fronta, z roku 1992 Mladá fronta DNES, resp. zkratku MF DNES.

název „Konstrukce češství v českých tištěných médiích: kvalitativní analýza deníků Mladá fronta/Mladá fronta DNES a Rudé právo v letech 1989 a 1992“ lépe odpovídá zaměření analýzy na dvě vymezená období ve dvou různých letech, a nenavozuje tak mínění, jak tomu bylo u předpokládaného názvu v tezích „Konstrukce češství v českých tištěných médiích: kvalitativní analýza deníků Mladá fronta (MF DNES) a Rudé právo v průběhu let 1989 až 1992“, že půjde o rozbor v rozmezí těchto let. Dále se jedná o změnu v obsahové struktuře práce. Předpokládaná struktura navržená v tezích uváděla jako jednu z částí teoretického rámce kapitolu o české národní identitě, zde v práci jsem se ale krátká pojednání o ní a připomínky „dějin češství“ rozhodla vložit až do výzkumné části (jako součást interpretačně-analytických kapitol), přičemž všeobecně zaměřený výklad pojmu národní identita a jevů jí příbuzných jsem v první části stati ponechala. Úsek práce věnovaný dobové mediální situaci (včetně zařazení kapitol o obou novinových titulech) jsem přemístila z metodologie do teoretického rámce, přičemž popis formální podoby deníků v daných letech 1989 a 1992 jsem vložila až do části výzkumné. Takovéto rozvržení, dle mého soudu, lépe slouží logickému členění a také zamýšlenému vyznění a cíli práce.

1. Teoretický rámec

1.1 Teoretická pojednání o národní identitě a jejích aspektech

Zevrubný výklad a charakteristika pojmu česká národní identita (kterou pro tuto práci považuji za rovnocennou pojmu češství) zahrnuje více složek, které jsou pro ucelený pohled na toto téma nezbytné. V následujících dvou kapitolách teoretického rámce se pokusím s pomocí úvah z pera odborníků postihnout teoretické zakotvení pojmu národní identita, popsat ho, včetně jeho utváření a významu v dobách minulých, a poté i další jevy, národní charakter a tradici, jež s ním neodmyslitelně souvisí a doplňují jeho celkový význam.

1.1.1 Národní identita

Národní identita byla, je a bude hojně diskutovaným tématem. Výhodou tohoto termínu je skutečnost, že „národní identita je jedna z celé řady identit, které mohou být vzájemně kombinovány: nevylučuje se tedy s identitou regionální či etnickou. Někteří autoři navrhnou rozlišit národní identitu jako prosté vědomí sounáležitosti s národem a identifikaci jako výraz aktivního angažovaného postoje jedince vůči kolektivní osobnosti - národu“ (Hroch, 2003, s. 21). Jako další výhodu jmenuje historik Miroslav Hroch také to, že termín není na rozdíl od termínu nacionalismus „zatížen emocionálními konotacemi - a je tedy jen v malé míře vystaven nebezpečí zneužití pro politické cíle“ (tamtéž).

Benedict Anderson, britsko-americký historik a politolog, považuje národní identitu v politickém životě za nejuniverzálnější legitimní hodnotu a podotýká: „Řada ‚starých národů‘, které se kdysi pokládaly za plně konsolidované, se začíná uvnitř svých hranic potýkat se ‚subnacionalismy‘ - nacionalismy, které přirozeně sní o tom, že se jednoho krásného dne z této podřízené pozice vymaní“ (Anderson, 2003, s. 241). Každá úspěšná revoluce od druhé světové války se podle něj vymezuje nacionálně, čímž se „pevně usazuje v územním a sociálním prostoru zděděném z předrevoluční minulosti“

(tamtéž, s. 240). Anderson přitom vychází z toho, že národnost či spíše národní identita je jedním z druhů kulturních artefaktů, které se po svém vytvoření v 18. století staly „modulárními, „tedy schopnými být více či méně vědomě přenášeny na velmi rozmanité sociální terény, spojovat se a být spojovány se stejně širokou škálou politických a ideologických konstelací“ (tamtéž, s. 242).

I když národní identita nebyla ve světě, který ji „tak krutě pocítil v podobě nacionalismu, imperialismu, militarismu a rasismu, příliš přitažlivým předmětem zkoumání“ (Grew, 2003, s. 205), a přestože se pak i v druhé polovině minulého století zdálo, že není tak naléhavé ji zkoumat, protože se stále internacionálnější Evropou, která zaujme v celosvětovém společenství skromnější místo, ztratí svou důležitost, ukázalo se jako zcela jasné, že internacionalismus národní identitu neodstranil, což dokázala národně osvobozenká hnutí po celém světě: „pocit identity může formovat národy, podněcovat jejich vznik a zásadně proměňovat společnost“ (tamtéž, s. 205-206). Důležité je proto také zmínit historické souvislosti utváření národní identity, ke kterým profesor historie Raymond Grew říká: „Především víme, že nevznikla pouhým přirozeným vývojem, (...) národní identita je něco historicky vytvořeného. Za druhé víme, že identita má přinejmenším v moderní evropské historii co dělat se státem (a její uchování může stejně tak záviset na existenci státu, jako se stát opírá o loajalitu, jež z identity vyplývá). Jestliže, jak se často stává, existuje pocit národní identity bez státu, který by ji podporoval, ohniskem identity se zpravidla stává chybějící stát - stává se snem nacionalistického hnutí“ (tamtéž, s. 208-209). Národní identitu pak také podle Grewa ovlivnila industrializace (tamtéž, s. 210), a zmiňován je jím i význam kultury: „Národní identita má také kulturní obsah. (...) Uznáváme konstitutivní roli formální či vysoké (buržoazní) kultury divadel, operních scén, muzeí, akademií, univerzit, románů, časopisů a salónů. Národní styl v literatuře, hudbě a výtvarném umění a národní jazyk sám se začaly vymezovat a uznávat většinou právě prostřednictvím těchto institucí (tamtéž, s. 211-212).

Také Jiří Rak, odborník na moderní české dějiny, říká, že významným činitelem národotvorného procesu a utváření národní identity se stalo umění, a to hlavně (a nejen v českých zemích) umělecké zpracování historické látky a námětů, které se považovalo za jeden z nejdůstojnějších způsobů uměleckého vyjádření, přičemž je charakteristické, že „tato díla, na prvním místě samozřejmě historická beletrie, byla hodnocena především jako způsob popularizace historických poznatků a tím i národního uvědomění“ (Rak, 1994, s. 13). Tento trend se začal objevovat ke konci 18. a s nástupem právě 19. století,

kdy se dědictvím předcházejících revolucí stal postulát „jednotného a nedělitelného národa“, kdy se nejdůležitějším druhem historických prací staly „individuální dějiny jednotlivých národů, chápaných jako svébytné organismy, z nichž každý plní v měřítku celosvětových dějin své vlastní nezastupitelné poslání“, kdy nacionalismus sehrál i svou pozitivní roli a kdy byl národ pojímán jako „svého druhu mystická jednota předků, současníků i potomků“, a národní minulost se tak stala „společně sdíleným osudem, společným dědictvím celého národa, jehož každý uvědomělý příslušník se mohl hlásit i k slavným panovníkům, členům nejproslulejších rodů, jako ke svým předkům“ (tamtéž, s. 12).

Grew ke vzniku národních identit dále říká, že byly utvářeny „nutností mobilizovat masy a vyjádřit něco z jejich potřeb, veřejnými systémy přesvědčení, které upevňovaly určité druhy chování a jiné odmítaly“ (Grew, 2003, s. 212). Aby nová, státem zaváděná pravidla a zákony mohly plnit takovou funkci, „musí vyjadřovat hodnoty a podněcovat způsoby chování, které mají ve společnosti kladnou odezvu. Legitimita deklarované nestrannosti a legitimita těchto pravidel se tak zvyšuje, jsou-li vnímána jako odraz hodnot národní identity, přičemž tyto postupy státu tuto identitu zároveň dále vymezují a posilují“ (tamtéž, s. 213-214). Podle Grewa dostává tímto způsobem využitá národní identita ideologický obsah, který ospravedlňuje zavedený politický a sociální systém a jisté chování vymezuje jako pro danou národnost charakteristické, čímž se vytvářejí rozdíly stylu, z nichž čerpají představy národního charakteru³ (tamtéž, s. 214). Z uvedených názorů pak vyplývá, že národní identita zjevně předpokládá jisté pojetí společenství, které se vyjadřuje a upevňuje ve vzorcích komunikace a politického chování, a jehož výrazem, a zároveň tak symbolem jeho identity, se stávají např. sdílené úspěchy či různé vymezující zvláštnosti a specifika; společenství, jež se přizpůsobuje (či nepřizpůsobuje) „změně, jak je možno loajality, jež vyžaduje, spojit s širšími loajalitami a jak určuje, co je cizí a vyloučené“ (tamtéž, s. 216).

Národ se také vymezuje, ospravedlňuje a utvrzuje ve své národní identitě svým jazykem, který, stejně jako i národ, a to především v dobách národních obrození, může být nahlížen jako „mytologizující“, jako pouhý „mýtus“, tedy něco, „co není vepsáno ‚do přirozenosti věcí‘, a dokonce (s pozvolným významovým posunem) něco, co ani neexistuje, na rozdíl od ‚kultury‘“ (Macura, 1998, s. 60-61). Avšak ať je národ jakkoli

³ Více o národním charakteru viz zde následující kapitola 1.1.2.

„nepřirozený“, je stejně s kulturou těsně spjat, je do ní spolu se svou identitou „vepsán“ a „nelze si představit kulturu, která by se nevztahovala k určitému nadindividuálnímu subjektu, která by vůči němu nebyla organizována jako ‚jeho příběh‘ osvojení světa. A to, čemu říkáme ‚národ‘, je (jistě jen ‚časovou‘, jistě i jinak podmíněnou a bezpochyby vždy ‚nepřirozenou‘) podobou řešení nadindividuální subjektivity, bez které by kultura nemohla být kulturou“ (tamtéž, s. 61). Vladimír Macura k těmto svým slovům také dodává, že šťastné sepětí této subjektivity s kontinuitou jazyka (např. právě češtiny) je diskutabilní, že příběh „původu národa“ není totožný s konkrétními „příběhy zrodu“ jednotlivých jeho „příslušníků“ a je tedy fiktivní, protože se neopírá o žádnou biologickou danost, ale dále říká, že ani vymezování národa jako kategorie „občanské“ nebylo v minulosti prosté negativních důsledků (tamtéž, s. 61). Zajímavá je tedy v této souvislosti myšlenka, že lidský svět je vždy především sféra „vymyšleného“ - informace o něm nejsou přenášeny geneticky - a národ i kultura jsou tak skutečně čímsi mimo „přirozenost věcí“⁴ (tamtéž, s. 61). Důležité je však také, že národ a kultura s ním spojená nejsou jen naše pouhé výmysly, ale byli jsme do nich zrozeni, a proto nejsme nezávislí ve svém „vymýšlení“ vlastní identity - ta není jen „věcí osobní deklarace, je to i věc kolektivního sdílení, máme jistou identitu, protože naše vůle po jisté totožnosti, její individuální návrh, je také okolím akceptována (...). Naše identita je prostě faktem ‚kulturním‘, stává se platnou, teprve když je takovým kulturním faktem a jako kulturní fakt je vpletena do sítě jiných kulturních faktů minulých i přítomných“ (tamtéž, s. 61-62).

Každý národ má tedy svou vlastní identitu, se kterou se pojí mnohé představy a definice a která je „určením sebe sama sebou samým, a to individuálním i kolektivním. Identita je prožívána v tom, že jsme jiní, než jsou ostatní, že se od nich odlišujeme. Vědění o národní orientaci se týká především otázky jednoty národa, národního vědomí a specifické národní cesty mezi dějinnými cestami jiných národů“ (Krejčí, 1993, s. 34). Toto pojetí Jaroslava Krejčího ukazuje, jak významnou se stává národní identita pro členy národa - vnímání její existence přináší silný pocit sounáležitosti, něčeho společného, nám všem vlastního a od narození daného, s jehož pomocí můžeme vymezovat své pevné místo na světě.

K tématu identity Krejčí dále podotýká, že „bez jasné personální a kolektivní identity není možné stanovit smysl života, osobní, kolektivní, národní a státní cíle“,

⁴ Zde se nabízí srovnání s teorií sociální konstrukce reality, o které pojednává kapitola 1.4.1.

přičemž cílem identity je pak „být totožný sám se sebou relativně trvale v čase a současně ovlivňovat skupinově charakterové vlastnosti“ (tamtéž, s. 16). Identita národa podle něj spočívá „v jednotném území, ve faktu, že lidé mluví stejnou řečí a mají společné sociální a hospodářské instituce, vládu, společnou víru, jednotný dějinný původ, relativně shodnou hodnotovou orientaci příslušníků národa, jsou hrdí na úspěchy, je jim společný smutek nad neúspěchy v dějinách a mají společnou víru v růst národa v budoucnosti. Národní identita se rodí z negativních vztahů k cizím národům a ze sdílení společného nepřátelství vůči těmto národům. Počítá se k ní především faktor společné vůle. V národní identitě se rozlišuje kulturní a politická identita národa“ (tamtéž, s. 17). K funkci, účelu, cíli a smyslu národní identity Krejčí podotýká, že jde o „úsilí o národ, který je sám sebou, starost o jeho charakter, o dějinné vědomí kontinuity. (...) Je to vůle ke kontinuitě generací, přenos národního vědomí v čase a spojení tradice s inovací v národě“ (tamtéž, s. 17). Jednou z funkcí je i reflektovat spolubytí s jinými národy a dalším důležitým prvkem je také občanská statečnost a aktivita národa - bez nich nelze vytvořit žádnou národní identitu - pokud chybí, zeslabuje se i identita personální a nestatečnému národu je identita nakonec vnucena - vzniká krize identity národa (tamtéž, s. 17). Prvkem národní identity je i „pozitivní nespokojenost s danou národní identitou a národním programem“, jakási „kreativní antiidentita“ (tamtéž, s. 17-18). Pokud je identita nahlížena jako „vědění o orientaci“, pak obsahuje několik komponentů: „komponent historický určuje vztah k minulosti a fakt, co se uchovává z minulosti. Sociální svět vytváří v člověku identitu jako stavbu určitého řádu. Projekce úmyslů a cílů formuje budoucnost a současně také volbu kritérií pro současnost, v níž si vytváříme identitu. Identita se vyjadřuje jak slovem já, tak také slovem my“ (tamtéž, s. 17).

1.1.2 Národní charakter a tradice

Kromě identity můžeme do stejné skupiny, která obsahuje podobné konotace, zařadit slova jako charakter (povaha) či tradice - označení, jež se taktéž běžně užívají za

účelem popisu a charakterizace určitého národa či společenství a jež se dají vnímat jako základní části tvořící dohromady celkový obraz národní identity.⁵

Definice národního charakteru ze sociologického slovníku říká, že též jinak povaha národní, mentalita národní nebo příp. „vlastnosti národní“ jsou „pojmy používané k vyjádření stabilnější psychologické charakteristiky příslušníků určitého národa“ a dále, že „charakter národa byl odvozován z různých daností, např. z rázu krajiny, z historických událostí, z fonetických a jiných zvláštností řeči aj., které byly volně psychologicky interpretovány. (...) Bylo zjištěno, že existují typické znaky příslušníků některých národů, formované vlivem prostředí a historie. Není ale spolehlivě známo, které konkrétní faktory a jakým způsobem se uplatňují při jejich utváření. (...) Z předpokládaných, resp. vypozerovaných vlastností určitých národů se mohou vyvozovat určité politické, kulturní a jiné události. (...) S tematikou charakteru národa souvisejí sociologické a sociologicko-psychologické koncepty autostereotypů a heterostereotypů, které vyjadřují, jak reprezentativní vzorek určitého národa nahlíží v psychologických charakteristikách sám sebe nebo jiný národ. (...) Politické, ekonomické a jiné charakteristiky společnosti (např. stupeň její industrializace, narůstající personální mobilita, struktura moci, úroveň blahobytu atd.) vytvářejí podmínky pro vznik určitých postojů a vzorců chování, zejména zvyků (behavioristicky je charakter chápán jako systém zvyků), jimiž mohou být příslušníci dané společnosti (tedy nejen národa) charakterizováni. (...) Charakteristické znaky a cíle určité společnosti pak vyvolávají určité trendy v rodinné a školní výchově, ve využívání volného času, v restrukturaaci rolí obojího pohlaví a v jejich vzájemných vztazích apod. D. C. McClelland pokládá za podstatnou charakteristiku různých společenských systémů, resp. národů, „sílu motivu výkonu“ (Petrušek et al., 1996, s. 399-400).

Národní charakter je kromě toho také chápán jako „souhrn převládajících typů reakcí, jako celek shodných tendencí a dispozic v jednání národa, jako jednotné chování s výrazným myšlením, které podmiňuje odpovídající identitu národa, jeho kontinuitu i kvalitativní proměnu, v níž přetrvávají určité stabilní faktory“ (Krejčí, 1993, s. 12). Krejčí ještě k definici národního charakteru dodává, že významným je pro něj čin, protože každý je po skutku jiný, než byl, a že podstatu národního charakteru tvoří právě

⁵ S celkovou podobou národní identity souvisí také např. národní uvědomění, jehož intenzita může být různá, „a to jak s ohledem na jednotlivce, tak obecně v různých historických obdobích či v různých oblastech země. Silné národní uvědomění, doložené odpovídajícím chováním, se zpravidla nazývá vlastenectvím. O nacionalismu lze mluvit tehdy, jestliže intenzita národního uvědomění je natolik vyhraněná, že se střetává se zájmy, popřípadě vůbec existencí jiných, zpravidla sousedních národů“ (Petrušek et al., 1996, s. 669).

schopnost národa utvářet svoje vlastní dějiny a osud a „uskutečňovat příznivé politické, sociální, hospodářské, morální a estetické podmínky pro humánní budoucnost národa“ (tamtéž, s. 12, 13). Důležité je také zmínit existující domněnku, že to, jaký národní charakter určitého národa skutečně je, se v celé své šíři odhalí až v dobách krizových a pro národ nestabilních, kdy se odhaluje pevnost národního charakteru a s ní i nejvnitřnější jádro národa (tamtéž, s. 13). Podmínkou národní povahy je schopnost národa integrovat nacionální a sociální zájmy, a proto je hloubka charakteru národa, míra jeho kulturnosti a humánnosti, předpokladem pro praktická řešení politických a sociálních zájmů - národní vědomí jde ruku v ruce se sociálním svědomím (tamtéž, s. 14). Podstatné také pro význam národního charakteru je, že vychází z institucionální a organizační kultury v národě, avšak nelze jej vyvozovat pouze z aparátů politických stran a státních institucí; národní charakter je jevem, „který se neustále krystalizuje, prodělává krizi a přitom zůstává jednak konstantní a jednak se otvírá všemu novému, všem změnám, které vyplývají z komunikace národů a států. (...) Vyvíjí se z protikladů, z konkurence různých ideologických systémů, z tvořivého i zničujícího zápasu různých ideologických a politických směrů“ (tamtéž, s. 14).

Pod pojmem tradice se pak rozumějí „přetrvávající vzory chování, redukující nejistotu rozhodování. Je to jeden ze způsobů orientace kolektivního jednání. Kromě uvedené pragmatické funkce plní tradice funkci symbolickou: zpřítomňuje hodnoty, které jsou v dané kultuře či subkultuře považovány za zvlášť významné a které se proto často mění v normativní vzorce chování, ve zvyky, obyčeje, mravy. (...) Manipulace s tradicí podle potřeb přítomnosti se projevuje na příkladu výročí“ (Petrušek et al., 1996, s. 1326). Podle Jiřího Raka lze za národní tradicí také vidět „vědomě vybranou, uměle vytvořenou (a často účelově přizpůsobenou) linii historického vývoje, která má dokazovat ‚historickou legitimitu‘ určitého celku“ (Rak, 1994, s. 5). Tradice národa se předávají z generace na generaci. Některé v průběhu času zcela zanikají, jiné se podle potřeb společnosti obměňují, přetrvávají a drží v úctě, i když už s dobou, ve které se na ně národ odvolává, nemusejí mít mnoho společného. V rámci specifického charakteru dějin každého národa se našlo místo pro různé legendy, nekriticky přebírané tradice a lichotivé představy o sobě samých (již v souvislosti s charakterem zmíněné autostereotypy) a oproti tomu nelichotivě vykreslené obrazy „dědičných nepřátel“ i ustálené soudy o národech ostatních (již v souvislosti s charakterem zmíněné heterostereotypy), jež mnohdy působí ještě dodnes (tamtéž, s. 13). Naopak některé tradice jsou zavrhovány a prohlašovány za „mrtvé“. K tomu Jiří Rak dodává:

„Historická věda se čas od času pokouší o změnu společenského historického vědomí, většinou ale bezúspěšně. Historikové přitom obvykle staví proti sobě tradici a výsledky svých výzkumů, které prohlašují za definitivní. Velmi často se k nim (zvláště v dobách společenských převratů) připojuje radikální publicistika, libující si v zábavě, kterou bychom mohli označit jako ‚bourání mýtů‘“ (tamtéž, s. 4).

K samotnému vytváření národní tradice se pak takto vyjadřuje sociální antropolog Ladislav Holý: „Skutečnost, že určitý postoj nebo způsob očekávaného a schvalovaného společenského chování se v jistém historickém období stal charakteristickou reakcí kolektivity, není samo o sobě důvodem, aby byl považován za její tradici. Tradice může být, a samozřejmě je, utvářena poukázáním na několik vybraných historických událostí, které jsou z toku běžných historických dějů vyčleněny a označeny za důležité, protože fungují jako standardizované důkazy existence tradice“ (Holý, 2001, s. 86). K tomu Holý dodává, že tak jako každý jiný aspekt národní identity, tak i vědomí národní tradice „krystalizuje pouze ve vztahu k jinému národu, který je vnímán jako odlišný“ (tamtéž).

Podstatou národních tradic je, že umožňují, aby jakékoli chování většiny příslušníků národa v jakémkoli období zpětně neovlivňovalo pozitivní obraz národa jako celku - souvisejí tedy s celkovou představou národa, což také naznačuje, že „národ může být národem, jen když má tradice“ (tamtéž, s. 104). Nahlížení na národ jako na transcendentní celek, obdařený schopností samostatného jednání a vlastními dějinami, je výsledkem právě víry v existenci národních tradic - takové nahlížení vyvěrá z přesvědčení, že ne jednotlivci, ale národ je nositelem tradic, jejichž přetrváváním se jednání národa stává představitelné (tamtéž, s. 104). Přestože jsou tradice podmíněny současnými praktickými zájmy, lidé je tak nevidí, pro ně jsou tradice výsledkem historické zkušenosti, jejímž subjektem byl vždy národ - „prostřednictvím historické zkušenosti vzniká představa národa jako společenství lidí sdílejících nejen jazyk, ale i vlastnosti a tradice (...), a navíc jako společenství značného historického stáří, které legitimuje jeho současné postavení mezi ostatními podobnými společenstvími“ - národ, tradice a historická zkušenost jsou tak pojmy, které vzájemně tvoří jádro národní ideologie, specifický rys národa (tamtéž, s. 104, 105).

Pojednání o národní tradici je příhodné zakončit těmito slovy Ladislava Holého: „Tradice je postulována vírou. To však neznamená, že se tradicí může stát cokoli. (...) Ačkoli se na tradici zdánlivě odvoláváme, abychom dali význam minulosti, vždy ji připomínáme buď z hlediska současných cílů, nebo z hlediska cílů budoucích. Zda se

jisté postoje nebo vlastnosti stanou „našimi tradicemi“, určuje současnost nebo budoucnost. Tradice se tudíž na jedné straně připomíná, aby legitimovala nebo nahradila současný status quo, a na druhé straně mobilizovala lidi, aby následovali určitý ideální budoucí stav. Přítomnosti tak dáváme smysl a budoucnost si představujeme v kategoriích minulosti. (...) Jednou z důležitých funkcí tradice je spojovat minulost, současnost a budoucnost“ (tamtéž, s. 124).

Tyto jednotlivé teoretické a definující přístupy k výkladu pojmů národní charakter (povaha) a národní tradice by měly poskytnout lepší orientaci v tematice češství, které si lze představit právě jako českou povahu (s typickými českými vlastnostmi) či české tradice (Holý, 2001). Těchto podstatných aspektů tématu si proto budu všimnout i při samotném rozboru ve výzkumné části práce, a právě jejich teoretické přiblížení je, dle mého názoru, významnou pomocí při odhalování konstrukcí češství v tisku.

1.2 Dobová situace v Československu ve druhé půli 80. let a na počátku let 90.

K odhalování, poznávání a určování mediálních konstrukcí v určitých novinách, které vycházely v daném historickém období, na pozadí specifického dějinného běhu, je jednou ze základních podmínek znát průběh důležitých událostí, jež tyto minulé časy formovaly, a určovaly tak zároveň i stav věcí budoucích a ovlivňovaly český národ a vnímání národní identity. V této kapitole teoretického rámce vyložím chronologicky naši nedávnou minulost, přičemž začnu stručným popisem dobové situace před zlomovým sedmnáctým listopadem roku 1989, včetně situace i za hranicemi Československa, a poté se již v dalších částech budu věnovat třem rokům našich dějin, jež následovaly po znovunastolení svobody a byly předeherou k rozpadu Československa a vzniku České republiky.

1.2.1 Otřesy východního bloku

Druhá polovina 80. let 20. století světu ukázala, že je neudržitelné dále ve východním bloku pokračovat „ve stejném duchu“ jako dosud, a byla tak v důsledku proběhnutých změn a událostí nakonec završena slavným „revolučním převratem“. Tomu předcházelo složité období zahrnující mimo jiné pokus o reformu socialismu. Celý svět s velkou pozorností po nástupu Michaila Gorbačova do čela SSSR sledoval, k jakým změnám začíná v Sovětském svazu docházet, a skloňovat se začala především dvě slova: perestrojka a glasnost'. Jinak také „přestavba a otevřenost“ byly součástmi rozsáhlejšího programu změn, tzv. nového politického myšlení, a znamenaly přeměnu „řízení národního hospodářství v SSSR“, „snahu sovětského vedení zprůhlednit celou sovětskou politiku“ a v oblasti zahraniční politiky také hledání „cesty, jak společensky a politicky rozdělené Evropě a světu dát pohled společný všemu lidstvu“ (Ort, 2004, s. 289). Avšak tyto „slibné kroky“ přinesly jen dílčí úspěchy a očekávané zlepšení celkové situace nenastalo -naopak, brzy se dostavily nové problémy. Přestavba například znamenala v první řadě „hospodářskou reformu, mnohem méně pak krok k osvobození obyvatelstva od tuhého stranicko-policejního režimu. A už vůbec neměla být, navzdory slovům o rovnosti mezi Sovětským svazem a satelity, cestou k rozvolnění a rozpadu celého východního bloku“ (Cuhra et al., 2006, s. 280). Co se týče satelitních režimů, ty nepřivítaly perestrojku a glasnost' se stejným nadšením - některé, a mezi nimi i Československo, pociťovaly nedůvěru ke změnám, přičemž důvody ke znepokojení „byly různé, spojovala je však jistota, že veškeré změny mohou být z pohledu vládců jen k horšímu“ (tamtéž, s. 281-282). I když země jako Polsko a Maďarsko uvažovaly pod společenským tlakem o „rozsáhlých politických změnách, pro ostatní země východního bloku zůstala přestavba maximálně cestou k ekonomickému zefektivnění, což se ovšem nedařilo“ (tamtéž, s. 283). Tyto státy sice viděly přicházet první příznaky krize východního bloku, ale řešení spatřovaly spíše v příklonu k „tvrdému brežněvovskému kurzu“ a jinak už „nikdo zřetelně neformuloval nebezpečí hrozícího kolapsu celých systémů“ (tamtéž, s. 284).

1.2.2 ČSSR na sklonku režimu komunistické moci

Situace v Československu druhé půle 80. let nebyla výjimkou - „režim se sice přihlásil ke Gorbačovově politice, bytostně jej ale děsila paralela mezi Pražským jarem a probíhajícím děním v Sovětském svazu, naznačovaná opozicí i Západem“, a i když společnost „vnímala dění v Sovětském svazu s obvyklou skepsí, rozhodně očekávala praktické kroky a nikoli pouhé proklamace“ - jasný rozdíl mezi aktivním Gorbačovem a přestárlym funkcionářským sborem v zemi v ní však vyvolával pochyby o schopnosti KSČ k těmto oznamovaným krokům přikročit (Cuhra et al., 2006, s. 284).

Československá společnost setrvala již po téměř dvě desetiletí v otupělosti, v mrtvém tichu tzv. normalizace, byla to společnost „zaživa pohřbená“, existující v období vyznačujícím se „naprostou absencí právního stavu“, kdy „moderní pojetí teritoriality práva (určité právo platí na určitém území pro všechny bez rozdílu) bylo potlačeno feudálně-stavovským pojetím personality práva. Podle něho byla větší část osob zcela svázána řadou bezduchých právních norem, zatímco menší díl zcela povznesen nad jakákoli zákonná ustanovení, a tím spíše i nad principy morální. (...) Tento stav vedl k apolitizaci širokého spektra společnosti. Prozíraví a slušní lidé se záhy zbavili iluze, že by pronikáním do řad stranické ‚věrchušky‘ mohli ovlivnit chod veřejných záležitostí k lepšímu. Většina obyvatelstva, zachváceného nadšením nad vývojem roku 1968, upadla po srpnové invazi do stejně hluboké deprese. Cítila se podvedena a pochopila obrodný proces jako boj dvou mocenských frakcí uvnitř KSČ, do kterého byla zatažena proti své vůli a se kterým vlastně nemá nic společného. Zde je asi třeba spatřovat hlavní příčinu oné neotřesitelné pasivity ‚mlčící většiny‘ a stále hrozivěji rostoucí přehrady mezi ní a prominenty“ (Bělina et al., 1995, s. 304-305). Ladislav Holý k tématu „neaktivity“ naší společnosti před zhroucením režimu uvádí, že „podmínkou úspěšné revoluce je všeobecná nespokojenost lidí, kteří mohou být politizováni a ve jménu předpokládané změny pobídnuti k jednání. Podle této učebnicové formulace bylo Polsko 80. let a Sovětský svaz na přelomu 80. a 90. let pravděpodobně v revolučnější situaci, než kdy bylo Československo před listopadem 1989. (...) Samy vedoucí osobnosti disentu zůstávaly k šancím na svržení komunistického systému až do poslední chvíle skeptické“; tato slova Holý dokazuje esejí Petra Pitharta ze srpna 1989, ve které je komunistický režim u nás označován za vysoce stabilní a společnost za výrazně pasivní, a také vyjádřením Václava Havla několik dní před listopadovými událostmi, že „očekává politické změny

v Československu na jaře 1990 a že tyto změny nebudou mít souvislost s veřejnými demonstracemi (Holý, 2001, s. 124-125).

Existovaly ale opoziční skupiny⁶, které vyvíjely činnost požadující obnovu „občanské společnosti, právního státu a otevření se Evropě i světu“, avšak vedením země šmahem označenou za „útok na principy socialismu“, a k tomu se některé složky represivního aparátu⁷ začaly vymykat kontrole - tvrdost jejich zásahů způsobovala vážné újmy na opozičních demonstracích⁸ (Bělina et al., 1995, s. 304). Tyto náznaky, které mohly znamenat, že režim postupně bude sahat po tvrdších formách represe, vyvolávaly v opozici spory: „část byla pro stupňování demonstrací, druhá, k níž patřil i Havel, nechtěla dát záminku k tvrdému mocenskému střetu, který by ohrozil perspektivu, jež se rýsovala v sousedních reformních zemích, totiž dialog s mocí a nenásilná změna režimu“ (Křen, 2005, s. 976-977). Velká pozornost byla upírána především na 10. prosinec, Den lidských práv, kdy mělo dojít k chystanému velkému vystoupení, a málokdo počítal s tím, že by se „zápalným podnětem mohlo stát povolené a režimním svazem mládeže spolupřátelované shromáždění k 50. výročí studentské vzpoury 17. listopadu 1939 a jejího potlačení nacisty“ (tamtéž, s. 977).

1.2.3 Od 17. listopadu do konce zlomového roku 1989

Nakonec tedy přišel 17. listopad a s ním začátek „sametové revoluce“. Výbuch nahromaděné nespokojenosti nastal po brutálním potlačení demonstrace, která, jak už bylo řečeno, byla na 17. listopad svolána u příležitosti 50. výročí smrti Jana Opletala a

⁶ Jádrem opozičního hnutí představovala Charta 77, v jistém vymezení k ní vznikla Demokratická iniciativa, míroví aktivisté založili Nezávislé mírové sdružení, pozoruhodným spolkem byly aktivní monarchistické České děti, na podzim roku 1988 se ustavilo Hnutí za občanskou svobodu, otevřeně se hlásící k pojmu politická opozice (Cuhra et al., 2006, s. 284-285). Paralelně s Chartou působil Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných a mobilizovalo se ekologické hnutí („zelení“) (Bělina et al., 1995, s. 303, 304). „Po listopadu 1989 vznikl dojem, že co Čech, to aktivní bojovník proti komunismu. Fakta a čísla to nepotvrzují. Počet bojovníků proti komunistické totalitě se výrazně zvýšil až po listopadu 1989. Například ještě zpráva Státní bezpečnosti předložená předsednictvu ústředního výboru komunistické strany v lednu 1989, bezprostředně po tzv. Palachově týdnu, uváděla existenci asi 20 skupin, tzv. nezávislých iniciativ, které měly dohromady údajně asi 500 členů a odhadem 5 tisíc sympatizantů (Měchýř, 1999, s. 45). Mezi další nezávislé iniciativy patřily např. Československý helsinský výbor, Iniciativa sociální obrany, Klub právní podpory, Společenství přátel USA, Mírový klub Johna Lennona, Nezávislé studentské sdružení, Sdružení T. G. Masaryka ad. (tamtéž, s. 50-51).

⁷ Těmi byly např. správa kontrarozvědky pro boj s vnitřním nepřítelem, část Lidových milicí ad. (Bělina et al., 1995, s. 304).

⁸ Srpnové demonstrace roku 1988 (při příležitosti 20. výročí sovětské intervence), počátkem roku 1989 tzv. „Palachův víkend“, demonstrace na 1. máje a 21. srpna roku 1989 a vlna protestů proti opakovanému věznění V. Havla a dalších disidentů (Bělina et al., 1995, s. 304.).

uzavření vysokých škol nacisty. Veřejnost, pobouřenou již paralelou mezi postupem nacistických a komunistických represivních sil, ještě více podnítila k aktivitě falešná zpráva o zabití jednoho studenta policií (Bělina et al., 1995, s. 309). Následně se strhla lavina událostí vedoucích k pádu do té doby neporazitelného a navenek silně a stabilně vypadajícího komunistického režimu.⁹

Hned v neděli 19. listopadu bylo jako představitel opozičního hnutí vytvořeno Občanské fórum (OF), a „i když se do politického života vrátil opět Alexander Dubček a další příslušníci generace z roku 1968, roli všemi uznávané autority převzal Václav Havel“ (tamtéž), jenž kromě dalších vystoupil 21. listopadu na Václavském náměstí před stotisícovým shromážděním občanů, aby je informoval o založení OF jako „prozatímní reprezentace kriticky smýšlející veřejnosti“ (Husák, 1999, s. 93). V těchto dnech se v Praze, a brzy i v dalších městech, konaly masové demonstrace, studenti, herci a hudebníci vyhlásili časově neomezenou stávkou, den po demonstraci nehrála pražská divadla, zrušena byla divadelní představení a koncerty po celé zemi (Holý, 2001, s. 125). Na 27. listopad pak byla pod heslem „Konec vlády jedné strany“ svolána generální stávka, jejíž naprostý úspěch¹⁰ byl podstatným faktorem pro následující konkrétní kroky demontáže komunistického systému, jež se začaly uskutečňovat po proběhnutí série rozhovorů mezi delegací OF a vládou (Cuhra et al., 2006, s. 298). Tyto kroky zahrnovaly odstoupení Gustáva Husáka z prezidentského úřadu, jmenování vlády „národního porozumění“ v čele s Mariánem Čalfou, v níž převahu získali nekomunisté, a především zrušení ústavního článku o vedoucí úloze komunistické strany (Bělina et al., 1995, s. 310). Pak již nic nebránilo tomu, aby Federální shromáždění, jehož předsedou se stal Alexander Dubček, zvolilo jednomyslně 29. prosince 1989 Václava Havla novým prezidentem¹¹, přičemž věrnost věci socialismu byla z prezidentské přísahy vypuštěna se souhlasem všech poslanců (Holý, 2001, s. 125). Nedlouho poté

⁹ Podrobné rozebrání událostí ze dne 17. listopadu 1989, včetně „výroby“ falešné zprávy o zabití jednoho ze studentů účastnících se demonstrace, viz např. Petr Husák (1999). Podrobný popis událostí prvního týdne sametové revoluce viz např. ŽÁKOVÁ, Michaela. *První týden sametové revoluce ve vybraných denících (Rudé právo a Svobodné slovo)*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky, Katedra žurnalistiky, 2008.

¹⁰ Podle publikovaných průzkumů skutečně zastavila na dvě hodiny práci asi polovina obyvatelstva, čtvrtina se zúčastnila demonstrací konaných po celé zemi, deset procent obyvatel nevstoupilo do stávky kvůli zachování fungování nejzákladnějších služeb a dvacet procent proto, že se účastnit nechtělo, nebo se obávalo postihů ze strany státu (Holý, 2001, s. 125).

¹¹ Havlově kandidatuře předcházela spor mezi jeho zastánci a příznivci nominace Alexandra Dubčeka na tuto funkci - „Dubček byl sice zvolen předsedou Federálního shromáždění, samotný konflikt však upozornil nejen na rozdílné vnímání roku 1968 českou a slovenskou společností, ale i na dosud málo vnímané rozpory mezi českým a slovenským vztahem ke společnému státu a jeho podobě“ (Cuhra et al., 2006, s. 298).

došlo i k vytvoření dvou národních vlád - předsedou české se stal Petr Pithart, předsedou slovenské Vladimír Mečiar.

Konec komunistického režimu byl v Československu otázkou dnů¹², sklonek roku 1989 znamenal pro občany země nabití euforií ze znovuzískané svobody a „i když přetrvávaly obavy z komunistického pokusu o zvrát výsledků revoluce, fakticky se země chystala na zcela novou éru. Po čtyřiceti letech komunistické vlády zůstala celá řada problémů, od ekonomických, právních, ekologických až po intelektuální a morální. Jejich váhu si však v těchto okamžicích radosti málokdo důsledně připouštěl“ (Cuhra et al., 2006, s. 298).

1.2.4 Radikální transformace společnosti

Přišlo nelehké období transformace a změn, které byly „nejenže rychlejší než kdekoli ve východní Evropě, ale také, možná s výjimkou východního Německa a Maďarska, mnohem radikálnější - hned z kraje roku 1990 došlo k rozpuštění Lidových milicí, ozbrojené složky komunistické strany, a „působení komunistické strany na pracovištích, v armádě a policii bylo zákonem zakázáno; většina stranického majetku začala sloužit jiným účelům“ (Holý, 2001, s. 125-126). Před prvními svobodnými parlamentními volbami od roku 1946, vypsanými na červen 1990, panovala v zemi „působivá a emotivní polistopadová jednota“, kdy ještě nebyly viditelné příznaky nějaké výraznější politické diferenciaci (Křen, 2005, s. 979). Tato jednota „vyvrcholila“ právě v době voleb a byla zřejmá z jejich výsledků - účast na nich, přesahující 96 %, „byla dokladem vysoké aktivizace společnosti, která vydržela i po několik dalších let, třebaže s klesající tendencí. Podobně jako v druhých postkomunistických zemích byly i tehdejší československé volby vlastně plebiscitem proti komunismu. V obou částech republiky si sice komunisté (v ČR dokonce beze změny názvu) udrželi 15-16 % mandátů, ale jednoznačné vítězství připadlo silám nekomunistickým“ (v ČR dosáhlo OF dvou třetin mandátů) (tamtéž, s. 979).

¹² Oproti reformním zemím Polsku a Maďarsku, kde konec režimu trval měsíce, a NDR, kde trval týdný (Křen, 2005, s. 979).

Nově sestavená vládní koalice pak přistoupila k ráznému zahájení politiky privatizace¹³ a přechodu na tržní ekonomiku, která byla nevyhnutelnou podmínkou pro vznik změn ve všech oblastech společenského a politického života, což společně s formováním demokratických politických struktur, nového systému státní správy a justice na centrální i místní úrovni, s reformou vzdělávacího systému, zdravotní péče atd. patřilo k „revolučnímu procesu vytváření postkomunistického vzdělávacího řádu“ (Holý, 2001, s. 132). Nezbytnost provedení všeobecného odstátnění a přechodu k tržní ekonomice, naléhavost této přeměny, mimořádně velká hloubka této operace a radikální obnova kapitalistického hospodářství byly základními rysy celkové ekonomické přestavby Československa, které bylo před listopadem nejvíce „zesocializované a kde komunistický režim tento stav udržoval nejdéle“ (Křen, 2005, s. 982).

K ekonomické transformaci se přidala s podobnou radikalitou i transformace politická, jež ve svých základních rysech obsahovala „vybudování normálního evropského ústavního systému (9. ledna 1991 byla do československé ústavy převzata Listina základních práv a svobod) s dělbou moci a politickou i mediální pluralitou“ (tamtéž, s. 984). Případ Československa byl v některých ohledech specifický, a to zvláště ostrým rozchodem s komunismem, negací tvrdé linie husákovské garnitury, ale i kompenzací pasivity let normalizace; zvláštní zákon dokonce prohlásil celou komunistickou éru za bezprávnou a kriminální - „ostrý a paušální antikomunismus silně ovlivňoval celou polistopadovou politickou scénu“ (tamtéž, s. 984). Tato antikomunistická radikalita byla zčásti produktem „polistopadového mocenského souperení mezi disentem (...) a aliancí ‚šedé zóny‘ s komunistickými přeběhlíky, nejvíc ztělesněnou v ODS a ODA“ (tamtéž, s. 984). Tyto a další strany se začaly tvořit v rámci anebo vedle listopadových hnutí (OF a slovenského VPN - Verejnost' proti násiliu); v ČR to byly nové pravicové strany (např. právě Občanská demokratická aliance - ODA, republikáni), obnovené tradiční (např. sociální demokracie) anebo emancipující se strany Národní fronty (zejména katolická lidová) (tamtéž, s. 979). Poté, co začalo v OF docházet k tomuto vnitřnímu štěpení, netrvalo dlouho a na počátku roku 1991 se rozpadlo, s tím, že liberálně smýšlející skupina, kladoucí důraz na nadstranické řešení problémů, se soustředila v Občanském hnutí, vedeném Jiřím Dienstbierem, pravicoví stoupenci Václava Klause a radikální ekonomické reformy založili Občanskou demokratickou stranu, jež měla nejvíce křesel ve federálním parlamentu, a zmíněná

¹³ Více o celkovém rozsahu privatizace, jejích jednotlivých etapách a aktérech viz např. Jan Měchýř (1999).

ODA, malá, ale vlivná konzervativně-liberální strana, reprezentovaná Vladimírem Dlouhým a Janem Kalvodou, se z OF vyčlenila již dříve (Bělina et al., 1995, s. 310). Na Slovensku došlo k vývoji v „jakési obrácené podobě“¹⁴ a toto rozdílné směřování obou částí republiky potvrdily i výsledky druhých parlamentních voleb v červnu roku 1992, v nichž v ČR zvítězila ODS a ve spojení s ODA získala převahu nad „rozdrobeným ostatkem stran, komunistickým Levým bokem, sociální demokracií, ‚moravisty‘ a extrémně nacionálními republikány. (...) Na Slovensku slavil triumfální comeback Vladimír Mečiar a jeho HZDS“ (Křen, 2005, s. 984-985). Takto nastavené, podstatně změněné dění na politické scéně, v ČR nakloněné mnohem více napravo než na Slovensku, podstatně změnilo i „podmínky vzájemného vztahu obou částí republiky - problémem už nebylo jen její uspořádání, ale celá její existence, která na čas všechny ostatní existenční otázky odsunula do pozadí“ (tamtéž, s. 985).

Je důležité v krátkosti zmínit i jiné než ekonomické či politické aspekty znovunabytí svobody po dlouhých letech života v „šedé zóně“ Východu. Politické změny této doby se odrazily také ve „změnách kulturněspolečenských. Možnost svobodného rozhodování, na kterou nebyla homogenizovaná společnost postižená normalizací let 70. a počátku 80. zvyklá, byla přijata rychle, problematické však bylo přijmout spolu s ní také odpovědnost za svá rozhodnutí a tuto odpovědnost nést. To bylo pro mnohé členy společnosti, kteří prožili většinu života v socialismu, nesnadné, přímo neřešitelné“ (Röhrich, 2008, s. 162). Společným rysem evropských zemí, které tak jako Československo skoncovaly s komunistickým režimem, „je jejich vyrovnání se s komunistickou minulostí. Akt, jenž nikdy nebyl zcela dotažen do konce, ovlivňoval (a stále ovlivňuje) politické dění v těchto zemích. Přes snahy, jakým byly restituce majetku, rehabilitace politických vězňů, včetně (symbolického) finančního odškodnění, či přijetí zákona protiprávnosti komunistického režimu, nebo lustrační zákon, který znemožňoval po určitou dobu vykonávat bývalým státním funkcionářům, příslušníkům státní bezpečnosti atp. vysoké státní funkce v polistopadové politice, zůstal tento proces kvůli nedůslednosti politiků a malé politické vůli stát na půli cesty“ (tamtéž, s. 159).

¹⁴ „Autoritářský způsob Mečiarovy vlády vyvolal silnou opozici, která v dubnu 1991 dosáhla jeho odvolání: nová, výrazně pravicová vláda byla koalici zbytku VPN a křesťanské demokracie za předsednictví Jána Čarnogurského. Mečiarovy stoupenci se vzápětí z VPN oddělili a vytvořili silnou stranu s názvem Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS)“ (Křen, 2005, s. 984).

1.2.5 Rok 1992 a rozpad ČSFR

Méně hospodářsky vyvinuté Slovensko pocíťovalo důsledky radikálních ekonomických reforem v tíživější formě než vyspělejší ČR, což pro jejich vzájemný vztah znamenalo vypjatost národních pocitů a prvním symptomem zjištěné slovenské otázky se stal již na jaře roku 1990 zápas o název státu (Bělina et al., 1995, s. 314-315). Všeobecný souhlas panoval ve Federálním shromáždění nad zrušením adjektiva „socialistická“, a protože se „většina poslanců přinejmenším slovně hlásila k dědictví meziválečné republiky, předpokládalo se alespoň v českých zemích, že stát se vrátí k názvu Československá republika. Tato varianta se však ukázala jako nepřijatelná pro slovenské poslance, kteří trvali na názvu ‚Česko-Slovenská republika‘. Tento návrh vyvolal naopak prudký odpor Čechů, protože se jednalo o oficiální název okleštěné republiky, která vznikla jako důsledek Mnichovské dohody v roce 1938. Nakonec se shodli na kompromisu ‚Česká a Slovenská federativní republika‘“ (Holý, 2001, s. 167). Takový název značil akceptování federální struktury vytvořené v roce 1968, avšak ukázalo se jako obtížné budovat právní stát v zajetí starých, předlistopadových struktur státní správy a zákonů, jež ale bylo nutné, alespoň zpočátku, začlenit, a následkem tak byla paralýza politického systému, která „se vyřešila teprve rozdělením Československa na dva samostatné státy. Prakticky celé období od listopadu 1989 do voleb 1992 se vyznačovalo zdlouhavým, neklidným a strastiplným vyjednáváním mezi českými a slovenskými politiky o způsobu koexistence české a slovenské republiky ve společném státě“ (tamtéž). Vezmou-li se v úvahu např. prezidentské volby v roce 1992 - Federální shromáždění neschválilo opětovnou kandidaturu Václava Havla a ten 20. července 1992 abdikoval. Nebyl zvolen, protože slovenští poslanci parlamentu, pro které byl Havel zosobněním české nadvlády nad Slováký, pro něj nehlasovali, a to naopak Češi posuzovali jako „jasný projev slovenského separatismu a zradu ideálů československého státu“ (tamtéž, s. 147). Slovenské snahy o národní suverenitu tedy pro českou stranu představovaly kořeny vleklé politické krize a obsah vzájemných jednání se pak proměnil po již zmíněných volbách roku 1992, jejichž výsledky potvrdily, že dohoda nakonec nebude možná, a to nakonec vyústilo v oboustranné akceptování nevyhnutelnosti rozdělení státu, kdy se následující jednání zaměřila již na otázky zabezpečení mírového rozdělení společného státu v dohodnutém právním rámci (tamtéž, s. 167, 168).

Tyto série česko-slovenských povolebních státoprávních jednání a dohod probíhaly v režii představitelů Občanské demokratické strany (Václav Klaus) a Hnutia za demokratické Slovensko (Vladimír Mečiar), dvou dominantních stran v obou republikách, a Klausovou platformou při nich byla „autentická“, pevná a „sevřená“ federace, kdežto Mečiar, který k jednání přišel s několika variantami (volná federace, unie, konfederace, separace), se snažil pokračovat ve své osvědčené taktice manévrování. Klaus, který v těchto praktikách spatřoval politické vydírání, zaujal ultimativní postoj: buď silnou životaschopnou federaci, nebo rozchod. V pasti svého volebního radikalismu Mečiarovi nezbylo než souhlasit s rozchodem. 23. července se oba shodli na tom, že odluka bude mít podobu ústavní dohody o zrušení federace a dva samostatné státy že se ustanoví od 1. ledna 1993“ (Křen, 2005, 996). Zde je také důležité zmínit, že „jakkoliv byly poslední roky soužití v rámci jednoho celku napjaté, většina obyvatel si rozpad nepřála a vnímala ho často jako politické rozhodnutí ‚shora‘“¹⁵ (Röhrich, 2008, s. 160). Z tohoto hlediska také vycházela opozice, jejímž hlavním argumentem proti vládnoucí koalici bylo, že „vytvoření nezávislého českého státu nebylo součástí volebního programu vítězné ODS, a tudíž vládní koalice neměla k rozdělení Československa mandát“, a která prohlašovala, že o „zachování československé federace nebo rozdělení na dva nezávislé státy mělo rozhodnout referendum“¹⁶ (Holý, 2001, s. 174). Vládní koalice s tím však nesouhlasila a namítala, že referendum, jako prvek přímé demokracie, odporuje principům zastupitelské demokracie, a že opozice na něm trvá jen ve snaze změnit výsledek voleb¹⁷ (tamtéž).

Ústavní zákon o zániku České a Slovenské Federativní Republiky k 31. 12. 1992 byl nakonec Federálním shromážděním hladce přijat 25. listopadu 1992, o tři týdny

¹⁵ Jan Měchýř k tomu např. říká: „Rozdělení Československa na dva samostatné státy je svým způsobem unikátem. Zpravidla se v rámci společného státu rodily spory na rozhraní mezi národy. V bývalém Československu však hranice mezi oběma národy byla hranicí míru a přátelství. Nikdy tam nedošlo k žádným národnostním konfliktům. Snad nikdo na obou stranách příhraničí si nepřál roztržení, oddělení. Československo nebylo rozděleno na dva samostatné státy proto, že by se jejich obyvatelé (národy) nesnášeli a nechtěli spolu žít ve společném státu. Stát se rozpadl jen z důvodů prestižních - fakticky jen pro osobní ambice několika politiků. Málokdo si tehdy uvědomoval, že to není spor Čechů se Slováky, nýbrž spor pražských centralistů se slovenskými autonomisty“ (Měchýř, 1999, s. 330).

¹⁶ Podle výzkumu veřejného mínění v září 1992 tento názor sdílelo více než 80 % obyvatel (Holý, 2001, s. 174).

¹⁷ Pouze 36 % obyvatel ČR a 37 % SR by v referendu hlasovalo pro zánik federace (výzkum veřejného mínění ze září 1992); opozice doufala, že referendum by odhalilo rozčarování občanů nad vládní koalicí a její neschopnost zachovat společný československý stát, avšak v říjnu 1992 už považovalo referendum za nejlepší řešení jen 42 % Čechů a 51 % Slováků, a když byla 1. 1. 1993 vyhlášena nezávislá Česká republika, „obešlo se to bez jakýchkoli protestů, i když událost neprovázelo žádné zvláštní nadšení“ (Holý, 2001, 174, 175).

později, 16. prosince, schválil český parlament ústavu samostatného českého státu¹⁸, do jehož čela byl jako první český prezident zvolen Václav Havel, a od 1. 1. 1993 se „na mapě Evropy objevily dva nové samostatné státy: Slovenská republika a Česká republika, zahrnující teritoria bývalých zemí Koruny české a pokračující v tradicích více než tisíciletého českého státu“ (Bělina et al., 1995, s. 316).

1.3 Situace v médiích v proměnách doby

V této kapitole teoretického rámce začnu popisem celkové mediální situace v Československu v období zkoumaných let, včetně nastínění předrevolučního stavu, a to s přihlédnutím k oblasti tisku. Pak se již budu věnovat charakteristice rozebíraných deníků Rudé právo a Mladá fronta/MF DNES, což zahrnuje okolnosti jejich vzniku, další historii a současný stav.

1.3.1 Stav médií před listopadem 1989

V totalitním Československu let 1948 až 1989 (s krátkou výjimkou období Pražského jara) se mediální scéna stala jedním ze způsobů ovládnutí společnosti komunistickou stranou. Byla tedy chápána a nastavená jako „nástroj prosazování politiky vládnoucí moci, jako prostředek propagandy“, kdy jednotlivá média této scény „měla postavení institucí, které je možné a žádoucí využít k prosazování idejí a hodnot, o něž se režim opíral - především k podpoře jedinečného historického poslání komunistického hnutí, a tím k ospravedlnění výlučného mocenského postavení komunistické strany. Toto chápání úlohy médií podstatným způsobem ovlivnilo jejich chování, vnímání příjemci i nároky na média kladené komunistickým režimem“ (Köpplová, 2006a, s. 9). Do oblasti masových sdělovacích prostředků tak v Československu směřovaly konkrétní zásahy moci, které se ve formě např. zákazů týkaly všech narážek na politické dění, zmínek o osobách žijících v emigraci či disentu a také všeho, co se týkalo církví a náboženství (Bělina et al., 1995, s. 301). Z pohledu vývoje českých médií byla sedmdesátá a osmdesátá léta etapou, kdy se „média podílela

¹⁸ Slovenská národní rada přijala Ústavu Slovenské republiky, koncipovanou už jako ústava samostatného státu, 1. září 1992 (Měchýř, 1999, s. 297).

na dobově podmíněné ‚sovětské verzi hegemonie‘, pro kterou bylo typické vytváření dojmu loajality, privatizace každodenního života a institucionalizace mediálního eskapismu“ (Jirák-Köpplová, 2009, s. 73). Komunistický režim v Československu po celou dobu své existence vycházel z přesvědčení, že média se svými obsahy jsou mimořádně účinná, a proto cílem mediální politiky bylo „budování centralizovaného systému médií a jejich řízení, úsilí o důslednou kontrolu mediovaných obsahů a snaha o soustavné zvyšování účinnosti médií“ (Jirák-Köpplová, 2007, s. 156). Tento systém byl umožněn především díky „principu osobní odpovědnosti vedoucích pracovníků, šéfredaktorů i řadových pracovníků za ideologickou vhodnost obsahů, jejich nomenklaturnímu výběru a jejich permanentnímu existenčnímu ohrožení v případě vykročení z rámce služební role médií“ (Köpplová, 2006a, s. 9). Žádaným cílem takto zavedeného systému bylo to, aby média „nabízela vnitřně soudržný obraz světa, v němž pozitivní významy budou spojeny s vlastním režimem a jeho spojenci, negativní významy s odpůrci a nepřáteli režimu“, avšak i přes značné vynaložené úsilí takový cíl uskutečnit zůstávala nejzajímavějším aspektem skutečné role československých médií jejich „relativně omezená a nápadně kolísající účinnost“, která se v závislosti na proměnách historického kontextu stále měnila, postupně oslabovala (tamtéž).

Situace v oblasti tisku odpovídala nastavenému výše popsanému modelu fungování médií v totalitním státě, přičemž podřízení tisku režimu zajišťoval i způsob financování médií, kdy si média na sebe nemusela vydělávat a náklady na jejich vydávání převzal státní rozpočet (Köpplová, 2006c, s. 19). Období normalizace se vyznačovalo návratem ke „striktní kontrole personálního obsazení redakcí, znovuzavedení cenzury a reglementace a vedlo i k celkovému poklesu spotřeby médií“, k nimž se jako s nejvýznamnější rolí před listopadem 1989 řadily Rudé právo (KSC), Svobodné slovo (ČSS), Lidová demokracie (ČSL), Mladá fronta (svazy mládeže), Práce (ROH), Zemědělské noviny (ministerstvo zemědělství), Obrana lidu (ministerstvo národní obrany) (tamtéž, s. 19, 20). U denního tisku sedmdesátých a osmdesátých let, kdy oddělení sdělovacích prostředků ÚV KSČ sledovalo a nařizovalo téměř vše, co se týkalo jeho činnosti, lze hovořit o „obsahové i formální stagnaci, jednotvárnosti a jazykové a stylistické chudobě“ (dá se říci, že charakteristikou novinářské práce byla „nekreativita a opatrnost“), a k tomu zaostával i technický rozvoj a zastarávaly výrobní kapacity tištěných médií (tamtéž, s. 22).

Novináři byli sdružováni a ovládáni v Československém svazu novinářů, který setrval až do pádu komunistického režimu, „ideově podřízený principům, na nichž stála

politika KSČ (...), organizačně koncipovaný na federativním uspořádání, věcně a ideově kontrolující a ovládající veškeré dění v československé novinářské obci a statutárně sehrávající roli dobrovolné profesní organizace novinářů“ (Köpplová, 2006b, s. 14). Základem jejich práce pak v sedmdesátých a osmdesátých letech byla autocenzurní aktivita¹⁹, u které došlo k proměně principu „z roviny mravně podmíněné sebekontroly do roviny pragmatického vyhovování tlaku režimu“ (Köpplová, 2006a, s. 9). Fungující autocenzura byla podstatným stavebním prvkem úřady uplatňované následné cenzury (oproti před rokem 1968 zavedené předběžné cenzuře) a tento systém vedl k „výrazné unifikaci československé mediální krajiny“, jež byla od roku 1980 spravována a kontrolována střešním cenzurním orgánem - Federálním úřadem pro tisk a informace (Končelík, 2006, s. 18). Součinně s tímto úřadem, jehož předsedou byl až do revoluce Zdeněk Čermák, existovaly republikové úřady (Český úřad pro tisk a informace, Slovenský úrad pre tlač a informácie), které byly v dubnu roku 1988 úplně zrušeny (tamtéž).

1.3.2 Stav médií v prvních letech po listopadu 1989

Po 17. listopadu sehrála masová média, zejména televize („také v Československu byl převrat televizní revolucí“ /Křen, 2005, s. 978/), hlavní mobilizační roli a následující „spontánní osvobození médií, i když jejich úroveň nebyla valná, bylo první a největší demokratickou změnou“ (tamtéž, s. 978). S příchodem znovunabyté svobody se mediální scéna dostala do etapy „podílu médií na transformaci společnosti z centrálně řízeného modelu netržní ekonomiky a kontroly veřejného prostoru v tržněekonomickou společnost“, jež znamenala, že se média stala „součástí politické, společenské a ekonomické transformace české společnosti. Zbavila se služebné závislosti na státu (fáze deetatizace), rychle se stala součástí nově se

¹⁹ Podstatou autocenzury je to, že „autor (jedinec, ale i redakce) se vědomě či spontánně vyhýbá vyjádření názoru nebo otevření tématu, aby se vyhnul zásahům nebo postihu zvnějšku, ať již ze strany státních či soudních institucí, organizací, pro něž autor pracuje, nebo zájmových a nátlakových skupin, popř. jednotlivců. Zásadní rozdíl mezi cenzurou a autocenzurou tkví v tom, že cenzura je formalizovaný (často právně zakotvený) tlak na formování mediální produkce, autocenzura je sociálněpsychologický mechanismus založený dílem na mechanismech socializace (...), dílem na sociálním tlaku ke konformitě (...), dílem na strachu z možného postihu“ (Jirák-Köpplová, 2009, s. 367). V případě předlistopadového Československa pak byla autocenzura „vedena snahou předejít cenzurním zásahům zvenčí (médiá a jejich pracovníci se tak ve skutečnosti přizpůsobují vůli cenzora a moci, která za ním stojí“, spíše než aby byla pozitivním „výrazem uvědomované odpovědnosti médií a jejich pracovníků vůči veřejnosti“ (Burton-Jirák, 2001, s. 133).

konstituující tržní ekonomiky (privatizace většiny mediálního sektoru a vznik duálního systému) a přizpůsobila se dobovému trendu ekonomizace mediální produkce (komercializace)“ (Jirák-Köpplová, 2009, s. 73).

Česká společnost prodělávala na počátku 90. let transformaci a jednou z jejích složek bylo tedy i „zásadní přebudování mediálního systému směrem k médiím, jež měla podle dobových představ, jak se zachovaly v politických prohlášeních, časové publicistice a koneckonců i v mediální legislativě, splňovat nároky liberálnědemokratického modelu“ (oproti předchozímu výše popsanému „příkaznickému“); média se především měla stát „nezávislými“, což si i mnoho titulů denního tisku (např. Rudé právo) dalo do podtitulu (Jirák, 2005, s. 11-12). Za nutnou podmínku „změny poměrů“ bylo považováno oddělení médií a jejich fungování od možných zásahů státu a politické moci a postavení a role tisku „byly chápány jako významný ustavující rys přechodu k demokratickému klimatu ve společnosti“ (jakási mytologizovaná představa o prvorepublikových demokratických poměrech v tisku) (tamtéž, s. 12-13). Sdělovací prostředky se proto brzy po 17. listopadu i na základě změny ústavy²⁰ dostaly z kontroly ÚV KSČ, dalších orgánů strany a Národní fronty (Dějiny českých médií v datech, 2003, s. 418). Média tak přestala plnit propagandistickou funkci²¹, přestal fungovat cenzurní systém²² a hlavním prvkem na scéně se stala svoboda projevu.²³ Svobodná československá společnost, nezátížená znalostmi o trendech ve vývoji mediální sféry ve světě, však vstoupila do prostředí vyznačujícího se „nebyvalou komercializací médií a jejich hlubokou provázaností do nadnárodních ekonomických struktur spojenou s nutností podřídit se tlakům a

²⁰ Federální shromáždění přijalo 29. listopadu ústavní zákon, kterým se z Ústavy ČSSR vypustil článek o vedoucí úloze KSČ ve společnosti i ve státě (Dějiny českých médií v datech, 2003, s. 418).

²¹ Zde je míněná propaganda spojovaná s autoritářskými režimy a jejich ideologií, tedy „soustředěná a promyšlená snaha získat veřejnost pro určitý pohled na nějaké téma, určité jednání či osvojení si určitého souboru představ a názorů (určité ideologie) a současně stejně soustředěná a promyšlená snaha vyloučit jakékoliv pohledy, představy či ideologie alternativní“ (Burton-Jirák, 2001, s. 136).

²² Federální shromáždění novelizovalo 28. března 1990 tiskový zákon, přičemž hlavní podstata této novelizace spočívala ve zrušení cenzurní a sankční pravomoci Federálního úřadu pro tisk a informace, vypuštění ustanovení o vedoucí úloze KSČ a umožnění soukromého podnikání v oblasti hromadných sdělovacích prostředků (Benda, 2007, s. 35, 36). 7. května 1990 pak byl bez náhrady zrušen Federální úřad pro tisk a informace; po něm už žádný jiný regulační úřad pro oblast tištěných médií zřízen nebyl (tamtéž, s. 37).

²³ Svoboda projevu (či svoboda slova) jako „možnost veřejně a bez zbytečných omezení sdílet a konfrontovat představy o tématech a záležitostech nejrůznější povahy, vyjadřovat vlastní postoj k sobě, světu i společnosti, nabízet a získávat informace podle zájmu a potřeby, nenechávat se při jejich formulování svazovat vnucenými omezeními politické, intelektuální či estetické povahy“ (Jirák, 2005, s. 12). 9. ledna 1991 se součástí ústavního pořádku ČSFR stala Listina základních práv a svobod; z hlediska tisku byl nejdůležitější § 17: „1. Svoboda projevu a právo na informace jsou zaručeny“ (Benda, 2007, s. 28).

požadavkům trhu“ (Jirák, 2005, s. 13). S tím jak se transformující se společnost jednoznačně hlásila k liberálnědemokratickému modelu (avšak ne v podobě s důrazem na kvalitní /seriózní/ politický tisk, jehož absence se tak stala jedním z charakteristických rysů nově ustavované mediální scény), byla přijata významná legislativní opatření o vyloučení politických stran z možných subjektů, které mohou vydávat periodický tisk, a velká (pravice orientovaná) část nově vznikající politické garnitury se „s nechutí“ smiřovala s existencí médií veřejné služby (tamtéž, s. 14-15). S počátkem 90. let začalo docházet k předpokládaným rychlým změnám masových médií - přišla především proměna obsahová, kdy média byla postavena před nutnost ohlížet se více na skutečné potřeby a zájmy svého publika, dále proběhlo odstátnění médií (chápané jako podmínka jejich demokratizace), poté privatizace tisku²⁴ a ustavení duálního principu ve vysílání, tomuto celkovému vývoji se přizpůsobovala i mediální legislativa, se vznikem soukromých médií přišla řada zahraničních vlastníků, kteří investovali do nových technologií (tamtéž, s. 15), a masová média postupně nabírala směr ke své komodifikaci a hyperkomercializaci²⁵ (tamtéž, s. 19), kdy se důležitým prvkem měření úspěšnosti médií stávají ukazatele jako prodaný náklad, čtenost, poslechovost, sledovanost či podíl na trhu (tamtéž, s. 20).

Český tisk se od chvíle, kdy na přelomu let 1989 a 1990 získal svobodu a zbavil se státního a stranického dohledu, snažil být „lepší než konkurence, nabídnout něco, co jiné noviny a časopisy nemají“, tato snaha ovšem zpočátku narážela na „hranice materiálních možností, daných především technickým vybavením a kapacitou redakcí i tiskáren. Kromě toho se velice záhy nad médii zavřely ochranné deštníky dotací, regulovaných cen papíru a služeb, a média se dostala do nechráněného prostoru volného trhu, v němž rozhoduje zákon nabídky a poptávky“, a tak „pouhý prodej novin a časopisů už nestačil k tomu, aby pokryl náklady na jejich výrobu“ a „do popředí zájmu se dostala inzerce a reklama“ (Šmíd, 2005, s. 25). V první polovině 90. let proto vyvstaly na trhu nové podmínky, které u většiny titulů znamenaly „velké vizuální změny, obsahovou transformaci a často i odklon od původní čtenářské základny se snahou získat nové čtenářské skupiny“ (Benda, 2007, s. 72). Po listopadu 1989 se

²⁴ Více o jednotlivých fázích privatizace českého tisku viz např. Josef Benda (2007) nebo Milan Šmíd (2004).

²⁵ Komodifikace jako vysoká míra závislosti médií na jejich tržní úspěšnosti, kdy se stále více sama stávají zbožím (Jirák, 2005, s. 19). Hyperkomercializace většiny médií jako jeden z charakteristických rysů české mediální scény (až jakási „laboratoř komercializace“ /tamtéž, s. 20/), kdy jsou mediální produkty stále více podřízené tomu, aby byly tržně úspěšné, aby jejich výroba generovala zisk a optimalizovala poměr mezi náklady a výnosy (tamtéž, s. 19, 20).

z drtivé většiny institucionální vlastníci a vydavatelé deníků vycházejících před rokem 1990 ještě několik měsíců neměnili²⁶, ale došlo k výměně nejvyššího vedení redakcí a k tomu, že redakční kolektivy odmítaly zásahy a příkazy svých vydavatelů - „v první polovině roku 1990 pracovala naprostá většina českých médií samosprávným stylem pod vedením šéfredaktorů, které si demokratickým způsobem vybrali pracovníci příslušných redakcí“ (tamtéž, s. 88). Byl tím umožněn nástup charakteristického prvního období po revoluci, vymezeného roky 1989 (1990)-1992, pro které se ujal označení „spontánní privatizace“ (či také „legální krádež“ /tamtéž, s. 89/) neboli „divoký, neřízený přechod velké části českého periodického tisku do soukromých rukou“ (tamtéž, s. 89), dále byly v jeho průběhu v rozsáhlé míře zakládány nové deníky, z nichž část po několika málo měsících či letech zanikla, a na český trh vstupovali první zahraniční vydavatelé (tamtéž, s. 87).

Pro novinářskou branži znamenal tedy počátek devadesátých let období „velké generační výměny, proměny tradičních a vznik nových médií“, přičemž „český mediální konzument se ukázal jako velmi konzervativní, takže mnohá dříve normalizační média proplula úspěšně i do devadesátých let. (...) Byla však přetržena jakákoliv profesní kontinuita. Drtivá většina novinářů, kteří v médiích působili před rokem 1989, z oboru odešla. (...) Česká média tak fakticky ovládla generace dvacetiletých a třicetiletých“, z nichž jen menší procento mělo novinářské vzdělání (Čermák, 2005, s. 43). Další charakteristikou počátků transformace mediálního systému je absence „hlubší diskuze o etických problémech novinářské práce“, jež se vyznačovala tím, že média a novináři chápali „každou normativní regulaci (včetně principu samoregulace) jako omezování svobody slova a médií“ a úvahy o společenské odpovědnosti žurnalistiky se stávaly „téměř kacírskými“ (Moravec, 2005, s. 53).

Lze shrnout, že hlavním ekonomickým kontextem celkové proběhnuté mediální proměny byl „rozvoj podnikatelské sféry, příchod zahraničních výrobců a služeb - a s tím související rozvoj reklamního trhu“ (Jiráček, 2005, s. 20). A dvěma rozhodujícími faktory, které takovou proměnu ovlivnily, byly nástup tržní ekonomiky a obnovení svobody projevu; v roce 1993 byla tak už téměř veškerá česká média v soukromých rukou, do kterých se dostala „buď spontánní (1990-1992) nebo státem kontrolovanou (1992-1994) privatizací“ (Šmíd, 2004, s. 3).

²⁶ Vyjma analyzovaných deníků Rudé právo a Mladá fronta, více o tom viz zde následující kapitoly 1.3.3 a 1.3.4.

1.3.3 Rudé právo/Právo

První číslo deníku Rudé právo vyšlo 21. září 1920 jako raník (den předtím vyšlo již večerní vydání Večerník Rudého práva), ve své tiráži měl titul uvedeno, že je „orgánem Československé sociálně demokratické strany dělnické“ - „bylo to vlastně řadové číslo bývalého Práva lidu, jež dva dny předtím vycházelo pod titulkem Staré Právo lidu“; od 18. května 1921 pak začalo vycházet s označením, že jde o „ústřední orgán Československé strany komunistické“, později „ústřední orgán Komunistické strany Československa“ (Dolejší, 1960, s. 29, 41). Vydávání Rudého práva bylo několikrát úředně zastaveno - poprvé roku 1928 a naposledy na podzim roku 1938, kdy byl se zákazem činnosti KSČ zastaven i všechn komunistický tisk, Rudé právo mezi ním (tamtéž, s. 70). Za nacistické okupace vycházelo ilegálně, nepravidelně, v každém roce okupace, od srpna 1939 do května 1945.

Po válce došlo k obnovení legálního vydávání Rudého práva - první číslo se objevilo 6. května 1945. Po „vítězném únoru“ 1948 Rudé právo definitivně převzalo roli dominantního novinového titulu (od 1. prosince 1959 vydávaného s podnázvem Orgán Ústředního výboru Komunistické strany Československa), dle komunistické literatury bylo „nejlepším pomocníkem strany, organizátorem, agitátorem, propagandistou a bojovníkem“ (tamtéž, s. 232) - bezprostředně se tak „díky své přímé vazbě na mocenské centrum společnosti stalo na dlouhou dobu hlavním a nejdůležitějším sdělovacím prostředkem v Československu. Informovalo podle pokynů a potřeb ÚV KSČ a podílelo se i na likvidaci nepohodlných skupin uvnitř státu. Ve jménu lidu se zapojilo do politických procesů padesátých let a ovlivnilo i celkovou atmosféru v zemi“ (Symůnková, 1992, s. 88). Po celé toto období také bylo periodikem silně protěžovaným i technicky a správně - týkalo se to přidělování papíru, přednostním přístupem k tiskárenským technologiím, povinným odběrem určeného počtu výtisků pro instituce; jeho náklad tak obyčejně neklesal pod milion výtisků denně (Končelík-Trampota, 2006, s. 9). Rudé právo bezprostředně zprostředkovávalo denní styk mezi politickým centrem KSČ a členy strany i veřejností - jeho šéfredaktor zasedal na jednáních předsednictva ÚV KSČ a tento kontakt „zaručoval bezchybnou podporu stranického náhledu (neomylnost) a ideovou čistotu stranického deníku (tamtéž).

I přes tuto svou neotřesitelnou pozici „hlásné trouby“ jedné strany a jednoho názoru se Rudé právo, podobně jako ostatní deníky, v průběhu jara 1968 pozvolna vymaňovalo „z těsné vazby na politické i úřední elity předsednictva i sekretariátu

ÚV KSČ“, avšak i tak stále zůstávalo jejich podporovatelem - sice v prvních dnech po 21. srpnu odsoudilo intervenci, to ale udělala i rezoluce ÚV²⁷ (tamtéž, s. 10). Od 3. září pak již zase vycházelo „v souladu s řádným režimem“ a během několika měsíců se vrátilo do své letité linie „jediného sdělovacího prostředku kompetentního pro vedení systematických kontrapropagandistických kampaní namířených proti vnitřnímu i vnějšímu nepříteli“ (Symůnková, 1992, s. 89). Od 5. října 1968 Rudé právo vycházelo s přílohou „Haló sobota“, v letech 1960 až 1969 i ve slovenštině (Křivánková-Vatrál, 1989, s. 167, 214).

V období sedmdesátých a osmdesátých let Rudé právo vedlo kampaně proti projevům opozičních hnutí - především proti manifestu Charta 77 a petici Několik vět, přičemž reakce stranického vedení na ně, pro veřejnost reprezentovaná Rudým právem, byla „klasickým případem zneužití tisku pro šíření dezinformací a manipulaci s míněním veřejnosti“²⁸ (Symůnková, 1992, s. 89).

Po pádu komunismu Rudé právo dále vycházelo, ale již 1. února 1990 bylo jeho vydávání v kompetenci nově zřízeného Vydavatelství RUDÉ PRÁVO, a i když majetek, který spravovalo, patřil KSČ, ÚV přestal být vydavatelem Rudého práva, a v polovině roku 1990 se pak od nového vydavatelství oddělilo Vydavatelství Florenc, jehož ředitelem se stal Zdeněk Porybný²⁹ a jež převzalo vydávání Rudého práva (Benda, 2007, s. 96). Poté byla v září 1990 založena společnost BORGIS a.s., jejímiž akcionáři se stali členové redakčního kolektivu Rudého práva a majoritním akcionářem byl Zdeněk Porybný, a ta začala od 16. října vydávat svůj vlastní deník Rudé právo (s podtitulem „levicový deník“), přičemž Rudé právo, které bylo do té doby vydáváno Vydavatelstvím Florenc ve vlastnictví KSČ, přestalo téhož dne vycházet (tamtéž). Zdeněk Porybný byl následně podezírán ze spáchání trestných činů, kterých se měl

²⁷ Komunistická literatura k působení Rudého práva v tomto období říká: „Přes některé negativní projevy však Rudé právo sehrálo, na rozdíl od ostatních sdělovacích prostředků, v mnoha směrech pozitivní úlohu. Nepropůjčilo se, až na malé výjimky, k rozvíjení skandalizačních kampaní, vystupovalo na obranu mocenských složek socialistického státu, postavilo se za spojenectví se Sovětským svazem a socialistickými zeměmi, obhajovalo proletářský internacionalismus. (...) Ve srovnání s ostatním tiskem a celkovým zaměřením sdělovacích prostředků patřilo Rudé právo k těm výjimkám, které se pravici nepodařilo zmanipulovat“ (Křivánková-Vatrál, 1989, s. 164).

²⁸ Cílem redakčních článků Rudého práva z ledna 1977 namířených proti Chartě 77 „Čí je to zájem?“, „Ztroskotanci a samozvanci“, „Republiku si rozvracet nedáme“ aj. bylo „zdiskreditovat v očích celého národa všechny, kteří si dovolili podrobit kritice situaci v dodržování lidských práv a svobod v ČSSR“ (Symůnková, 1992, s. 93). Štvavý úvodník „Ztroskotanci a samozvanci“ patřil spolu s kolaborantskými projevy fašistických vlajkařů za nacistické okupace a se štvanicemi proti obžalovaným politických procesů 50. let k „nejšpinavějším, jaké kdy byly v češtině napsány“ (Křen, 2005, 878). Na petici Několik vět reagovalo Rudé právo např. články „Kdo seje vítr?“, „Co mají za lubem?“, „Podporujeme přestavbu, odmítáme destrukci“ či „Špinavé metody“ (Symůnková, 1992, s. 109, 112).

²⁹ Zároveň šéfredaktor Rudého práva (ve funkci nahradil Zdeňka Hořeního) a bývalý zástupce šéfredaktora a vedoucí kanceláře Rudého práva ve Washingtonu (Benda, 2007, s. 96).

dopustit „spontánní privatizací“ při uzavírání smluv mezi společnostmi BORGIS a.s. a Vydavatelstvím Florenc, v nichž obou v tu dobu působil, avšak na něj v březnu 1992 uvalené trestné stíhání bylo pro nezjištění důkazných skutečností nakonec v prosinci téhož roku zastaveno (tamtéž, s. 97-98).

Od 1. listopadu 1995 byl název deníku zkrácen na „Právo“ (ještě předtím došlo ke změně podtitulu z „levicový deník“ na „nezávislé noviny“), čímž byl uskutečněn krok, který se kvůli spojování Rudého práva s komunistickou minulostí již delší dobu očekával, a společnost BORGIS a.s. zůstávala nadále ve vlastnictví českých subjektů, s majoritním akcionářem Zdeňkem Porybným (podíl přes 90 procent) (tamtéž, s. 116-117).

I v současnosti je šéfredaktorem deníku stále Zdeněk Porybný, vydavatelem jeho společnost BORGIS a.s. (je jejím majoritním vlastníkem), a Právo je tak jediným plnoformátovým³⁰ celostátním deníkem, který je ve vlastnictví českých subjektů (tamtéž, s. 130). Existují názory, že i přes tuto skutečnost je Právo nejzranitelnějším deníkem ve věci „ovlivňování své redakční politiky vnějšími zájmy. (...) Na jedné straně si Právo svoji levicovou orientací vysloužilo pověst politicky nezávislého listu, který se na rozdíl od ostatních českých deníků dokázal kritickými komentáři postavit převažujícím pravicovým politickým proudům 90. let. Na druhé straně Právo při absenci finančně silného partnera či investora je velice náchylné podléhat ve své redakční politice zájmům zadavatelů reklamy. Deník Právo tak někdy bez větší kritické reflexe poskytoval prostor českým firmám, jejichž podnikatelské praktiky by neobstály ve srovnání s evropskými standardy“ (Šmíd, 2004, s. 12).

Tyto společensko-politické noviny, jež lze charakterizovat jako „levostředý deník s názory blízkými sociálním demokratům, který neodmítá publikovat bulvární agendu“ (Benda, 2007, s. 133), jsou dnes ve čtenosti i prodaném nákladu na třetím místě mezi celostátními deníky, mezi celostátními „nebulvárními“ deníky pak na místě druhém.³¹

³⁰ Označení „plnoformátový“ dle Josefa Bandy: „Titul, který má plně obsazená všechna oddělení redakce“ (Benda, 2007, s. 88).

³¹ Čtenost 450 000, prodaný náklad 138 476. Stav za rok 2009. Zdroj: *MEDIA PROJEKT 2009*, <http://www.median.cz/docs/MP_2009_zprava.pdf> [cit. 2010-03-15].

1.3.4 Mladá fronta/MF DNES

Deník Mladá fronta začal vycházet hned po skončení druhé světové války - jeho založení předcházela myšlenka mládežnických skupin formovaná již za války o „samostatném a nadstranickém vydavatelství, které nemělo existovat pod egidou žádných partajů a mělo se dát do služeb mladé generace“, mělo jít dále o vydavatelství „nezávislé a prosperující, které by vydrželo déle než první dobu po osvobození“, přičemž otcem této představy, autorem názvu novin a později šéfredaktorem Mladé fronty byl básník Jaromír Hořec (Hořec, 1997, s. 15-16). Hořec a další obsadili bývalou tiskárnu orgánu říšského protektora Der Neue Tag a 9. května 1945 zde vyšlo první číslo novin³² (tamtéž, s. 19). Do 11. května deník vycházel s podtitulem „Deník mladých lidí“, poté „Deník Svazu československé mládeže“, od 14. května „Deník československé mládeže“ a od 31. května několik let „Deník Svazu české mládeže“ (tamtéž, s. 21).

Po roce 1948 došlo v Mladé frontě k obměnám v redakčním složení, vyměněn byl šéfredaktor a v představách Svazu mládeže, který se mezitím s nástupem komunistů přeměnil spíše na „zálohu komunistické strany“, měl být titul především „svazáckým orgánem“, jehož úkolem bude „organizovat, propagovat a agitovat“ (tamtéž, s. 27, 28). Deník se tak jako ostatní tisk po únoru 1948 stal nástrojem manipulace všemocné KSČ, satelitem Rudého práva, který šířil nepravdy a útlak.³³ Od roku 1949 pak vycházel jako ústřední tiskový orgán Československého svazu mládeže³⁴, „v němž získávali novinářské zkušenosti mladí redaktori, kteří v dalších letech posílili především redakce stranického tisku a další sdělovací prostředky“ (Křivánková-Vatrál, 1989, s. 124).

Uvolnění přišlo s rokem 1968. „Svobodná“ Mladá fronta spolu s Literárními listy, Prací, Zemědělskými novinami a také ostravskou Novou svobodou otiskly

³² „Základ redakce Mladé fronty tvořili většinou mladí lidé bez výraznějších novinářských zkušeností“ (Křivánková-Vatrál, 1989, s. 64).

³³ Komunistická literatura k této, ale ještě i předúnorové době uvádí: „Výrazný podíl na aktivitě SČM měl také mládežnický tisk, především Mladá fronta, která (...) patřila v poválečném období k listům, které výrazně podporovaly politiku KSČ a realizaci Košického vládního programu. Redakce mládežnického deníku odváděla denně kus poctivé organizátorské, agitační a propagandistické práce. Mladá fronta musela být nutně pro pokrokovou mladou generaci přitažlivá nejen svým bojovým obsahem, pohotovou reakcí na dobové události, adresnou kritikou, ostrou polemikou, vtipně užívanou ironií, ale také živou grafickou úpravou“ (Křivánková-Vatrál, 1989, s. 68-69).

³⁴ Od roku 1970 jako list Ústředního výboru Socialistického svazu mládeže (ÚV SSM) (Křivánková-Vatrál, 1989, s. 208).

27. června 1968 manifest Dva tisíce slov, jehož hodnocení oficiálními orgány³⁵ bylo v rozporu s hodnocením veřejnosti - jen do redakce Mladé fronty přišlo po jeho zveřejnění na dvacet tisíc podporujících rezolucí (Hoppe, 2006, s. 47, 48). Mladá fronta a další tituly sehrály na jaře a v létě 1968 významnou roli³⁶, protože se vymanily „z nastavení charakteristického po totalitní model, ale již na podzim roku 1968 byl nastoupen proces vyvrácení a popření nových funkčních prvků“³⁷ (Končelík-Trampota, 2006, s. 23). Od ledna 1969 vycházela Mladá fronta s přílohou „52 víkendů s MF“ (Křivánková-Vatrál, 1989, s. 167).

S příchodem 17. listopadu 1989 se samozřejmě poměry začaly měnit a Mladá fronta, přestože do té doby pevně podřízena ÚV SSM, jako jeden z prvních deníků (dále např. Svobodné slovo a postupně další média) informuje již od 20. listopadu poměrně nezkrusleně o tom, co se děje. Brzy pak také došlo ke spontánním změnám ve vedení deníku - šéfredaktorem se tak místo dosavadní Miroslavy Moučkové stal Libor Ševčík.

Také Mladá fronta prošla po revoluci obdobím „spontánní privatizace“, byla dokonce „modelovým“ případem - jejího vzoru se přidržely i některé další redakční kolektivy (i když mnoho detailů bylo v jednotlivých případech odlišných) (Benda, 2007, s. 89). Již na počátku roku 1990 byl zrušen Socialistický svaz mládeže, vydavatel titulu (resp. ÚV SSM), jeho nástupcem se stal Svaz mladých (SM) a Mladá fronta byla od 1. ledna 1990 převedena pod správu podniku Mladá fronta, nakladatelství a vydavatelství (MFNV), který se stal jejím novým vydavatelem (tamtéž). Protože MFNV byl majetkem SM, ponechal si SM nad deníkem ještě po dobu mnoha měsíců majetkovou kontrolu, kdy určoval řadu podstatných záležitostí týkajících se provozu a vydávání novin (tamtéž, s. 90). Důležitou roli sehrál v případě privatizace Mladé fronty Karel Hvížďala³⁸, který přivedl redaktory Mladé fronty na myšlenku osamostatnění tohoto titulu, od ledna 1990 pak redakční vedení deníku vyjednávalo s vedením SM o možném odkoupení Mladé fronty za symbolickou částku, což však bylo pro ziskovost deníku ze strany SM odmítáno (tamtéž, s. 90). Po těchto neúspěšných jednáních se

³⁵ „Výzva ‚2000 slov‘ byla projevem otevřeného a koordinovaného nástupu reakce, obsahovala přímé návody k násilným akcím a destrukci politického systému, k rozbíjení funkcionářského kádru strany“ (Křivánková-Vatrál, 1989, s. 161).

³⁶ Komunistická literatura k tomuto období o činnosti Mladé fronty např. píše: „Jednou z prvních záminek k vyvolání útoků proti Bezpečnosti a dalším mocenským složkám socialistického státu, se staly diskuze kolem tzv. strahovských událostí, v nichž Mladá fronta a Čs. televize ovlivňovaly veřejné mínění proti příslušníkům bezpečnostních orgánů a prokuratuře“ (Křivánková-Vatrál, 1989, s. 160).

³⁷ „Prostředky masové informace zdůrazňovaly nutnost ‚obrody‘ socialismu, ale tato ‚obroda‘ měla ve svých důsledcích znamenat revizi všech principů a hodnot socialismu“ (Křivánková-Vatrál, 1989, s. 160).

³⁸ Tehdejší (1989) reportér německé televize a korespondent deníku Mladá fronta v Bonnu (Benda, 2007, s. 90).

snažilo především vedení MFNV o vynětí MFNV z majtkové podstaty SM do majetku státu, zároveň ale také probíhala akce ze strany vedení deníku, kdy redaktoři začali v tajnosti spolupracovat s advokáty na osamostatnění titulu, což v červenci 1990 vyústilo v založení společnosti M a F a.s., jež si nechala na Ministerstvu kultury zaregistrovat ochranné známky a logo „nového“ deníku (tamtéž, s. 92, 93). V srpnu 1990 pak redaktoři Mladé fronty ukončili své pracovní poměry s MFNV, čímž se snažili předejít situaci, kdy by současně vycházel „starý“ deník a pro nový titul znamenal nežádoucí konkurenci, a vzápětí podepsali pracovní smlouvy s M a F a.s. (tamtéž, s. 93). Poslední číslo deníku Mladá fronta vydávaného MFNV vyšlo 31. srpna 1990 a hned 1. září 1990 vyšla poprvé Mladá fronta DNES společnosti M a F a.s. (tamtéž, s. 95).

Vydavatelská práva deníku MF DNES byla v roce 1992 převedena na společnost MaFra a.s.³⁹, která byla na konci roku 1991 založena společností M a F a.s. a ve které od roku 1994 drželo majoritní podíl německé vydavatelství Rheinisch-Bergische Verlagsgesellschaft, jež poté stále svůj podíl navyšovalo a postupně získalo dnešní stoprocentní kontrolu nad MaFra a.s. (tamtéž, s. 112).

Titul MF DNES, který se při své středoprávé orientaci snaží profilovat jako „nejlépe informovaný český tisk, jenž ovšem často publikuje když ne přímo bulvární témata, tak minimálně infotainment“ (tamtéž, s. 133), je v současnosti mezi celostátními deníky na druhém místě ve čtenosti i prodaném nákladu, mezi celostátními „nebulvárními“ deníky je na místě prvním.⁴⁰

1.4 Mediální konstrukce jako sociální konstruování reality

V této kapitole teoretického rámce se budu zabývat jednou z ústředních částí analyzovaného jevu, mediální konstrukcí. Pokusím se tento pojem rozebrat z pohledu mediálních studií a sociologie - nejdříve začnu obšírněji s pomocí sociální konstrukce (teorie sociální konstrukce reality), z níž je mediální konstrukce odvozena, a poté se zaměřím na vybrané koncepty mediologické.

³⁹ 11. září 1997 byla tato společnost přejmenována na MAFRA, a.s. (Benda, 2007, s. 112).

⁴⁰ Čtenost 973 000, prodaný náklad 256 118. Stav za rok 2009. Zdroj: *MEDIA PROJEKT 2009*, <http://www.median.cz/docs/MP_2009_zprava.pdf> [cit. 2010-03-16].

1.4.1 Sociální konstrukce reality

U hesla „konstrukce sociální reality“ odkazuje sociologický slovník k pojmu „definice situace“, kterou považuje za rovnocennou, a vykládá ji jako „porozumění, výklad a interpretace sociálního, materiálního a významového kontextu, v němž se jedinec (příp. skupina) nachází, posouzení a zhodnocení tohoto kontextu z hlediska zájmů a specifických postojů a (nebo) odpovídajícího chování. Na význam definice situace poprvé výrazně upozornil W. I. Thomas (1927), který formuloval tezi, která je známá jako Thomasův teorém: jestliže je určitá situace lidmi definována jako reálná, pak je reálná ve svých důsledcích. (...) Koncept definice situace je významný také v teorii sociální konstrukce reality (P. Berger, T. Luckmann /1999/ aj.). Specifikum sociální reality spočívá právě v tom, že je průnikem objektivních daností se subjektivními interpretacemi a definicemi“ (Petrušek et al., 1996, s. 171).

Tento přístup je vlastní směru, jenž se nazývá sociologický konstruktivismus a jenž zdůrazňuje, že sociální svět není individu, tedy sociálnímu aktéru jako aktivnímu účastníkovi společenského života, prostě objektivně dán jako fakt nebo jako věc, ale je „neustále znovu, kontinuálně konstruován v procesu sociální interakce a sociální komunikace“ (tamtéž, s. 524). Mimořádně významná úloha se v procesu konstrukce sociálního světa připisuje jazyku, „který svět nejen zobrazuje a vyjadřuje, ale také spoluvytváří, je nejen nástrojem sociální komunikace, ale i konstituce sociálního života. Významy nelze na sociálních objektech pouze odkrývat, jako by v nich byly předem přítomny, protože významy jsou na objekty teprve kladeny sociálními aktéry. Jak se mění významy, které jsou objektům přisuzovány interpretačními a komunikačními aktivitami, tak se mění i povaha sociální skutečnosti“ (tamtéž, s. 524). Tuto sociální realitu či skutečnost lze pak vymezit jako „protipól reality přírodní, neboť je vytvářena lidmi a nemůže existovat jinak než prostřednictvím jejich každodenních aktivit“ (tamtéž, s. 910). Z toho vyplývá řada teoretických problémů, např. problém způsobu existence sociálních daností, kdy jde o to, že lidé nekonstruují sociální realitu zcela libovolně, nýbrž pod tlakem skutečností přírodní i sociální povahy, a jejich jednání je tak řízeno normativními tlaky, jejichž původci nemusejí být přímo jednající (tamtéž, s. 911). Na to pak navazují další aspekty téhož problému - např. že „lidské výtvořiny se mohou osamostatňovat vzhledem ke svým tvůrcům, odcizovat se jim, eventuálně působit proti nim a jejich zájmům. Příkladem je byrokracie a další instituce, které se z prostředku změnily ve vlastní samoúčel“ (tamtéž, s. 911). Sociální podmíněnost

poznání je dalším problémem souvisejícím s významem sociální reality. Ten tkví v tom, že výklad světa je svázán se „sociální pozicí toho, kdo svět vykládá, a s jeho praktickými zájmy. Sledované zájmy ovlivňují úhel pohledu a podmiňují interpretaci existujících poměrů“⁴¹ (tamtéž, s. 911).

Také již výše zmíněná dvojice amerických sociologů Peter Berger a Thomas Luckmann ve svém systematickém pojednání a sociologii vědění, která je pro ně nástrojem k adekvátnímu zodpovězení základních sociologických otázek, jež směřují k mechanismům utváření a udržování toho, co lidé považují ve svém světě za reálné a podle čeho orientují vlastní jednání, říká, že od okamžiku narození je vývoj lidského organismu a vývoj jeho biologické podstaty neustále podroben společensky determinovanému vlivu, přizpůsobován nejrozličnějším socio-kulturním aspektům, a že je tedy lidství socio-kulturně proměnlivé (Berger-Luckmann, 1999, s. 52). Důležité je v tomto případě sebeutváření člověka⁴², jež je nutně společenskou záležitostí, protože lidé „společně vytvářejí lidské prostředí se všemi jeho sociálně-kulturními a psychologickými formacemi“, přičemž žádná z těchto formací nemůže být chápána jako produkt biologické přirozenosti člověka a stejně tak je nemožné, aby se člověk jako člověk vyvíjel v izolaci, kde by zůstal jen bytostí na úrovni zvířete - výhradně lidské jevy, vlastní pouze člověku, patří do oblasti společenské (tamtéž, s. 54-55). Dále tito autoři teorie sociální konstrukce reality, pro niž byla významná právě Thomasova koncepce definice situace a jeho již výše zmíněný „teorém“, dodávají, že pouze člověk neustále vytváří sociální řád, který tak existuje jako výsledek minulé lidské činnosti a jen a tehdy, když tato lidská činnost, zajištěná relativně stabilním každodenním životem, pokračuje⁴³ (tamtéž, s. 56). Zdůrazňují také, že vztah mezi člověkem-tvůrcem a sociálním světem-jeho výtvořem je a zůstává dialektickým, což znamená, že člověk jako příslušník početného společenství a jeho sociální svět vstupují do vzájemné

⁴¹ „I moc a zájem jsou sociálně produkované konstrukce - právě proto jsou reálné a právě proto je mohou sociální aktéři interpretovat v druhém sledu podle různých kritérií jako přijatelné nebo nepřijatelné“ (Marada, 1999, s. 212).

⁴² Humanistický odkaz Bergerovy a Luckmannovy sociologie, který prostupuje celým jejich dílem, by se dal shrnout právě slovy: „člověk v konečné instanci vždycky vytváří sám sebe“ (Marada, 1999, s. 214).

⁴³ Jedním z hlavních prvků sociální konstrukce reality a centrální kategorií pro pochopení sociálního světa je podle autorů pojem instituce, který označuje ustálené způsoby či kanalizátory lidského jednání v sociálně definovaných životních kontextech a pod který se vejde stát, rodina, sport, i přátelství, soubor a pozdrav (Marada, 1999, s. 205). Vedle procesů jako habitualizace, institucionalizace a legitimizace, jež jsou spojovány s institucemi, jejich utvářením a „ospravedlňováním“, představuje základní osu dialektického modelu sociální konstrukce reality pojmová sekvence externalizace - objektivizace - internalizace, což jednoduše řečeno znamená, že „instituce vznikají, stabilizují se a jsou subjektivně osvojovány sociálními aktéry“, přičemž „tyto momenty odkazují ke třem vzájemně se podporujícím dimenzím neustálého procesu institucionální reprodukce světa, neboli sociální konstrukce reality“ (tamtéž).

interakce, kdy výtvar zpětně ovlivňuje svého tvůrce: „Společnost je výtvořem člověka. Společnost je objektivní realitou. Člověk je výtvořem společnosti“⁴⁴ (tamtéž, s. 64). Objektivovanému sociálnímu světu pak vtiskuje logiku jazyk jako základní nástroj socializace, který je nejdůležitějším znakovým systémem lidské společnosti a je stejně jako jiné znakové systémy objektivně dostupným ve společné realitě, kterou lidé sdílí⁴⁵ (tamtéž, s. 41, 67). Berger s Luckmannem uzavírají: „Člověk je biologicky předurčen k tomu, aby s ostatními lidmi svět vytvářel a žil v něm. Tento svět se pro něj stává dominantní a definitivní realitou. Jeho omezení jsou dána přírodou, ale jakmile je tento svět jednou vytvořen, zpětně na přírodu působí. V dialektice mezi přírodou a sociálně vytvořeným světem je přetvářen i samotný lidský organismus. V témže dialektickém vztahu člověk vytváří realitu a tím vytváří i sám sebe“ (tamtéž, s. 180).

Obrat k jazyku, jakožto, jak už bylo výše řečeno, privilegovanému nástroji konstruování světa přebírajícímu roli zprostředkovatele, s jehož pomocí můžeme dospět k porozumění, je pro sociální konstruktivismus charakteristický a vychází ze zpochybnění představ o možnostech bezprostředního přístupu k realitě, o bezprostředních významech skutečnosti, o přímém zprostředkování pravdivé skutečnosti; místo toho říká, že „významy se utvářejí v jazykovém kontextu, význam a pravda závisejí a odvíjejí se od sociálních mocenských vztahů; co považujeme za pravdivé, skutečné apod. je utvářeno sociálními kontexty, jazykovými, sociálními nebo diskurzivními praktikami“ (Reifová et al., 2004, s. 278-279).

Shrnutím teorie sociální konstrukce reality by mohlo být následující tvrzení: „Lidé jsou sebereflexivní bytosti a jejich motivovaná jednání a interpretace konstituují sociální řády. Objektivní sociální instituce vznikají prostřednictvím konsenzuálních přesvědčení a sjednaných praktik. Sociálně konstruovaná fakta jsou reálná v tom smyslu, že jsou intersubjektivní, existují nezávisle na pozorovateli a přetrvávají v čase, avšak jejich reálnost závisí a je neustále udržována reflexivním přijímáním této samotné reality. (...) Lidé produkují svůj sociální svět a přitom okamžitě zapomínají, že se jedná

⁴⁴ Symbióza se sociálním prostředím, na které je člověk odkázán, je křehká a narušené sociální konstrukce reality odhalují, že „pevnost lidského světa spočívá ve sdílené víře ve skutečnost jeho institucí. To znamená, že lidský svět je udržován jednáním, které se řídí fetišistickým principem *jako by*“ - např. se chováme tak, *jako by* v papírových bankovkách a kovových mincích byla skutečně zakleta hodnota na nich vytištěná nebo vyražená (Marada, 1999, s. 210).

⁴⁵ „Jazyk jako označující praxe může nejdokonaleji konzervovat významy a přenášet je mimo kontext jejich aktuálního projevu ve fyzickém jednání. (...) Význam, jenž stabilizuje institucionalizované jednání a tedy instituce samotné, je přitom vázán na neustálou interpretační aktivitu. Bez ní je smysluplné jednání nemyslitelné. Lidské jednání není prostou pudovou reakcí na vnější podněty, nýbrž je vždy vázáno na proces interpretačního vyhodnocování situace“ (Marada, 1999, s. 208).

o jejich vlastní konstrukt, a chovají se k němu jako k objektivní realitě“ (tamtéž, s. 278). Podstatné je ještě v tomto ohledu zdůraznit důležitost reality každodenního života, která se jako jediná jeví v množství konstruovaných realit jako realita svrchovaná a je považována za klíčový předmět zájmu Bergerova a Luckmannova pojetí sociologie vědění (tamtéž, s. 278).

Významným zdrojem takových výkladů sociální reality a představ o ní jsou média, která jsou tedy také místem, „kde jsou konstruovány, ukládány a nejviditelněji vyjadřovány změny v kultuře a hodnotách společností a skupin (McQuail, 2007, s. 21). Bližší pohled na to, jakým způsobem se média „angažují“ v konstruování sociální reality, jehož základní procesy byly popsány v této kapitole, nabídne kapitola následující.

1.4.2 Konstruování reality v médiích

Mediální konstrukci lze odvozovat z výše popsané konstrukce sociální. Vezme-li se např. v úvahu tzv. konstitutivní (kulturální/rituálový) model komunikace (Jiráček-Köpplová, 2009, s. 28), který vnímá komunikaci jako konstruování sdíleného prostoru významů, v němž se příslušníci dané kultury pohybují a který jim zprostředkovává kontakt s realitou v uspořádané a zvládnutelné podobě tím, že tyto významy vytváří jejich vlastní kultura, setkávání s jinými kulturami a mezilidská komunikace vůbec, je jasně vidět jeho spojení s teorií sociální konstrukce reality (Jiráček-Köpplová, 2007, s. 50, 51). Ta byla již od šedesátých let významným příspěvkem „k výkladu role, kterou mohou média a mediální komunikace v procesu začleňování jednotlivce do společnosti sehrát“⁴⁶ (tamtéž, s. 164). V případě takového spojení se vychází z toho, že „média nabízejí sdělení, která nějakým způsobem vypovídají o společnosti, jejích normách, hodnotách a pravidlech, a to pomocí významů, jež jsou v těchto sděleních využity“, přičemž zdroj těchto významů vysvětluje právě teorie sociální konstrukce reality, a

⁴⁶ Na konci sedmdesátých let se pak směřování výzkumu a teorie mediálních účinků obrátilo k mediálním textům, k publiku a k mediálním organizacím, přičemž tento nový pohled je nazván právě „sociálně konstruktivistickým“ (McQuail, 2007, s. 363). Podle této teorie včleňuje (či nikoli) publikum na základě jisté „dohody“ konstruované významy „do osobních významových struktur, často formovaných předchozími kolektivními identifikacemi. Popsaný proces často zahrnuje určité působení zainteresovaných společenských institucí a silný vliv ze strany aktuálního společenského kontextu příjemce. Rozchod s [předchozím vnímáním médií jako všemocných] je patrný i v metodologickém posunu, zejména směrem od kvantitativních výzkumných metod“ (tamtéž).

protože média jsou schopna definovat společensky platné významy a ovlivňovat publikum, na konstruování sociální reality se významnou měrou podílejí⁴⁷ (tamtéž, s. 165). Logicky z takového tvrzení vyplývají otázky, které hledají odpověď na to, kde se bere konstrukce reality, která je médiu nabízena, a jejich různá zodpovězení jsou pak determinována různými trendy v uvažování o médiích⁴⁸ (tamtéž, s. 166).

S mediální konstrukcí je svázán i pojem reprezentace reality. Jde o „způsob uchopování skutečnosti prostřednictvím znakového systému, zejm. pomocí přirozeného jazyka“, kdy je funkcí procesu reprezentace přenesení něčeho minulého nebo nepřítomného do přítomnosti, v důsledku čehož je současně realitě, jejímž uchopením je vždy konstruována již její určitá verze, dodáván význam (Reifová et al., 2004, s. 211-212). Existuje více teorií reprezentace reality a z jedné z nich, konstrukcionistické teorie, vychází konstruování reality ve zprávách - toto hledisko říká, že masová média ani jejich zpravodajské obsahy nejsou schopny mimetického zobrazování skutečnosti a že realita zpravodajské obsahy nepředchází, ani se v nich neodráží, protože je konstruována až ve chvíli, kdy je definována (což opět odkazuje k Thomasovu teorému) - dokud tedy nedojde k interpretaci či definici skutečnosti, tak vlastně neexistuje, je neuchopitelná (tamtéž, s. 107). Masová média jsou z tohoto pohledu „jedním z nejmocnějších sociálních aktérů, kteří jsou angažováni v oblasti interpretování, definování, a tedy i vytváření či konstruování reality“, která pak získává status skutečnosti, jen pokud je symbolicky uchopena a vyjádřena - čili stvrzena v mediálním zobrazení, přičemž takové zobrazení je v zásadě transformací mimomediální skutečnosti, k níž dochází „nezbytnou redukcí velké množiny všech nabízejících se událostí na mnohem menší množinu mediálně akceptovaných událostí“ (tamtéž, s. 107). Princip redukce či selekce, jmenovitě selekce témat, událostí a aktérů, je pak základním principem vzniku konstruované skutečnosti ve zprávách⁴⁹ (tamtéž, s. 107).

John Fowler, z perspektivy zástupce kritické lingvistiky, k prezentování skutečnosti především ve zpravodajství v tisku říká, že zprávy jsou ustáleným zvykem

⁴⁷ Již však ve dvacátých letech 20. stol. na moc médií konstruovat realitu prostřednictvím definování situace poukázal např. Walter Lippman v knize *Public Opinion*, když popsal, „že lidé nejednají podle reálné situace, ale podle situace, kterou jim jako reálnou prezentuje a definuje tisk, resp. podle toho, jaké jim tisk vytváří tzv. obrazy v hlavách“ (Reifová et al., 2004, s. 263).

⁴⁸ Např. politická ekonomie médií uvažuje tak, že médiu je podporována a posilována konstrukce, která vyhovuje jejich vlastníkům (tedy konstrukce prezentující dané rozložení ekonomické a politické moci jako správné, protože přirozené); feministická teorie zase tvrdí, že „média nabízejí především patriarchální, maskulinní konstrukci světa“ (Jiráková-Köpplová, 2007, s. 166).

⁴⁹ Více k principu selekce („agenda-setting“ apod.) a k jednotlivým příčinám konstruování reality ve zprávách neboli vlivům na obsah viz např. Tomáš Trampota (2006).

zkonstruovaným sociálním a politickým prostředím, ke kterému odkazují, projevem, který místo aby nezkresleně reflektoval sociální realitu a fakta, vztahuje se k sociální konstrukci reality, a rozhodnou roli při zprostředkování reality přisuzuje jazyku, jímž se v obsazích vyjadřuje i ideologie dané společnosti⁵⁰ - „jazyk není neutrálním, ale vysoce konstruktivním zprostředkovatelem“⁵¹ (Fowler, 1998, s. 1, 2). Zprávy jsou vždy napsány z určitého úhlu pohledu, protože mediální organizace, v nichž vznikají, jsou vždy situovány do určitých sociálních, ekonomických a politických podmínek: „Vše, co je řečeno či napsáno o světě, je artikulováno ze specifické ideologické pozice: jazyk není čistým výkladem, ale refrakčním, strukturujícím médiem“⁵², přičemž zdůrazňován je Fowlerem příspěvek detailní lingvistické struktury (skladby, slovníku apod.) k „modelování“ reprezentace světa a přenosu idejí ve zprávách (tamtéž, s. 10). Výrazové prostředky, jež jsou v obsazích použity, pak odpovídají nejen těmto sociálním, ekonomickým a politickým okolnostem⁵³, ale i významům, které si daná kultura přiřazuje - jazykové prostředky v sobě mají zakódovánu sociálně konstruovanou reprezentaci světa (tamtéž, s. 37). Ideologická moc zpravodajství tkví ve schopnosti masmédií předávat ve stejný čas milionům jednotlivců stejnou věc, a to jako součást rutiny - tato artikulace „naplňuje kontinuálně a prostřednictvím každodenního posilování základní funkci reprodukce přesvědčení a názorů komunity. Zprostředkovává tak konsenzuální pohled na společnost (Fowler, 1991, cit. dle Trampota, 2006, s. 163-164).

Je podstatné na závěr této kapitoly ještě zmínit, že masová média nejsou v konstrukcionistickém pojetí chápána jako „potenciální ‚škůdci‘ v rukou těch, kdo chtějí zfalšovat předem existující skutečnost, ale jako spolutvůrci („spolukonstruktéři“) sociální skutečnosti, která by bez příspěvku médií vůbec neexistovala. Aspekty mediální reality (...) jsou touto optikou nahlíženy jako nevyhnutelné vedlejší účinky“ (jako „výsledek užívání systémů reprezentace“) (Reifová et al., 2004, s. 109, 213).

⁵⁰ S tím mj. souvisí pojem diskurz, jímž se míní „odosobněná, historicky a sociálně ustavená pravidla pro komunikaci“, která „určují, o čem se dá a o čem se nedá mluvit a jak se dá hovořit o tom, o čem mluvit lze“; toto pojetí je spojeno se jménem francouzského filozofa Michela Foucaulta, který ve svých pracích rozebíral fakt, že každý jazykový projev nese rozlišitelné znaky své kultury a doby (Jiráč-Köpplová, 2009, s. 291).

⁵¹ Překlad z originálu: „Language is not neutral, but a highly constructive mediator.“

⁵² Překlad z originálu: „Anything that is said or written about world is articulated from a particular ideological position: language is not a clear window but a refracting, structuring medium.“

⁵³ Ekonomické podmínky tisku mohou být určovány např. zadavateli reklamy, kteří požadují, aby obsahy novin byly kongruentní s produkty, jež jsou inzerovány, či vlastnickými společnostmi, které jsou většinou komerčními podniky prodávajícími kromě novin širokou škálu nejrozličnějších produktů a služeb (Fowler, 1998, s. 121).

2. Metodologická část

2.1 Metoda výzkumu - kvalitativní analýza

Pro svoji analýzu jsem si jako techniku zkoumání zvolila kvalitativní metodu, protože, dle mého názoru, nejlépe dokáže postihnout specifika tématu jako je rozbor mediální konstrukce⁵⁴ - v tomto případě konstrukce češství ve výše charakterizovaných dvou denících Rudé právo a Mladá fronta/MF DNES, konkrétně v jejich vydáních z období 17. listopadu až 31. prosince v rocích 1989 a 1992.

Analýzu pojmu jako hledání (odhalování), následně rozebrání a interpretaci textových vyjádření - přímých pojmenování, metafor (a jiných prostředků vyjádření implicitního hodnocení - nepřímých/obrazných/přenesených pojmenování) - spojených s češtvím v konkrétním historickém kontextu a objevivše se v článcích vybraných novinových titulů (tedy interpretativní rozbor textů s náznakem sémiotické/kritické lingvistické analýzy). K tomuto procesu a případně k následnému odkrývání styčných bodů a pravidelností mezi jednotlivými sděleními a jejich konstruovanými významy („poselstvími“), a tím také k zodpovězení v úvodu položených otázek, mi bude pomoci relevantní odborná literatura.

Již z takového popisu rozboru je zřejmé, že jde o „měkkou“ metodu, jež není svázána pevně stanovenými, tvrdými pravidly a přesně vymezeným postupem. Naopak, jedná se o volně pojaté „zacházení s textem“, s velmi volnou strukturou výzkumného procesu (na rozdíl od kvantitativní obsahové analýzy).⁵⁵ Nevycházím proto z žádných určených normativních východisek, z žádných předem daných konceptů, ale naopak - cílem analýzy je vytvoření komplexních závěrů, nových pohledů na danou problematiku: „Kvalitativní výzkum je nenumerické šetření a interpretace sociální reality. Cílem tu je odkrýt význam podkládaný sdělovaným informacím - vytváření nových hypotéz, nového porozumění, vytváření teorie“ (Disman, 2008, s. 285-286).

⁵⁴ Viz zde poznámka č. 46.

⁵⁵ Při takovém pojetí lze také hovořit o tzv. výpovědní analýze, která „dovoluje soustředit se na sledovaný materiál jako celek a postihnout i ty faktory či komponenty, jež stojí mimo dosah obrazové i obsahové analýzy (kontext, významy, hodnoty, pravidla příslušného diskurzu a jejich projekci do konkrétního materiálu apod.)“ (Burton-Jirák, 2001, s. 306).

3. Výzkumná část

3.1 Rozbor konstrukce češství

Při rozboru konstrukce české identity budu často vycházet z díla Ladislava Holého „Malý český člověk a velký český národ“ (2001). V něm se autor soustředí na různé celospolečenské diskurzy, jež se zaměřují na otázky, které vyvstaly v důsledku pádu komunismu a postkomunistické transformace. Ke svému „interpretačně-antropologickému“ pojetí říká: „Vedle školy jsou dnes televize, tisk a ostatní masmédiá hlavním prostředkem předávání sdílených kulturních významů. Televizní a rozhlasové programy a novinové články sice produkují intelektuálové, ale jejich tvorba je podepřena společným kulturním jmenovatelem. Televize a noviny samozřejmě nejsou jediným místem, kde vznikají texty, ve kterých se určitá témata diskutují a zároveň se koncipují a reprodukují kolektivně sdílené předpoklady a poznatky konstituující českou kulturu. Aby však oslovily co nejširší spektrum osob, uchylují se k nejnižším běžným komunikačním prostředkům, a takto výstižně odrážejí spletitou dynamiku orálně vytvářených diskurzů“ (Holý, 2001, s. 19). K pojetí české kultury se pak vyjadřuje takto: „Samozřejmě, že existují značné kulturní rozdíly mezi jednotlivými Čechy. Ale Češi musí rovněž sdílet souhrn idejí, znalostí a představ a společný systém znaků a symbolů, který jim umožňuje spolu smysluplně komunikovat. Tento společně sdílený systém je to, čemu se říká ‚česká kultura‘“ (dle Uherek, 2001, s. 195-196).

Holého interpretativní antropologie posunuje vědu od „zkoumání sociálních faktů ke studiu sociálních konstrukcí“, kdy antropologové vycházejí z toho, že věci „neexistují nezávisle na významech, které jim společnost přiřazuje, a právě významy antropologové interpretují“ (tamtéž, s. 193). Tento přístup ke kulturní konstrukci českého národa je, kromě dalších prvků, podepřen právě různými koncepty diskurzivních rovin, a takovouto metodou se inspiroji i já v následujícím rozboru.

3.1.1 Výběr materiálu

Jak již bylo několikrát uvedeno výše, k rozboru konstrukce češství jsem si jako základní soubor vybrala novinové tituly, deníky Mladá fronta/MF DNES a Rudé právo, a jako výběrový soubor jsem si zvolila všechna jejich vydání ze dvou stejně dlouhých období - tedy od 17. listopadu 1989 do 31. prosince 1989 a od 17. listopadu do 31. prosince 1992.

Tyto dva tituly jsem vybrala na základě jejich dlouhodobého postavení na české mediální scéně (popsáno podrobněji v kapitolách 1.3.3 a 1.3.4).

Zkoumaná období jsem zvolila pro jejich očividnou „nasyčenost“ důležitými událostmi a zvraty (taktéž výše popsány - konkrétně v kapitolách teoretického rámce a zčásti také metodologické části) českých novodobých (resp. polistopadových) dějin, které dodnes svojí významností ovlivňují osudy a tvář českého národa. Běh těchto „československých“ událostí, ke kterým v první řadě docházelo v důsledku pádu komunistického režimu a následně také kvůli nevyhnutelnému rozhodování o konečné podobě státoprávního uspořádání národů Čechů a Slováků, byl formován především, kromě jiných činitelů, specifickou podobou národní identity a jejích charakteristik, jež se nejvýrazněji projevují, působí a také jsou s výrazným vlivem historických reminiscencí nejvíce připomínány neboli „sociálně konstruovány“ (ať už mediálním či jiným způsobem) právě v dobách pro národ významných a určujících⁵⁶, ke kterým období let 1989 a 1992 zcela jistě patří.

3.1.2 Výběr článků k analýzám

Do „předvýzkumu“ jsem, s vyloučením tematických a sobotních příloh a veškerých inzertních částí, zařadila všechny texty otištěné v daných vydáních Rudého práva a Mladé fronty z roku 1989 a Rudého práva a MF DNES z roku 1992. Výzkumu - analýzám a interpretacím - se pak podrobily ty texty, které se, dle mého názoru, z různých hledisek, ať už implicitně či explicitně, dotýkají tématu české národní identity a zároveň tak konstruují její obraz.

⁵⁶ Česká sounáležitost se předmětem explicitního diskurzu většinou stává „v situacích, které jsou vnímány jako národní krize, nebo tehdy, kdy jsou zájmy, považované za české, ohroženy těmi *druhými*“ (Holý, 2001, s. 15).

3.1.3 Formální podoba Rudého práva v roce 1989 (listopad/prosinec)

Rudé právo vycházelo v roce 1989 (listopad/prosinec) každý den kromě neděle.⁵⁷ V pondělí až pátek měl deník osm stran (vyjma 27. prosince, kdy měl jen čtyři strany), v sobotu obsahoval navíc přílohu „Haló sobota“, která čítala 9 stran. Noviny stály od pondělí do pátku 50 haléřů, v sobotu kvůli příloze 1 Kčs. Od 15. prosince vycházejí na titulní straně v hlavičce bez uvedení ročníku deníku Právo lidu (předtím vždy v závorce za uvedením ročníku Rudého práva).⁵⁸ Od 16. prosince je v tiráži uvedeno, že řízením redakce je pověřen zástupce šéfredaktora Zdeněk Porybný (do 15. prosince šéfredaktorem Zdeněk Hoření). Od 22. prosince se mění podtitul deníku - místo dosavadního „Orgán ÚV KSČ“ se tiskne „List KSČ“. Od 28. prosince nastává celková proměna hlavičky - podtitul se přesunul nad titul deníku, zvolání „Proletáři všech zemí, spojte se!“ se výrazně zmenšilo a posunulo pod titul (předtím nad ním), uvedení data se také změnilo a přesunulo pod titul, zcela zmizely tři symboly, které se předtím nacházely nad titulem.⁵⁹

Noviny jsou výrazně textového charakteru, jednotlivé články jsou rozsáhlé a některé bez podpisu, fotografie se objevují jen v malé míře, jsou malé a málokdy jich je na jedné stránce více než dvě. Systém řazení textů jeví každý den podobnosti, ale s různými nepravidelnostmi. Např. rubrika „Stručně ze světa“ se často objevuje na titulní straně, někdy ale chybí. První až pátá strana se většinou věnují domácím událostem (což jsou většinou oznámení různých státních návštěv, zprávy ze stranických zasedání, sjezdů, programů apod., několikrát se ještě v listopadu v levé části titulní strany objevuje sloupek (úvodník) mající propagandistický či agitační ráz - o dobré práci vlády, o přátelství se SSSR, proti provokacím atp.), v malé míře také zahraničním (hlavně SSSR a jeho satelity), pátá strana se z větší části vyjadřuje ke kultuře, z menší počasi, rozhlasu a televizi (vzhledem k charakteru probíhajících událostí jsou tyto strany

⁵⁷ Nedělní vydání deníků přestala vycházet od října 1968 a postupně byly založeny sobotní či páteční přílohy (Křivánková-Vatrál, 1989, s. 167).

⁵⁸ K zániku titulu Právo lidu uvádí komunistická literatura: „V dubnu 1948 se konal manifestační sjezd, na němž se soc. dem. strana sloučila s KSČ za podmínek, že příslušníci soc. dem. se plně rozcházejí se soc. dem. minulostí a slučují se s komunistickou stranou na základě jejího programu, na základě idejí marxismu-leninismu. V důsledku toho přestalo vycházet Právo lidu a do hlavičky Rudého práva, které neslo označení ročník dvacátý osmý, bylo do závorky připojeno Právo lidu ročník padesátý první“ (Dolejší, 1960, s. 230).

⁵⁹ Po srpnu 1968 se objevil znak Československo-sovětského přátelství. V osmdesátých letech přibýly dva další symboly: znak medaile Klementa Gottwalda (za zásluhy o výstavbu socialistické vlasti) a symbol státnosti SSSR s klasy obilí. Zdroj: Zrcadlo 48-89: Rudé právo, <<http://www.zrcadlo48-89.wz.cz/profil%20institute.html>> [cit. 2010-03-18].

ve sledovaném období téměř výhradně domácího zaměření), šestá a sedmá se obvykle týkají zahraničních zpráv (např. pravidelná rubrika „24 hodin v zahraničí“, i západní země), osmá je vyhrazena sportu (v pondělí je, ale ne pokaždé, sportu vyhrazena i větší část strany sedm). Příloha „Haló sobota“ nabízí „oddychové víkendové čtení“ týkající se různých témat jako historie, zajímavosti, reportáže z ciziny, dopisy čtenářů, fejetony, zahradnictví apod. V důsledku dobové situace a převratných změn se struktura novin po 17. listopadu postupně stále více „bortí“ a vykazuje více nepravidelností.

3.1.4 Analýza a interpretace konstrukce češství v Rudém právu od 17. listopadu do 31. prosince 1989

Pro socialistické Československo bylo charakteristické, že národní cítění bylo samozřejmě přítomné, avšak jeho politické vyjádření bylo potlačováno (Holý, 2001, s. 14). Z takového faktu vyplývá, že „uznání národního principu v organizaci komunistické společnosti i komunistického státu“ zde šlo „ruku v ruce s oficiálně proklamovanou ideologií ‚proletářského internacionalismu‘“ (tamtéž). Potlačení otevřených projevů národního cítění se tedy týkalo i médií. Pokud se v Rudém právu píše o našem národu, je to spíše ve spojení s dalšími národy sovětského bloku, jejichž významnost a propojenost s námi je zdůrazňována, často s odkazem na tradici pevnosti a dlouhého a osvědčeného trvání těchto „příbuzenských“ vztahů: *„Tradiční vztahy bratrského přátelství a všestranné spolupráce mezi národy Československa a Bulharska se budou i nadále rozvíjet a prohlubovat“*⁶⁰ (18. 11., s. 1; 1); *„V souladu s dlouholetou tradicí dáváme listopadu přívlastek Měsíce čs.-sovětského přátelství. Jde o tradici živou, jak o tom svědčí řada akcí. (...) Je zárukou bezpečnosti naší země a jejího pokojného vývoje, oporou socialistického vývoje. (...) Je to spojení podnětné a tvůrčí, v plném souladu s nejživotnějšími zájmy našeho lidu. (...) Dějiny naší republiky podaly důkaz o správnosti této orientace, o její životní oprávněnosti“* (18. 11., s. 1; 2). Do tohoto důrazu na „příbuzenské“ vztahy mezi zeměmi východního bloku se promítá starý obrozenecký sen o panslavismu⁶¹ a jednom velkém kmeni, který spolu vytvoří „slovanští pobratimové“ (Rak, 1994, s. 111): „Češi se nemusí cítit ztraceni ve svém

⁶⁰ Pozn.: při citování novinových textů je v rozboru užívána kurzíva a odkazy na novinové články jsou uvedeny v podobě: datum, číslo strany; pořadové číslo citátu v dané kapitole.

⁶¹ Panslavismem se rozumí „kulturně politické hnutí 19. století usilující o sjednocení slovanských národů východní Evropy pod ruskou patronací“ (Pečenka-Luňák et al., 1999, s. 360).

obklíčení německým mořem, protože nejsou sami, jsou přece součástí velkého slovanského národa, který patří k nejmocnějším v Evropě“ (tamtéž, s. 113). Podle Jiřího Raka se v české obrozenecké společnosti myšlenka panslavismu projevila v obratu do minulosti, ve zdůrazňování kontrastu mezi slovanskou „demokratičností a mírumilovností“ a německou „bojovností a panovačností“ (tamtéž, s. 119-120). Slovanskému cítění tak dominovaly představy o „prozřetelnosti daném příbuzenství jazykovém i duchovním všech slovanských kmenů i národů, které by se mělo projevit v jejich společné vědě, kultuře i politice“ (tamtéž, s. 123). Výrazy použité v novinovém textu asociují významy spojené s pocitem něčeho přirozeného, předpokládaného, logického, normálního (jsou prostředky tzv. legitimizace⁶²), a proto jediného správného a dobrého pro český lid, pro jeho tradice. „Jakožto ‚tvůrce dějin‘ je pak ‚lid‘ - zejména jeho ‚jádro‘, tj. dělnická třída - povolán (má právo) k tomu, aby byl ‚vedoucí silou‘ ve vývoji společnosti“ (Fidelius, 1998, s. 135). Proto se vše odehrává v jeho zájmu, jeho vláda (jejíž otěže jsou však převzaty stranickým vedením, jakožto „jádrem“ strany, která je zase „jádrem“ dělnické třídy) je „zákonitou etapou“ v přirozeném společenském vývoji českých dějin (tamtéž, s. 167). Vyjádření „*Těmto setkáním [Gorbačova s Bushem] hledíme vstříc se sympatiemi a důvěrou, neboť hlava spojeneckého státu objektivně zastupuje i naše zájmy*“ (18. 11., s. 1; 3) pak presuponuje, že Češi jsou Sovětskému svazu důvěřujícím národem a i nadále by mu měli být, protože „on“ se o nás vždy postará jako o přirozeně slabšího. „V komunistické politice se válečné slovanství s oporou v „ruském dubisku“ rychle změnilo v internacionalismus s moskevskou hegemonií“ (Křen, 2005, s. 185). Ve vyjádření je signalizován postoj k předkládanému ději, jenž je fakticky „komentován“ volbou výrazových prostředků, která rozehrává rejstřík významových asociací daných konotovanými významy slova použitého pro přenesené pojmenování (Trampota, 2006, s. 68).

Souvisí s tím i rys „kolektivity“, jenž byl pro socialistické Československo typický. Podle Holého by slogan vyjadřující tento rys zněl: „neexistují jednotlivci a rodiny, jen společnost“; „společnost“ byl „pojmem určený k vytváření kolektivní identity, která byla předmětem politického a ekonomického úsilí a v jejímž jménu a zájmu se vše uskutečňovalo“ (Holý, 2001, s. 24). Utužování kolektivního života bylo věnováno mnoho úsilí a propagace (brigády, svazy apod.), ideálem byl „nový člověk“, který

⁶² „Proces legitimizace má za cíl učinit prostředky, kterými se navozuje a udržuje mocenská převaha vládnoucí skupiny, legálními, hodnými podpory, ba v některých případech zcela přirozenými, takže téměř nepozorovatelnými, či spíše nevnímatelnými“ (Röhrich, 2008, s. 62).

„nejvyšší hodnotu spatřoval v práci pro společnost a její budoucnost a který konal pro blaho společnosti spíše než k naplnění individuálních zájmů“ (tamtéž, s. 25): „*Co je pro náš kolektiv plavců v těchto dnech charakteristické? (...) Dobrá vůle dát společnosti to, co od nás očekává a požaduje. (...) Vypěstovaný smysl pro povinnost, kázeň a obětavost z nich tvoří spolehlivý pracovní tým. (...) Lidé si příslušnosti ke kolektivu váží*“ (17. 11., s. 4; 4); Z úryvku článku je cítit snaha vyzdvihnout kolektivní spolupráci, pracovitost, každodenní aktivitu „obyčejných českých lidí“ jako „činnost s nejlepšími výsledky“ oproti „nic nepřinášejícímu“ individualistickému jednání. „Důraz na kolektivnost koreluje s pohledem na individualitu jako nežádoucí vlastnost. Individualita překáží možnosti sjednotit činnost, každého vede svou vlastní cestou, která se nemusí shodovat se směrem, jímž kráčí kolektiv; individualita je pro kolektiv potenciálním nebezpečím a narušuje jej“ (Holý, 2001, s. 63). To patřilo k oficiální komunistické ideologii, která „zdůrazňovala socialistický charakter československé společnosti. Charakteristiky, které mohly být vnímány jako typicky české, byly bagatelizovány; vyzdvihovány byly naopak vlastnosti nového socialistického člověka“ (tamtéž, s. 71).

Češi jsou také vykreslováni jako ti, kteří se téměř nikdy neshodnou, což však není „na závadu“, je to spíše bráno jako „existence názorové plurality“ a „demokratičnosti“ u nás, ale vytýkána je lenost a nečinnost (ve smyslu „Češi hodně mluví a kritizují, ale nedělají“), apeluje se opět na potřebu poctivosti a „aktivního schůzování“, aby tak na selhání několika jedinců netrpěl kolektiv: „*Máme vždycky o čem diskutovat, oč se přít. Což také pilně činíme, i když stále ještě častěji u piva než na schůzi, na které se koneckonců dá přece jen lépe prospět vzájemné věci, přispět k nápravě. (...) kdyby u nás každý poctivě vzal za onu práci, za niž je placen a odměňován (...), dařilo by se nám všem lépe. (...) On ten náš klasik Havlíček to znal, když se už před tolika lety přimlouval za to, aby nám to vlastenectví z úst do rukou přešlo.*⁶³ (...) *Kritiku? Jistě, tu potřebujeme. Ale nezapomínejme při ní také na sebekritiku (...) se zdravým rozumem a docela prostou lidskou poctivostí*“ (18. 11., s. 3; 5). Zmínky o Karlu Havlíčku Borovském jsou pro vyjádření o povaze Čechů typické. Karel Čapek ho řadí (vedle Husa a Komenského) k národním hrdinům, kteří formovali českého národního ducha, dle něj se Češi považují za „národ Havlíčkův“ (dle Krejčí, 1993, 153).

⁶³ Zde se nejspíše mívá ostrá kritika Tylovy novely *Poslední Čech*, v níž Havlíček napadl „pohodlnou vlasteneckou tendenci projevující se pouze sentimentálně laděnými frázemi o lásce k národu a rodné řeči, a žádal místo toho konkrétní činy“ (Rak, 1994, s. 146).

Odvolávání se na zdravý (selský) rozum, jehož reprezentantem je „malý český člověk“ (Holý, 2001, s. 70) a který je právě spojován s Havlíčkovým odkazem⁶⁴, se také, s patřičným socialistickým zdůrazněním, objevuje v textech Rudého práva, a to většinou v kontrastu k „emocím“, které jsou vnímány jako pro Čechy škodlivé, negativní a cizorodé; odsuzování „emočně řízeného“ jednání a apelace k „nástupu rozumu“ se pak objevuje především v souvislosti s reprezentací událostí po 17. listopadu: „*Nemohu souhlasit s těmi, kteří chtějí zpochybňovat socialismus jako takový. Podle mých zkušeností jsou to zpravidla lidé, v jejichž jednání převažují emoce nad rozumem. Různí ti křiklouni, kteří by nejraději jen kritizovali a jiným ponechali práci a odpovědnost*“ (17. 11., s. 4; 6); „*Avšak hlas rozumu nebyl vyslyšen a agresivní jádro demonstrantů vyvolalo střet se silami pořádku. (...) To vše se organizátorům této provokace zdálo na vyvolání vypjatých emocí málo. (...) A některé západní sdělovací prostředky (...) se k těmto snahám o zvrát našeho společenského zřízení připojují vyvoláváním vášní a emocí (...). Počítáme přitom se všemi poctivými občany naší země. (...) V této chvíli je třeba zachovat rozvahu, zdravý úsudek a rozhodně odsoudit provokace*“ (20. 11., s. 1; 7). K českému negativnímu vnímání emocí Holý říká: „Český jazyk vytváří sémantický rozdíl mezi city (jako je láska, nenávisť, radost, smutek atd.) a emocemi. Určité city jsou samozřejmě společensky přijatelné jen v určitých situacích, ale všeobecně vzato je slovo city neutrální, zatímco emoce mají vždy negativní konotace“ (Holý, 2001, 159-160). V textech je zvolenými výrazy navozováno, že Češi si změny tohoto typu vůbec nepřejí, že není v jejich povaze být těmi, kdo vyvolávají nepokoje, že to je všechno způsobeno „těmi druhými“, nerozumně, emočně, nepřiměřeně jednajícími, Západem či jednotlivci, kteří tak zrazují svou vlast. V článku nazvaném „*‘Revoluční‘ maloměšťák - brzda přestavby*“ (20. 11., s. 4; 8) je explicitně, obžalovávajícím a ironizujícím tónem užitých výrazů, často nepřímých pojmenování, na které se vážou další asociace, jako *krotit; z jedné vody načisto; tihle, s prominutím, revolucionáři; nositeli sektářství, byrokratických manýr; nejnemesmřitelnější dogmatici; umrtvovali a zkarikovali stranu; semena povrchnosti a pohodlnosti; vášniví progresivisté; hrobaři socialismu; špinavá pěna; zaneřádit zdravý revoluční proud; rozdmýchávání masového psychického teroru* atp., vykreslena skupinka lidí (právě tzv. „revolučních“ maloměšťáků) jako těch, co již několikrát v českých dějinách „brzdili“ pokrok jinak pokojně žijícího kolektivu (*vlastenců a lidí dobré vůle*), těch, co

⁶⁴ „Sen o zdravém rozumu“ spojovaný s postavou Havlíčka a jako součást „českého snu“ viz Macura (1998).

jsou jejími neplnohodnotnými členy a narušují všemožnými prostředky její klid. Článek je také obviňuje z „*vytváření a zveličování legend o předválečné republice*“ a její dobu silně kritizuje - „KSČ systematicky uplatňovala politické rituály a symboly importované ze Sovětského svazu a její vlastní stranická symbolická kreativita byla poznamenána nesnášenlivostí vůči symbolům vztahujícím se k předválečné republice“ - „komunistická propaganda budovala negativní obraz předválečného Československa jako kapitalistického státu založeného na vykořisťování pracujících“ (Holý, 2001, s. 45, 169).

Společně vyjadřovaná solidarita a angažovanost ve prospěch celé společnosti (např. často v zájmu ochrany životního prostředí) jsou dávány za příklad jako vlastnosti lidu socialistického státu (jako součást české povahy): „*Díky aktivním a iniciativním lidem z různých organizací může být podzim života spokojenější a mnohem, mnohem radostnější*“ (17. 11., s. 4; 9); „*Na zdárném dokončení prací se významně podíleli obyvatelé. Za tři roky odpracovali bez nároků na mzdu více než 12500 brigádnických hodin. Voda říčky Lutoninky tak bude i jejich zásluhou opět čistší*“ (17. 11., s. 1; 10). Angažovanost, i na mezinárodním poli, je také zmiňována jako jedna z českých tradic: „*Soudruh Lenárt řekl, že to vyplývá z našich tradic angažovanosti v Evropě. Ze správně pochopené přestavby, ať politické, nebo hospodářské, vyplývá, že Československo se musí jednoznačně angažovat ve vyšší úrovni mezinárodní spolupráce*“ (17. 11., s. 7; 11). Československo je vykreslováno jako země velkého významu, o jejíž spolupráci a zkušenosti tak „přirozeně musí stát“ země jiné, zdůrazňována je jeho nadřazená pozice pojící se s morální a materiální podporou zemí méně „významných“, v tomto případě Palestiny, kdy je vyznění takových pozitiv ještě posíleno vyjádřením v přímé řeči představitelů druhé strany (a je tak i implicitně úspěšně legitimizována pozice vládnoucí skupiny): „*Úrovně palestinsko-československých vztahů si velice vážíme, Československo bylo vždy na straně palestinského lidu, poskytovalo a poskytuje mu morální a materiální podporu. Bylo mezi prvními zeměmi, jež uznaly náš stát (...)*“ (17. 11., s. 7; 12).

Odvolávání se na české národní tradice a dlouholetou „tradičnost“ něčeho pro zdůvodnění různých činů a rozhodnutí je také součástí textů Rudého práva, a dá se říct, že odpovídaje duchu brožury „Komunisté, dědici velikých tradic českého národa“ Zdeňka Nejedlého, ve které dokazoval, že „vlastně celé české dějiny logicky spějí ke svému socialistickému vyvrcholení“ (Rak, 1994, s. 33). S tím se pojí např. reprezentace Čechů jako národa tradičně kulturního a demokratického: „*Ostatně vláda vítá upřímný*

dialog a širokou diskuzi (...), vyhrazuje si však, aby se tak dělo vždy (...), v duchu demokratických tradic a kulturnosti“ (17. 11., s. 1; 13), hrdého na své mnohé slavné předky, kteří se svou výjimečností zasadili o dobré jméno národa i ve světě (a tím je jakoby nahrazen nedostatek jiných národních kvalit): „Jen Smetana nepotřebuje inovaci? (...) Pan Hatakejama s přátelským úsměvem končí náš nepříliš veselý rozhovor žertem, který v sobě ale skrývá hodně pravdy: ‚...jen váš Dvořák nebo Smetana nepotřebují inovaci, servis a reklamu...‘“ (17. 11., s. 6; 14), nebo vzdělaného, nezávislého a samostatného, s bohatou historií a plného hrdinů (především komunistických), kteří se nebojí bojovat proti útlaku, ať už v minulosti ze strany Němců: „Odkud se vzala síla, schopná postavit se uprostřed války na odpor nacistické mašinerii? (...) Tři dny Praha hřměla demonstracemi, neboť na pomoc pokrokovým studentům přišli i dělníci ze závodů. (...) Tenkrát vystoupili spisovatelé jako skutečné svědomí národa. (...) Z žádné jiné země nebyla na sjednocovací sjezd organizací komunistických a socialistických studentů (...) vyslána tak početná delegace jako z Československa. (...) Na tyto tradice navazuje Mezinárodní svaz studentstva, jehož sídlem se právem stala Praha“ (17. 11., s. 4; 15); či později Západu: „Pro Československo byl Marshallův plán nepřijatelný jak z ekonomického, tak politického hlediska. (...) Klement Gottwald (...) prohlásil: ‚Byli bychom rádi, kdyby nám Západ ekonomicky pomohl...Ale neprodáme svou samostatnost a nezávislost.‘ (...) Poválečné Československo (...) se řídí zásadami dobrovolnosti a vzájemné výhodnosti, odmítá vměšování do vnitřních záležitostí státu“ (20. 11., s. 3; 16). „Tím, že se odkazujeme na určité historické události a období jako na historickou zkušenost, jim přiřazujeme význam. V tomto ohledu se jedná o naraci, prostřednictvím které je konstruována národní historie tak, že z obrovského množství historických událostí jsou jako důležité vybrány jen některé“ (Holý, 2001, s. 105).

V souvislosti s událostmi 17. listopadu a dalších dnů, které nakonec vedly k pádu komunismu, se na stránkách Rudého práva objevují zesílené apelace na „všechny poctivé občany“ k „projevení vysoké občanské odpovědnosti, rozumu a rozvahy“, a to v zájmu „uskutečnění vlastní, československé cesty celospolečenské přestavby odpovídající našim národním a demokratickým tradicím, pracovitosti, talentu a kulturnosti našich lidí“ (22. 11., s. 1; 17). Je zde naznačováno, že Češi jsou samostatným národem a nepotřebují, aby se ostatní země („emotivní Západ“)

vměšovaly do jejich záležitostí (použití tzv. polarizace⁶⁵). „Československou předností“ je podle Rudého práva „jít podle vlastního rozumu“ a „spoléhat na vlastní síly“ (22. 11., s. 2; 18). Objevují se ale i vyjádření (zdánlivě) s probíhajícími událostmi nesouvisející, českou jedinečnost však explicitně zdůrazňující: „*Je to krásný, hřejivý pocit, když v daleké zemi potkáš kus rodné vlasti, když můžeš pyšně na odiv vystavit výrobek, který přesvědčivě hovoří o naší vyspělé kultuře, tvořivosti, umu a zručnosti českých rukou*“ (22. 11., s. 6; 19). „Malý český člověk má ‚zlaté české ruce‘ - tato slova slyšíte v Čechách pronášet s pýchou neustále. ‚Zlaté české ruce‘ dokážou zvládnout cokoli. Čech je talentovaný, zručný a vynalézavý“ (Holý, 2001, s. 70). Osloveni jsou umělci a novináři s odvoláním na jejich působení v průběhu národních dějin, „kteří v historických souvislostech pozitivně ovlivňovali život našeho národa. I dnes (...) od nich očekáváme konstruktivní přístup při naplňování cílů společenské přestavby“ (23. 11., s. 2; 20). Pracuje se zde s faktem, že divadelníci a jiní umělci sehrávali podstatnou roli při vlivu na společnost. Holý k tomu říká: „Státní kulturní politika postavila intelektuály proti státu ve jménu národa, jehož součástí byli a v jehož jménu se domnívali, že hovoří. Herci se přidali ke stávce studentů ne snad proto, že by měli vůči státu větší zášť než ostatní intelektuálové, ale prostě z toho důvodu, že oni a hudebníci, kteří je následovali, byli jediní intelektuálové, jejichž stávka byla dobře viditelná, a mohla být tudíž efektivní“ (Holý, 2001, s. 128).

Charakter Čechů a stav národa jsou v Rudém právu pojímány jako výsledek činů generací předchozích, se zdůrazněním role kulturní jako té správné a „rozumové“ (protože socialistické): „*Jsmo kulturní národ, řešme i nejpálčivější problémy kulturně. Neztrácejme ze zřetele cíl a ideály, k nimž směřoval boj a odříkává práce předchozích generací až do dneška. Bez historického povědomí, bez úcty k pokrokovým tradicím českého národa nelze myslet na budoucnost. A touto budoucností není pro nás (...) jiné alternativy než socialismus*“ (23. 11., s. 5; 21). Poznámka Rudého práva (25. 11., s. 2; 22) pak ostře kritizuje jednání Václava Havla - zástupce OF jako „*jediného faktického představitele jediné vůle*“; s použitím ironie a výrazů, jako *dovolují si pochybovat; jakým právem?; pracující volají po klidu; pánem této země; odepsal všechny stoupence socialismu; vykořisťování jedněch druhými; majetníci továren, bank, filmových ateliérů; sudeťáci* atp., navozuje, stejně jako úvodník z jiného dne („*Stojíme za principy a*

⁶⁵ „Fragmentace světa či jeho polarizace na skupiny jmenované v nadpisu patří k základním způsobům udržování mocenské převahy vůdčí skupiny ve společnosti. Jen diskreditací jiné skupiny v rámci jednoho zřízení, případně jiného zřízení, lze totiž dosáhnout výrazně lepšího obrazu dominantní skupiny. Ta potom z takového srovnání vychází jako klidně označovaná“ (Röhrich, 2008, s. 65).

pravidly socialistické demokracie. (...) Československem zní doposud převažující hlas pro ideály socialismu. (...) V tom je naděje nás všech“) (27. 11., s. 1; 23), že většina Čechů je pro socialismus, nechce změny a nechce potenciální návrat „buržoazie“, který by i mohl znamenat opětovné ohrožení samostatnosti státu, že je pro ně život v socialismu přirozený, protože to patří k jejich národní identitě spočívající v „uctívání“ dělnické třídy.

Významnost dělnictva založená na jeho prezentaci jako „hnací síly“ národa, na které stojí pevné základy české společnosti, je cítit především z textů, jež uvádějí přímé výpovědi a názory „obyčejných dělníků“ na probíhající události: *„Ulice není platforma pro diskuzi. (...) Studenti by měli vědět, že demokracie je neslučitelná s anarchií. (...) Stávky, demonstrace nic neřeší, jen vnášejí chaos mezi lidi, odvádějí od práce, od soustředěnosti. (...) U nás ve fabrice je klid, my nemáme čas na stávky, pobíhat po Václavském náměstí, protože musíme dělat“* (21. 11., s. 1; 24). Dělníci jsou vyobrazeni jako zástupci rozumu (oproti studentům jako zástupcům emocí), jejichž hlas by měl být národem následován (všemi, i tzv. „inteligencí“): *„Strana hledá ztracenou důvěru. Jak ji získá? Jedině přimkne-li se k dělnické třídě. (...) Pak se k ní určitě připojí i ti nejlepší, které máme v kultuře, v umění. (...) Dělníci jsou schopni nutné změny v naší zemi uskutečnit (...) Nastal čas pro heslo ‚Studenti, připojte se k dělníkům!‘“* (27. 11., s. 2; 25).

S postupem času se stále stejný, výše popsany tón a celkové ladění komentářů a zpráv proměňují a s tím i obraz Čechů; češství je konstruováno jako česká povaha. Z obyvatel, již chtějí pokoj a klid na práci, se stávají „aktivně se o osud země zajímající“ (ale i obávající se) občané (tedy už ne pouze „zmanipulovaná mládež“ či „emočně reagující divadelníci“), kteří, i když nemusí být zrovna komunisty, mohou být (a jsou) dobrými vlastenci se „základními a oprávněnými požadavky“ a „vyjádřením vůle po radikálních změnách“, přičemž vyznění takových textů najednou už není negativní a ironizující, tak jak tomu bylo dříve, budoucí osudy českého národa jsou tu vykresleny pozitivně, protože *„základy, na nichž stojí, jsou pevné“* (s patřičným zdůrazněním, že je to zásluhou komunistů), *„emoce a vášně opadnou“* a *„na řadu přijde střízlivý rozum“* (28. 11., s. 1; 26). Rudé právo také informuje o výsledcích výzkumů veřejného mínění a v té souvislosti neopomene zmínit, že *„pokud jde o výzvu k pondělní generální stávce, byli jí Pražané nakloněni více než občané jiných krajů“* a že se *„opět objevila větší kritičnost Pražanů (...), souhlasí se stávkami a demonstracemi a jsou mezi nimi více rozšířeny některé protisocialistické názory“* (27. 11., s. 8; 27). Je

zde zdůrazněno odlišení pražské „národy“ od zbytku Československa, kdy je Praha vykreslena jako více „myšlenka kapitalismu otevřená“ (a je tak skrytě podtržen i její význam). K národnímu významu Prahy Holý podotýká: „Ačkoli protesty v ulicích se neomezovaly jen na Prahu, nesnižovalo to jejich celonárodní význam, neboť Praha samotná je mocenský symbol země a současně je označována jako ‚matka‘: Praha je ‚stověžatá matička‘, ‚matka měst‘ nebo jednoduše ‚matička Praha‘ (Holý, 2001, s. 39). S Prahou pak souvisí i význam přikládáný Národnímu divadlu, Rudé právo konstruuje obraz Čechů jako občanů starajících se o jeho osudy: „*Na četné dotazy a nejasnosti týkající se provozu Národního divadla v Praze sděluje ministr kultury ČSR, že (...) byl dán pokyn jeho řediteli, aby byla zpřístupněna pro uměleckou činnost historická budova Národního divadla*“ (27. 11., s. 8; 28). Podle Holého pramenil „obrovský politický vliv stávkový herců ve velké míře ze skutečnosti, že sebeobraz Čechů jako kulturního národa a představa českých dějin dávajících význam současným událostem jsou ztělesněny v symbolu Národního divadla. (...) Příběh o Národním divadle je jedním z nejdůležitějších národních mýtů a v souvislosti s tím je i divadlo samotné jedním z nejdůležitějších symbolů českého národa. (...) Říká se mu ‚Zlatá kaplička‘ a to naznačuje, že je důležitější jako národní relikvie než jako scéna pro divadelní představení. Ačkoli stávka herců nezačala v Národním divadle, skutečnost, že se jeho herci téměř okamžitě přidali, byla velmi důležitá. Uzavření Národního divadla bylo nepochybným signálem, že je národ v krizi“ (Holý, 2001, s. 130).

V duchu hesla „spisovatelé - svědomí národa“ se nese kulturní příspěvek komunistického spisovatele, kde nabádá „soudruhy“, aby splatili vše, co „*zůstali dlužni, své zemi, svému národu*“, protože uznává, že došlo ze strany komunistů k mnoha chybám ve vzájemném dialogu s občany, jejichž reakce v posledních dnech je tak přirozená a oprávněná: „*Jak jsme naplňovali ono známé heslo: Čelem k masám!? Místo dialogu cesta papírových poselství a posílčičkaření (...). Myslím si, že i ona přispěla k tomu, že národ v okamžiku sražení lidského já k zemi brutální silou náhle promluvil*“ (28. 11., s. 5; 29). S důkladnou revizí strany souhlasí i jiný text, který uznává, že „*strana má v naší dělnické třídě a rolnictvu, v mládeži i inteligenci ohromnou, dosud uměle umrtvovanou a nevyužitou politickou sílu*“ (29. 11., s. 2; 30). Tímto vyjádřením („*strana má v...*“) text implikuje, že strana by měla nadále zůstat hlavním politickým hlasem národa, který však vezme v potaz (nebude přehlížet) i hlasy ostatní, jí však stále podřízené, spíše poradní. Ke změně poměrů ale docházelo s velkou rychlostí a s velkou rychlostí se muselo přizpůsobovat i jejich reprezentování, proto Rudé právo informuje,

že jako tomu bylo doteď v rámci socialismu, kdy se vše dělo „v zájmu lidu“ (a ten je tak považován pro český národ za nejhlavnější), tak i teď se právě z tohoto důvodu ruší ústavní zakotvení vedoucího postavení komunistické strany: *„Bylo to kolektivní rozhodnutí, na němž se podíleli i komunisté. Byli to právě zástupci KSČ, kteří logiku tohoto kroku podpořili. (...) tyto dny nám jasně ukázaly, že deklarovaná a ústavně zakotvená společenská pravidla neznamenaají nic, neodpovídají-li realitě, a hlavně vůli převážné části lidu“* (1. 12., s. 1; 31). Zazní-li v textu i „ženský hlas“, je to v rámci typicky českého pojmání postavení žen ve společnosti podáno výrazy, jako *moudrá a uvážlivá slova poslankyně; svěřovala se se svými starostmi o děti; vystoupení, z něhož promlouvalo starostlivé srdce ženy* atp. „V české kulturní konceptualizaci je péče typicky ženským atributem. Určujícím rysem ženskosti je mateřství a výchova dětí. Má se za to, že mateřský cit vychází ze samé podstaty ženy a nepodléhá vlivům kultury ani společnosti. (...) Rodit, vychovávat děti a poskytovat péči jsou hlavní kulturně zakotvené vlastnosti ženství soustředěné v obrazu ženy jako matky“ (Holý, 2001, s. 131).

Text se zabývá i možnými důsledky nastolení tržního hospodářství a zvolenými obraznými pojmenováními, jež s sebou nesou negativní konotace, polemizuje o jeho „kompatibilitě“ se zájmy národa: *„Nevím, nevím, zda by se náš občan nezbouřil, kdyby se na jeho životním standardu experimentovalo, dělala se těžká bolestivá operace, která má podobu hrozby nezaměstnanosti, šíleného růstu cen a inflace“* (1. 12., s. 3; 32). Češi začínají být postupně prezentováni jako aktivní vyznavači demokracie: *„Více než desetistupňový mráz neodradil příchozí od záměru spojit ruce od města k městu a symbolicky vyjádřit touhu po demokracii i snahu aktivně k ní přispívat“* (4. 12., s. 4; 33); ale také jako národ, pro nějž jsou hodnoty socialismu už tradičně charakteristické: *„Nepřipustíme, (...) aby ve jménu svébytnosti národní a demokracie byly lehkomyšlně opuštěny sociální jistoty, které představují nesporně velkou hodnotu našeho společenského zřízení a které jsme uskutečnili s velkými oběťmi všech občanů naší republiky. (...) Naším hlavním úkolem bude (...) ukazovat, že v našich národech právě smýšlení sociální má nehlubší kořeny počínaje Husem a Chelčickým přes J. A. Komenského a naše národní obrození až po dobu nejnovější“* (4. 12., s. 5; 34). „Jan Hus je symbolem českého národního patriotismu a ještě přesněji, symbolem duchovní velikosti českého národa. Tento symbol je produktem ‚národního obrození‘. (...) Od dob národního obrození bylo husitské hnutí vnímáno jako jeden z nejdůležitějších bodů české historie, třebaže důvody pro to byly různé. (...) Symboly

používané v politickém diskurzu nejsou téměř nikdy jednoznačné. Různé politické síly nebo názorové směry se snaží přisvojit si symboly obecné platnosti nebo je naplnit významy, jež vyhovují jejich cílům“ (Holý, 2001, s. 42-44). Už formující se komunistická strana ve 20. letech „viděla v naplnění husitského odkazu přípravu socialistické revoluce“, husity považovala za své přímé předchůdce a po válce začlenila husitskou symboliku do své agitace - „podle známé Gottwaldovy formulace zachránil únorový převrat 1948 národ před hrozbou nových Lipan“ (Rak, 1994, s. 63, 65).

Z redakčních článků je patrný kritický a negativní postoj k lidem, již se vrátili z emigrace do své vlasti: „*Třeba vyprávění doktora Janoucha, jak prožíval ve svém zahraničním domově události v Československu, mi znějí trochu hluše. Snad proto, že jsem ho slyšel a viděl poprvé v životě. Zdá se mi, že nehraje na ‚mojí struně‘ - a možná mnohých z nás, kteří jsme všechny ty roky žili a dělali si starosti tady*“ (6. 12., s. 3; 35). Je zde konstruován obraz emigranta jako člověka, který opustil svůj domov, který nezažil „na vlastní kůži“ pro národ významnou dobu a nemá proto důvod se k ní nějak vyjadřovat. Podle Holého byla emigrace konstruována jako „morální problém, a to jak předlistopadovou vládou, tak i jejími oponenty. Postoj vlády k emigraci byl jednoznačný: je to zrada vlasti, národa nebo socialismu. (...) Protože se emigranti nyní mohli do Československa vrátit a hovořilo se o nich v tisku a objevovali se v televizi, stali se viditelnější. V důsledku toho (...) se emigrace stala součástí národního diskurzu. (...) Češi odmítají, aby emigranti jakkoli srovnávali situaci v rodné zemi se svojí zkušeností na Západě, neboť to s sebou často nese kritiku praktik, jež Češi doma pokládají za samozřejmé“ (Holý, 2001, s. 65).

Vyzdvihování různých českých vlastností jako v podstatě jedinečných a nemajících obdoby je přirozenou součástí textů, které apelují na změny v oblasti české kultury: „*Uvědomme si, že intelektuální a vůbec tvořivý potenciál lidí této země je obrovský. A svými charakteristickými rysy - celkovou inteligencí, citlivostí, šikovností, vynalézavostí, fantazií, smyslem pro improvizaci i lidské měřítko, hravostí a tvořivostí vůbec - vlastně evropskou a možná i světově jedinečnou záležitostí*“ (8. 12., s. 5; 36). „Generalizace o národním charakteru (...) sice již dávno přestaly být legitimním předmětem akademického zájmu, ale zůstaly součástí lidového diskurzu každého národa (...). Češi mají víceméně jasně formulované představy o svých charakteristických rysech, které často srovnávají s negativními vlastnostmi připisovanými ostatním“ - po svržení komunistického systému, se změnami politické kultury a ideologie, došlo k obnovení takových úvah o národním charakteru (Holý,

2001, s. 70-71). Jeden z komentářů týkající se otázky volby nového prezidenta pak „přiznává“, že až nyní se „vracíme k demokratickým tradicím našich národů“ a „otevíráme novou stránku čs. dějin“ (13. 12., s. 1; 37). Je tak naznačeno, že v době předpřevratové byly demokratické tradice sice hlášány, ale zanedbávány, že s jejich opětovným obnovením vstupujeme do lepší éry národa. „Odkazy k demokratické tradici během ‚sametové revoluce‘ a toho, co po ní následovalo, pomohly vyvolat naději, že by Češi mohli opět dosáhnout, čeho již jednou dosáhli, když byli ponecháni, aby rozhodovali sami o sobě: demokratické společnosti, která této tradici odpovídá“ (Holý, 2001, s. 130). To, že se češství nachází na „úsvitu nové doby“ je podtrhnuto i výrazy, jako *prožíváme vzrušené období; v rodícím se ovzduší národního porozumění a demokratické snášenlivosti; v zájmu našich národů, které dramaticky a rozhodně otevřely novou kapitolu své historie* (18. 12., s. 1; 38).

Za českou podstatu je také Rudým právem považováno to, že Češi sice s něčím nesouhlasí, ale místo aby něco udělali pro změnu k lepšímu, jdou dál tiše „s proudem“ a v duchu trpí; jako „hybatele“, ti revoluční, aktivní a nebojácní jsou nahlíženi studenty - naděje národa: „*Studenti upřímně vyjádřili, ‚co si myslí všichni‘, a pohnuli svým příkladem milióny jiných, aby to udělali taky. (...) prokázali vlastnosti, na něž můžeme být právem vlastenecky hrdí a které by si měli osvojit všichni: přemýšlejší, jsou otevření, poctiví, slušní a jednají*“ (13. 12., s. 5; 39). Ze stejného komentáře je i další výrok popisující součást „socialistického češství“: „*Osvobozující pocit, který zavládl v těchto dnech v celé naší společnosti, pramení právě z toho, že se lidé vymanili z mučivé vnitřní rozpolcenosti dvojího bytí: utlačovaného a utajovaného soukromého smýšlení a neúprosně regulovaného chování navenek, v němž si často sami sebe nevážili.*“ Podle Holého přijala „většina ‚obyčejných lidí‘ systém na dlouho dobu jako hotovou věc, přizpůsobila se mu, vpustila jej do svého života, aniž by se připojila ke komunistické straně či k disidentům. Jinými slovy ‚proplouvala‘“ (Holý, 2001, s. 21). Jaroslav Krejčí to vidí takto: „Národ se podřídil těm, kteří z něho tvoří vazala a satelit. Národ byl málo odhodlán se hájit. Báł se být odkázán sám na sebe. (...) Být povolný propagandě, která tupí národ a humánní hodnoty i jeho dějinné vzory, znamená pracovat na své tragické sebezkaže“ (Krejčí, 1993, s. 178). V české povaze je, jak je prezentováno v komentáři z kulturní rubriky, socialismus pevně zakotven, jen „zkažené prostředí“ mu nedovolilo se projevit ve své pravé a dobré, demokratické podstatě: „*Většina lidí u nás jsou přesvědčení socialisté, jak to ukázaly nejlíp naše první svobodné volby po osvobození. Skrývali jen svůj nesouhlas a odpor vůči uplatňovaným metodám znásilňování, nebo jim*

čelili v rámci svých možností. Dnes mohou mnozí konečně s úlevou projevit své pravé socialistické a demokratické smýšlení, odpovídající našim hlubokým národním tradicím“ (22. 12., s. 5; 40). „Československu nebyl socialismus vnučen na konci války bajonety sovětské armády, ale zrodil se z přání většiny obyvatelstva, kterým se spravedlnost a rovnost, jež sliboval, zdály eticky hodnotnější než nespravedlnost a nerovnost kapitalismu“ (Holý, 2001, s. 22).

Mezi charakteristické vlastnosti Čechů jsou pak počítány i sklon k solidaritě a cítění s druhými: „*Jsme připraveni pomoci - iniciativa mladých lidí - za okny hořely svíčky, v srdcích našich lidí plamen solidarity. (...) Naši občané ukázali skutečně mimořádnou aktivitu a solidaritu při zajišťování pomoci rumunskému lidu. (...) Za okny domů se na Štědrý den rozzářily tisíce svíček. Lidé tím vyjádřili podporu statečnému rumunskému lidu. Malá světylka byla vyjádřením plamene solidarity v srdcích občanů Československé socialistické republiky*“ (27. 12., s. 1, 2; 41). Český občan je konstruován jako ten, co nemyslí jen na sebe, i když by si to třeba zrovna zasloužil, ten, co vždycky usiluje o blaho všech - takové vlastnosti se v komentářovém textu explicitně zmiňují jako silná a tradiční stránka české povahy: „*Dalo by se očekávat, že si lidé popřejí ničím nerušenou pohodu. Neuzavřeli se. Stačila zpráva o tom, že ve stovky kilometrů vzdálené rumunské zemi jiní lidé trpí, potřebují pomoc. (...) Co to je v člověku, že dokáže v jediném okamžiku zapomenout sám na sebe? (...) vytryskly gejzíry nádherné člověčiny. (...) V dějinách našich národů jsou těmito nádhernými ukázkami člověčenství hustě popsané stránky. (...) Vždy probíhalo ono životodárné bujení lidské sounáležitosti, vůle po svobodném rozkvětu všech. (...) zakódované lidství vyrůstající z bohatých tradic humanismu, které jsou našim národům vlastní*“ (28. 12., s. 1; 42).

3.1.5 Formální podoba Mladé fronty v roce 1989 (listopad/prosinec)

Mladá fronta vycházela v roce 1989 (listopad/prosinec) také každý den kromě neděle. V pondělí měl deník šest stran, v úterý až pátek osm stran (vyjma 27. prosince, kdy měl šest stran), v sobotu obsahoval navíc přílohu „Víkend MF“, která čítala osm stran. Noviny stály od pondělí do pátku 50 haléřů, v sobotu 1 Kčs. Od 29. listopadu je v tiráži uvedeno, že redakci řídí Jaroslav Pešek (do 28. listopadu šéfredaktorkou Miroslava Moučková) a od 20. prosince je šéfredaktorem Libor Ševčík. Od 20. prosince

také noviny vycházely se změněným podtitulem „Deník československé mládeže“, ale v tiráži je až do 30. prosince uveden jako vydavatel ÚV SSM. V hlavičce deníku zůstává do konce prosince znak „Čest práci“.

Mladá fronta se formou od Rudého práva příliš nelišila (rozsáhlé články, málo fotografií, některé články bez podpisu), dá se však říct, že celkově působí „moderněji“ a „mladistvěji“ (menším formátem, formou písma u titulků článků, barevnými titulky, zvolenými fotografiemi, obrázky apod.). Po 17. listopadu také fotografií v obsahu přibývá (např. celá stránka složená s fotografií z demonstrací). Struktura byla taková, že se většinou na prvních třech stranách objevily články s domácí tematikou (jednání ÚV KSČ, cesty představitelů režimu atd.) či v menší míře zahraniční. Čtvrtá strana je obvykle vyhrazena kulturním záležitostem, pátá zahraničním událostem, šestá inzerci („Oznamovatel“; v pondělí na straně čtyři), sedmá rozebírá většinou domácí události a z menší části někdy informuje o sportu, osmá je celá sportovní. Sobotní přílohy se věnují různým tématům - první strana většinou obsahuje reportáž týkající se v té době aktuálního domácího problému či jevu, poslední zase reportáž ze zahraničí, na ostatních se nachází témata jako věda, technika, životopisy slavných osobností, rozhovory s nimi, kulturní tipy, kuriozity, rady pro domácnost, příroda, motorismus, bydlení apod. Stejně jako u Rudého práva je popsání strukturování deníku často narušováno v důsledku mimořádných změn, ke kterým docházelo po 17. listopadu a kterým je v případě Mladé formy vyhrazen ještě větší prostor, než tomu bylo u Rudého práva.

3.1.6 Analýza a interpretace konstrukce češství v Mladé frontě od 17. listopadu do 31. prosince 1989

V době komunismu „zůstaly mezinárodní sportovní soutěže jedinou oblastí, ve které Češi mohli vyjádřit národní cítění“ (Holý, 2001, s. 71). Ve sportovní zprávě o příletu vítězných československých fotbalistů do vlasti (17. 11., s. 1, 8; 1) jsou použitím velké fotografie fotbalistů obležených fanoušky na titulní straně a výrazů, jako *oprášil zašlou slávu; v zajetí příznivců; fotbalisty čekaly stovky příznivců s československými vlajkami; vzorná reprezentace; stejné pocity s nimi sdíleli i sportovní fandové doma; veřejnost s mužstvem žila* atp. Češi prezentováni jako sportovní nadšenci; obzvláště pokud jde o reprezentování jejich „malého“ národa

v zahraničí, o jeho zviditelnění (alespoň) skrz sport, jsou na své sportovce hrdí a uctívají je.⁶⁶ Jako nepřilíš pozitivní stránka charakteru Čecha je zmíněna průměrnost, neotevřenost světu, neaktivita, neschopnost ocenit výjimečnost: *„Tažení proti průměrnosti nemá smysl, dokud nedokážeme řádně ocenit lidi, kteří školu vyjdou s červeným diplomem. (...) Kvalifikovanou práci nedokážeme zaplatit. (...) Pomalu se otevírají dveře do světa, proto bychom měli studovat, učit se jazykům, jinak ve světové konkurenci neobstojíme“* (18. 11., s. 1; 2); *„Proč si pálit prsty, ne? (...) musíme se ještě hodně učit. Všem. Ale i odvaze zastat se lidí, kteří pomáhají dobrým myšlenkám do života“* (18. 11., s. 1; 3). *„O jednotlivém příslušníku českého národa se často nehovoří jednoduše jako o Čechovi, ale jako o malém českém člověku. (...) Ten není motivován velkými ideály, jeho životní svět je vymezen rodinou, prací a blízkými přáteli a ke všemu, co leží mimo něj, přistupuje s obezřetností a nedůvěrou. Jeho názory jsou přízemní (...)“* - český národ je konstruován jako národ prostých, obyčejných a ničím výjimečných lidí, a to budí silný pocit egalitarismu (Holý, 2001, s. 61-62).

Mladá fronta v těchto dnech přináší každodenní zpravodajství o událostech sametové revoluce, Češi (tedy „vzorek“, který se účastní demonstrací - hlavně mladí lidé a intelektuálové) jsou jím vykresleni jako vlastenci, hrdí na svůj národ (např. prezentováno i častým použitím fotografií zabírajících zaplněné prostranství s velkou státní vlajkou vepředu) a uvědomělí občané, jejichž pohár trpělivosti se již naplnil, a tak bojují proti útlaku, avšak bez použití násilí, rozumně a pokojně; zdůrazňovány jsou symboly československé státnosti a sepjetí všech občanů: *„U sochy svatého Václava (...) pod několika československými vlajkami zahájil své vystoupení tím, že si spolu s pokojnými demonstranty zazpíval československou státní hymnu. (...) Stovky lidí se tlačily okolo sochy, nepropadl by list papíru. (...) Lidé poslouchali s napjatou pozorností“* (21. 11., s. 1; 4); všichni ostatní (pracující, důchodci) jsou prezentováni tak, že demonstrace podporují a nevadí jim: *„‘To je dobře, ať si to udělají lepší, podle svého, když my jsme to zvorali’. Projevy sympatií ke studentům slyšíme na každém kroku. Pod sv. Václavem visí několik československých státních vlajek a heslo ‚Svobodné volby‘. Co chvíli se tu skanduje“* (21. 11., s. 2; 5); *„Přes déšť a sníh ze statisíců zúčastněných vyzařovalo nadšení. Lidé se smáli, i když jim kdosi šlápl na nohu, což se stávalo často - opravdu nebylo k hnutí. (...) Ještě pořád v nás je ta úžasná*

⁶⁶ O mediální konstrukci obrazu českých sportovců viz např. HOUZAR, Petr. *Sportovci jako hrdinové - konstrukce a vývoj obrazu českých olympijských medailistů*. Magisterská práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky, Katedra mediálních studií, 2009.

lidskost, soudržnost, odhodlání, radost, slušnost. Vše se na závěr spojilo v obrovském chóru, který zpíval píseň vyjadřující city nás všech. Československou státní hymnu“ (23. 11., s. 1, 2; 6); v duchu tradic českého (a slovenského) národa je odmítáno násilí (ze strany státu): „*Diferencovanost by neměla vést k násilným konfrontacím, které neodpovídají demokratickým a humanistickým tradicím našich národů a národností“* (21. 11., s. 2; 7); „*Studenti nezůstali sami, přišli i dělníci. (...) transparenty vyzývaly k nenásilnému řešení dramatu těchto dní. (...) už nebudou žádné zásahy proti pokojným shromážděním. Nadšený potlesk občanů potvrdil, jak potřebné bylo toto poselství. (...) Všichni řečníci odmítali násilí. (...) Nevídaný chór zazpíval naši státní hymnu. (...) Shromáždění bylo ukázněné a organizované, v klidu se také rozešlo“* (22. 11., s. 1, 2; 8). V textech je implicitně vyjadřována odlišnost mezi jednáním státních složek a národa. „*‘Sametové revoluci‘ dal podnět obecně sdílený pocit, že státní represe se stala neúprosnou. Při posilování tohoto obecného pocitu hrálo opět důležitou roli vnímání sebe sama jako kulturního a vzdělaného národa. ‚Nekulturní‘ používají hrubé síly státu proti ‚kulturním‘ a mírumilovní demonstranti jasně ukazovaly, že Češi mají stát, který jim jako kulturnímu národu nepřísluší, a že by si zasloužili lepší. Při otevřené konfrontaci intelektuálů a studentů s nekulturní a nevzdělanou silou se široké vrstvy občanů nemohly nepřidat na stranu těch kulturních a vzdělaných. Mýtus národa, jehož vedoucí osobnosti byly vždy intelektuálové, určoval formu jednání a v konfrontaci intelektuálů se státní mocí, vnímanou jako nekulturní a nevzdělanou, se národ v souladu s mýtem přiklonil na stranu intelektuálů“* (Holý, 2001, s. 129).

Češi jsou také konstruováni jako lidé, jimž jde o životní prostředí a nebojí se ozvat, pokud mají pocit, že stát nedělá nic pro zlepšení jím zhoršené ekologické situace: „*Části obyvatelů došla trpělivost a vyšli do ulic. (...) ke stadionu se valily stovky lidí. (...) Dav lidí domáhající se vstupu. (...) V hledišti se objevily transparenty s nápisy: Chceme zdravé děti. Budoucnost bez smogu. Dialog ano, násilí ne. (...) Účastníci zřejmě mají podobných příslibů dost. (...) Bouři nevoli vyvolalo sdělení (...). Kdo za to může? (...) Hala v tuto chvíli již vřela, ozýval se pískot, skandování“* (22. 11., s. 3; 9). „*Ekologické hnutí bylo důležitou formou opozice proti komunistickému režimu, jehož politika extenzivního ekonomického rozvoje byla považována za hlavní příčinu rostoucí devastace přírodního prostředí. (...) Lidé podporující ekologická hnutí početně výrazně převyšovali disidenty a v posledních letech před pádem komunismu se ekologický protest stal jednou z nejdůležitějších forem vyjádření nesouhlasu s komunistickým systémem“* (Holý, 2001, s. 149). Jako důležité a pro Čechy typické a tradiční je také

vykreslováno sepjetí národa s umělci: „*Na každém kroku se přesvědčujeme o spontánní sounáležitosti národa a umělců. (...) Prohlášení Svazu umělců hodné úcty pomáhá aktivovat národní vědomí. (...) chce být nápomocen (...) v zájmu společenského obrození. (...) je to výzva hodná pokrokových tradic naší kultury*“ (23. 11., s. 7; 10). „Národní tradice měly posílit důvěru Čechů, že jako demokratický, kulturní a vzdělaný národ plným právem patří k Západu“ (Holý, 2001, s. 130). „*Paní Jirásková odcházela. Okamžitě se také udělala mezi demonstranty malá ulička, studenti a dělníci začali tleskat. (...) J. Jirásková: ‚Říkali o nás, že se pořád řídíme spíš emocemi. Ne, tady jde o zdravý rozum! Už nikdy nesmí nikdo vzít na spořádané a kulturní lidi obušky!‘*“ (25. 11., s. 7; 11). „Je příznačné, že ke stávce studentů se nejprve připojili herci a že byli vnímáni jako hlavní reprezentanti intelektuálů, neboť jsou ve společnosti dobře viditelní. K otevřené konfrontaci vůči státu nevystoupili převážně neznámí disidenti, ale muži a ženy, jejichž jména a obličeje byly známé z televizních obrazovek. (...) To přispívalo k percepci ‚sametové revoluce‘ jako revoluce kulturního proti nekulturnímu“ (Holý, 2001, s. 129).

Češství v době komunismu je pak konstruováno s negativními konotacemi - Češi zavírali oči před neutěšeným stavem a radši měli svůj klid, než aby něco řešili: „*Byla taková doba. Doba klapek na očích, přetvářky a hry na to, že všechno je v nejlepším pořádku. Budeme pracovat, ale když se nepředřeme, nic moc se nestane, z práce nás za to nikdo nevyhodí, peníze máme jisté a s plánem se to nakonec vždycky nějak udělá. A za to do ničeho nebudeme mluvit, moc si všímat. (...) Něco za něco, obyčejný obchod. Zdánlivě výhodný kšeft, který nám byl vnucen, neboť, kdo se protivil, zažíval ústrky, sankce, nakonec i bití*“ (25. 11., s. 1; 12). „Mnozí chápali čas strávený v práci jako čas, o který je ochucován soukromý život, a množství privátního času mohlo být navyšováno tím, že řada věcí soukromé povahy se zařizovala v čase oficiálně vyhrazeném práci. (...) Zneužívání pracovní doby bylo jistě ekonomicky motivováno, ale ve své podstatě se současně jednalo o projev odcizení socialistickým ideálům a společnosti, jež tyto ideály zosobňovala“, což bylo důsledkem toho, že Češi považovali komunistický režim za formu vládnutí, která je jim vnucena z vnějšku, a proto je pro ně nepřirozená, cizorodá (Holý, 2001, s. 30, 31, 130). Po silně kritickém přístupu v konstruování typického socialistického Čecha v tomto článku ale přichází vyjádření naděje, že se národ po dlouhém spánku „konečně probudil“ a navrácí se tak vlastně ke své přirozenosti: „*Obchod, který, pevně věřím, končí. (...) jednou provždy (...) Myslím,*

že budeme opět vytvářet hodnoty, před nimiž zase smekne svět, pocítíme hrdost nad tím, co jsme dokázali a jací jsme“ (25. 11., s. 1; 13).

Redakční „zamyšlení“ nazvané „*Cesta do Evropy*“ (27. 11., s. 2; 14) naplněné metaforickými přirovnáními, jinými obraznými pojmenováními a také historickými reminiscencemi se dotýká tématu české národní identity hned z pohledu několika diskurzů: „*Pohár dvacetileté destrukce celé společnosti přetekl. Jak se říká, džin, který vyletěl z lahve, už se nedal strčit nazpátek. Nejprve v Praze na Václavském náměstí - u sochy sv. Václava, patrona české země, k němuž se všechny generace utíkaly, když jim bylo nejhůř - se začali scházet lidé. Postupem doby se tato lidská vlna protestů přelila do všech měst republiky, do Čech a na Slovensko. Důstojně, disciplinovaně, ale rozhodně všichni demonstranti požadovali, aby se uskutečnily radikální reformy. (...) Je to k nevíře, jak se během několika málo dnů celá země zpolitizovala.*“ K prezentaci toho, že části národa došla trpělivost s dosavadním stavem ve společnosti a jejich nespokojenost nakonec pohnula se všemi (do té doby apolitickými) občany, je použito svatováclavské symboliky, jejíž význam pro český národ je zde tak zdůrazněn. K ní a symbolice místa demonstrací Holý říká: „Místo, kde se demonstrace odehrává, má zásadní význam pro její účinek. Pražské demonstrace se nekonaly v centrech politické moci, (...) ale v centrech symbolických. (...) Výchozím bodem všech demonstrací bylo Václavské náměstí, kde se účastníci shromažďovali v blízkosti jezdecké sochy sv. Václava. (...) Václavské náměstí je symbolickým srdcem země. (...) Václav se stal svatým patronem Čech. (...) Během demonstrací se socha sv. Václava stala opravdovým svatostánkem, který propojoval řadu národních symbolů. (...) V lidovém pojetí je sv. Václav zakladatelem českého státu, který sjednotil obyvatele Čech pod své vedení“ (Holý, 2001, s. 39, 40, 41). V další části ze stejného redakčního „zamyšlení“ je použita metafora „středu“ či „mostu“ - vnímání Československa jako země střední Evropy, která je pro správný „chod Evropy“ až životně důležitá: „*Společný evropský dům se nedá budovat s vředem uprostřed kontinentu, tedy s nehybným Československem. Takový vřed by bránil přirozené komunikaci, překážel by oběma stranám.*“ K těmto metaforám se Holý vyjadřuje takto: „Češi svoji zem vnímají nikoli jako západní nebo východní, ale střední Evropu. (...) Jejich země leží na hranici mezi Východem a Západem a východiskem z jejich politických dilemat je jim často obraz mostu mezi těmito celky. Most vyjadřuje pozitivní hodnotu připisovanou centralitě, struktuře, která propojuje dvě strany. (...) Metafora mostu propůjčuje české identitě roli zprostředkovatele mezi dvěma odlišnými evropskými kulturami a hodnotovými systémy

a tvůrce případné syntézy“ (tamtéž, s. 160). I v tomto „zamyšlení“ se autor odvolává na naše tradice, na „dokonalost“ našich předků a obrazně pojmenovává naše budoucí místo (naš budoucí „domov“) v rámci Evropy: *„Pamatujme, že v nás žijí hluboké demokratické a kulturní tradice, předávané minulými generacemi, kterým bychom se neměli zpronevěřit. Češi a Slováci, budme důstojní svých velkých předků - dnes na nás hledí nejen Evropa, ale celý svět. Jenom tak můžeme vejít jako plnoprávní obyvatelé do nově budovaného evropského domu“* - „jedním z hlavních cílů ‚sametové revoluce‘ (...) bylo ‚vrátit Československo do Evropy““ (tamtéž, s. 130). „Přijetí Evropy jako odpovídajícího kontextu českých záležitostí (...) sloužilo jedinému cíli: demonstraci problému češství jako zvláštní a důležité hodnoty. (...) Český svět prostě bývá (...) posedlý touhou být Evropou viděn a oceňován. Ochotně také předkládá své vlastní hodnoty jako hodnoty svébytné i jako hodnoty Evropou ceněné“ (Macura, 1998, s. 65-66).

Český národ je konstruován jako národ mající ve své dlouhé historii mnoho výjimečných předků, které Češi nezapomínají řádně ctít (tím více, když jde o rozjitřenou dobu) a na jejichž činech mnohdy stavějí své četné tradice (zde např. v rámci informování o kanonizaci Anežky Přemyslovny): *„V devět hodin byla již plná nejen katedrála, (...), ale i přilehlé prostory Hradu. (...) Anežka Přemyslovna, která odešla z Pražského hradu mezi obyčejné lidi, aby jim pomáhala, byla vyhlášena za svatou po více než 700 letech. (...) Po skončení církevních obřadů všichni přítomní zazpívali (...) naši státní hymnu. Byl to ten nejmohutnější chorál, jaký byl včera pod klenbou Svatovítské katedrály slyšet“* (27. 11., s. 5; 15). V článku z kulturní rubriky nazvaném *„Ruce a mozky“* (28. 11., s. 4; 16) je za podstatu české národní identity považováno tradiční sepětí ducha národa (inteligence, umělci) s fyzickou prací (dělníci), jejichž pevný a navzájem „závislý“ vztah je zde podáván jako stvrzený mnoha příklady z minulosti: *„Současnost opět potvrzuje historickou pravdu. (...) Historie má mnoho důkazů o tom, že kulturní myšlenkový potenciál (...) se vždy ve chvílích naléhavé potřeby stával jednou z nejintenzivnějších složek zápasu o národní svébytnost. (...) pomoc prostým, poctivým lidem, kteří jsou krví v žilách země. (...) Do potřeb doby dávají autoritu svých uměleckých jmen a veškerý čas. Aspoň drtivá většina z nich probouzí národ z apatie. (...) naplňují se historické pravdy o přirozeném spojenectví, spojenectví životně důležitém pro existenci svobodného kulturního národa. (...) Na Václavském náměstí se toho dne potvrdila opět jako tolikrát v minulosti a ve chvíli o rozhodování o osudu národa jednota ducha a fyzické práce.“* „Češi sami sobě sdělují,

kdo jsou, projekcí současných idejí a hodnot do vyprávění o minulosti, které je legitimizuje“ (Holý, 2001, s. 78).

Také odkaz T. G. Masaryka, osobnosti neodmyslitelně spjaté s češtvím a s úsilím za demokratické hodnoty, je připomínán za účelem pozvednutí národního uvědomění: *„Nadčasovost jeho myšlenek nabízí našim současným diskuzím řadu záchytných bodů. (...) uprostřed autoritativních státních systémů v Evropě obhajoval a udržel demokratický systém našeho státu“* (1. 12., s. 4; 17). *„Demokratickou tradici jako důležitou součást československého politického života již zdůrazňovalo mnoho analytiků, kteří poukazovali na skutečnost, že Československo bylo v období mezi dvěma světovými válkami jedinou demokratickou zemí ve střední Evropě“* (Holý, 2001, s. 146). Masarykova osobnost byla pro Čechy symbolem se silnými národními konotacemi - pro lidi byl za první republiky „otcem, který dal svým dětem, národu, největší dar, jaký si lze představit - svobodu“, a z důvodu útoků na symboliku meziválečné republiky za komunismu, kdy byla Masarykova legenda popřena a nahrazena symboly komunistické strany, se při listopadových demonstracích stala jednou ze součástí obrovské symbolické restrukturace, která „zapříčinila, že stát mohl být sotva vnímán jako struktura reprezentující a hájící národní zájmy“ - „pocit, že národ znovu dosáhl samostatnosti, velmi posílila skutečnost, že s obnovou svobodného tisku se začalo široce hovořit také o národních mýtech meziválečné republiky (např. role Masaryka)“ (tamtéž, s. 57-59).

Mladá fronta se s použitím obrazných přirovnání vyjadřuje i k náhlé změně zaujatého stanoviska („co je pro mě výhodné, k tomu se budu hlásit“), která je pro část společnosti typickým jevem a patří tak k negativním stránkám národního charakteru: *„Říká se tomu také převlékání kabátů, v letošním horkém podzimu však zůstalo u jen u svlékání těch notně obnošených. Protože to, co si potom vzali na sebe, silně připomíná císařovy nové šaty“* (8. 12., s. 2; 18). Petr Husák k tomuto jevu říká: *„V těchto dnech, kdy byla situace ještě nepřehledná, se na jedné straně režim bránil v nových podmínkách až groteskně, a ti z jeho exponentů, kdo pochopili, se stejně groteskně snažili přeběhnout na druhou stranu barikády - česká povaha“* (Husák, 1999, s. 93). Podle jiného textu (9. 12., s. 5; 19), který se explicitně vyjadřuje k českému charakteru, jsou Češi „romantiky“, kteří se *„snadno vzdávají minulosti“*, a to především v očích (naše chování mnohdy nechápajícího, protože národním charakterem odlišného) Německa: *„Komentují-li události v Československu němečtí kolegové, často začínají sloganem: to, co trvalo v Polsku léta, v Maďarsku měsíce a v NDR týdny, stihlo*

Československo za několik dní. (...) Jako v roce 1918 jsme se lehce vzdali svébytné tradice českého království (...), tak v roce 1948 jsme zapomněli na tradici první republiky a vzniká oprávněná obava, abychom nezačali v roce 1989 počítat dějiny opět od nuly. I v tomto pohledu na Čechy zaznívá z německé strany tradiční výčitka romantismu: Češi, třeba v ekonomice, rádi vymýšlejí. (...) Tohle Němec těžko chápe, zrovna tak jako neobyčejně vyhraněné české sociální cítění.“ K rychlosti změn, jež přicházely v českých dějinách, říká s mírnými negativními asociacemi Krejčí: „Česká anticipace se vyznačuje usilovným a nadměrným zrychlením akcí, avšak vynakládá veškerou energii na počátek akce. (...) Čechům nezbylo vždy dost sil ani zájmu na dovršení dějinných aktivit. Čech není pokračovatel a dovršitel. (...) Češi jsou pouze zahajovatelé“ (Krejčí, 1993, s. 111).

V redakčním sloupku (12. 12., s. 1, 2; 20) se jeho autor zamýšlí nad tím, čím to je, že zrovna u nás došlo k převratu tak rychle a v podstatě mírumilovně, a v odpovědích na své otázky konstruuje obraz Čechů jako národa výjimečného, nemajícího svým specifickým jednáním ve světě obdoby a samozřejmě „poznamenaného“ kvalitami svých tradic, z nichž těží: „*Celý svět je udiven takřka kosmickou rychlostí, jakou přeměny u nás pokračují. (...) Čím si můžeme tenhle náš běh k demokracii vysvětlit? (...) musíme k tomu připočítat vysokou kulturu veškerého našeho života a snahu o věrnost našim demokratickým tradicím. (...) A pak tady nacházíme ještě jeden neobvyklý rys sametové revoluce, jakým se vyznačuje málokterá revoluce - rys vznešený a pokořující současně. Jsou to ony ‚holé ruce‘, princip nenásilí, který naše mládež vyhlásila a jehož se s veškerou kázní a pohotovostí přidržuje. (...) Jsme nesmírně rádi, že tento neobvyklý rys se může stát ohromnou silou i u nás v Evropě.“* „Obraz českého národa, který Češi nejčastěji evokují, když vyprávějí o svých národních tradicích, je obrazem demokratického, vzdělaného a vysoce kulturního národa a tato představa je v různých kontextech jednoznačným zdrojem národní hrdosti“ (Holý, 2001, s. 74). Další tradicí, kterou Češi rádi připomínají, je nenásilí - „s hrdostí poukazují na nenásilný charakter revoluce, která jim potvrdila sílu této tradice a opět demonstrovala jejich *kulturnost*“ (tamtéž, s. 122). Zároveň jsou ale Češi také vykresleni jako ti, kteří pořád ještě mají obavy a strach z moci státu, které se jim po tak dlouhé době nesvobody pevně usadily v paměti a kterých se nebude lehké jen tak zbavit - nedokážou ještě zcela uvěřit, že nastává doba svobody: „*Pomalou, ale přece se zotavuje srdce Evropy. (...) stále ještě ale přežívají obavy z minulých represí proti každému, kdo se vzeprel státní moci. (...) Mechanismy totalitní vlády jsou zafixovány hluboko v lidské paměti - tak*

hluboko, že mnozí stále nemohou uvěřit, že je to možné, že obroda není jen krásným snem. (...) Ofenziva progresivních demokratických sil je úspěšná. (...) to by mohlo vnést více optimismu do srdce jednoho profesora, který mi řekl: „(...) Lidi mají strach zafixovaný hluboko v srdcích“ (14. 12., s. 2; 21). Tímto „zamyšlením“ prostupuje jako spojující prvek metafora „srdce“- zotavují se srdce lidí, stejně tak jako celé srdce Evropy - Československo. Ta je pro Čechy typická, když popisují polohu své země - „říkají, že leží v ‚srdci Evropy‘ nebo je ‚srdcem Evropy‘“ (Holý, 2001, s. 134).

Kontrast mezi starší a mladší generací Čechů je konstruován jako kontrast mezi pasivním a aktivním, mezi slabostí národa a netušenou silou národa, mezi těmi, kdo se krčí, a těmi, kdo jdou s hlavou vztyčenou a bojují (nenásilně): *„Naše děti - znali jsme je vůbec? Kde zůstalo všechno to, čemu jsme říkali netečnost, nezájem k životu kolem nás? Jak je možné, že ve chvílích, kdy my jsme váhali, sami otupení, ustrašení a všemu přivyklí, naše děti (...) našly svůj hlas, své já, své nazrálé představy o budoucnosti své republiky?“ (24. 12., s. 8; 22). „Byla to právě pasivita generace rodičů, která dala vzniknout marasmu, ve kterém se země nacházela. V listopadu a prosinci 1989 byli lidé na studenty očividně hrdí. Bylo zřejmé, že studenti dokázali udělat to, co jejich rodiče vždy udělat chtěli, ale nikdy se neodvážili“ (Holý, 2001, s. 127). V souvislosti se situací v Rumunsku jsou pak čeští studenti díky své rozhodnosti, odvaze a solidaritě připodobňováni k blanickým rytířům: *„Novodobí blaníctí rytíři. (...) Na mapě Rumunska žádná Blanická hora není. Tudíž ani tuto zemi nemohou spasit bájní rytíři. Záchrana však přichází odjinud. (...) Studenti, jako v minulých dnech již několikrát, se opět osvědčili jako velmi schopní organizátoři. (...) Začala se stavět hora z krabic potravin, léků, dek a pocitů lidské sounáležitosti. Vlak ‚blanických rytířů‘ vyrazil k hranicím“ (27. 12., s. 1; 23). Těmito vyjádřeními je jakoby implicitně řečeno „Češi, nebojte se budoucnosti, když bude osud národa v rukou takových lidí“. Odkazování na historický mýtus je zde spojeno se známou českou pověstí o blanických rytířích, „očekávajících pod velením sv. Václava okamžik, kdy zachrání zemi a národ v jeho smrtelném ohrožení“ (Rak, 1994, s. 38) - a protože u nás revoluce proběhla „sametově“, ale Rumunsko se ocitlo ve „smrtelném ohrožení“, tak je samozřejmé, že se tam od nás „blaníctí rytíři/studenti/lidé dobré vůle“ vydají.**

I když jsou rysy české povahy vykreslovány v pozitivním světle, není opomenuto zdůraznit, že i lidé „nedobré“ vůle jsou příslušníky našeho národa a tvoří jeho charakter: *„Mluví se v posledních týdnech dost často o společné vůli, o všeobecném nadšení, o jednotě národa. Do národa ale patří i ti, co na Národní třídě*

kopali do bezvládných dívek, ti, co tam horlivé surovce povolali. (...) Stejně jako četní neschopové a všehoschopové, kteří už museli opustit nebo dosud zastávají různé více či méně podstatné funkce. (...) Žijí a budou žít s námi a my s nimi budeme muset počítat“ (27. 12., s. 2; 24). I použitím polarizace „my“ versus „oni“ je zde zdůrazněna odlišnost takových lidí od „dobrého“ zbytku národa, jehož jednota je jimi narušována, „čistota“ je „zakalována“, ale celkově nepřebíjí dobré jméno národa. I jiný text nepokládá za národní vlastnost některé negativní povahové rysy, protože události sametové revoluce to „přece“ vyvrátily, ale uznává, že u jednotlivých příslušníků národa se objevovat mohou: *„Jsme opravdu národ Švejků (...)? Národ, který protestuje v hospodách a v práci a na ulici mlčí? Ted' už je to jasné, uplynulé týdny nám odpověděly. (...) Ve skutečnosti je naší chybou ‚jen‘ to, že si s oblibou necháváme něco nakukat, tváříme se, že věříme, i když nevěříme. Že jsme přijali hru na pravdu, která byla lží. Že jsme se příliš dlouho mlčky dívali, jak se jiní nechávali přibíjet na kříž. Může za to směr strachu, sobectví a obývákové mentality, s určitostí bych si však nikdy nedovolil tvrdit, že jde o národní vlastnost“* (24. 12., s. 5; 25). „Vysoce pozitivní obraz českého národa a výrazně negativní obraz jednotlivých Čechů“ jsou typickým rysem českého uvažování o sobě samých (Holý, 2001, s. 74).

Mladá fronta informuje také o příletech emigrantů - v případě návratu Tomáše Bati je to pak spojeno s vykreslením jeho osoby jako „předmětu“ české národní hrdosti, která se pojí s jeho úspěchem ve světě a „šířením“ povědomí o Československu a násobí s radostí z událostí uplynulých dnů: *„Vrací se za bouře nadšení. (...) Umdlené ruce mladých lidí znovu zvedly do výše své transparenty. (...) Mával lidem, kteří přišli přivítat živou legendu československého průmyslu. (...) Lidem Baťu z paměti nikdo nevymazal!“* (15. 12., s. 1; 26). „První emigranti, kteří přicházeli po listopadu 1989 do Československa (...), byli vítáni jako hrdinové“ - „emigranti jsou zdrojem národní hrdosti, neboť ukazují, že Češi mohou uspět i v západní konkurenci“ (Holý, 2001, s. 66, 65). Jako zdroj hrdosti Čechů a jako zosobnění jejich tradic je pak i konstruována osobnost Václava Havla, jenž je vyobrazen jako „spasitel“ národa, který ho vymanil z cizí nadvlády, a proto jako nejlepší kandidát na vykonávání prezidentského úřadu (přeje si to většina Čechů - hlavně mladých - implicitně je to vyjádřeno v popisech jejich chování): *„Klaksony aut se mohly přetřhnout, protože řidiči projíždějící nad Národním muzeem rádi uposlechlí písemnou výzvu studentů (...): Kdo chce Havla, ať zatroubí!“* (13. 12., s. 1; 27); *„V rukou vysokoškoláků se objevily plakáty s hesly: ‚Dáváme vám důvěru, tak už volte‘, ‚Záruka nejbližších změn, Václav Havel, idol žen‘,*

„Aby nesvoboda padla, podporujeme Vaška Havla“ (14. 12., s. 1; 28); *„Slyšíte nás? A chceme, abyste nás nejen slyšeli, ale také vyslyšeli. (...) Celou horní polovinu Václavského náměstí zcela zaplnili lidé s vlajkami a především různě vyvedenými hesly a plakáty s Václavem Havlem. (...) Řečníci zdůrazňovali, že Václav Havel bojoval celá dlouhá léta za změny, které jsme teď uskutečnili a nepřijal v minulosti ani lákavou nabídku vystěhovaleckého pasu“* (15. 12., s. 2; 29); *„Na Národní vzpomínáme, na Hrad Havla posíláme!“, „Václav Havel, to je jistý, jediný má ruce čisté!“*. Na čele průvodu se vznášel obrovská vzducholod' s portrétem tohoto člověka, jehož jméno křičeli i před měsícem, což tehdy ještě vyžadovalo jisté hrdinství“ (18. 12., s. 1; 30); *„Stoupenci Václava Havla jej považují za morální autoritu srovnatelnou s pověstí T. G. Masaryka“* (30. 12., s. 7; 31); *„Od prvního kroku na půdě Slovenska se setkával s obrovským nadšením a upřímným obdivem. (...) přes 20 tisíc občanů, kteří velice spontánně reagovali na jeho moudrá slova“* (21. 12., s. 1; 32); *„Všichni poslanci zvedli svou ruku a dali hlas pravdě a lásce. (...) Je dobře, že se lidé mohou na někoho dívat, vzhlížet k někomu s úctou, a je to i významný symbol, který může předznamenat další období“* (30. 12., s. 1; 33); *„Reprezentant demokratických představ o české kultuře a společnosti. (...) ztělesňuje naděje všech českých a slovenských občanů na život v demokratickém a svobodném státě“* (30. 12., s. 2; 34). Tato vyjádření obsahují hodnotící soudy, které i s použitím fotografií vyobrazujících rozjásané davy s vlajkami a transparenty, na kterých je vždy vyvedeno jméno Václava Havla s nějakým pozitivním komentářem k jeho osobě, dávají jasně najevo, koho Mladá fronta podporuje. Holý k vnímání Havlovy osobnosti v Československu po revoluci říká: *„Připomínání ideálů demokratického, kulturního, a vzdělaného národa vedlo k tomu, že se nevyskytly vážné námitky, aby se Havel stal po revoluci hlavou státu. Jako celosvětově známý dramatik, intelektuál a člověk, který dlouhou dobu bojoval za demokratická práva i za cenu osobního příkoří, se mohl jevit jako zosobnění českých národních tradic“* (Holý, 2001, s. 145).

3.1.7 Závěr: srovnání Rudého práva a Mladé fronty 1989

Vydání Rudého práva jsou v tomto období ještě v područí komunistické strany a jejího diktátu, její perspektivy pohledu. Tomu odpovídá i prezentování identity českého národa, které je zde pojato latentním způsobem, kdy je spíše zdůrazňována propojenost

jednotlivých socialistických republik východního bloku a na jednotlivé národní odlišnosti není brán zřetel (jakoby ve jménu „slovanské vzájemnosti“ s dominantním postavením SSSR). Češi jsou zde proto vyobrazeni jako národ se sklonem k socialismu, který je součástí jejich národního charakteru, texty navozují pocit, že žijí poklidným způsobem života a nepřejí si na tom nic měnit, nepřejí si narušování ze strany jednotlivců, kteří „kazí zdravý kolektiv“. Kolektiv je vykreslen jako rozumně uvažující, nenechající se vyprovokovat k negativně vnímanému emočnímu jednání, které je naopak připisováno demonstrantům - hlavně mladým lidem a inteligenci, jejichž národní cítění zde není vůbec zmiňováno, jejich chování je považováno za protistátní, antisocialistické (v rozporu s tradicemi) a jen rozruch vyhledávající a pravé vlastenectví je spojováno s těmi, kdo jsou proti demonstracím. Takové uvažování se proměňuje až v druhé půlce zkoumaného období, kdy se konstrukce češství obrací i k otázkám typicky národním a kdy se výrazně negativní obraz demonstrantů a stávkujících mění na obraz pozitivní a jejich jednání je považováno za oprávněné. I tak je ale nadále zdůrazňován národní význam socialismu, který by i nadále měl být podstatou české společnosti, jejíž většina si nepřeje příliš radikální změny, jen by se měl „přestavit“ a „revidovat“, protože k jeho selhání přispěly především chyby jednotlivců, jako celek však neselhal.

Mladá fronta naopak téměř od prvního dne vyobrazuje demonstranty z pohledu silného nacionálního cítění - jako lidi rozumně a pokojně jednající, jako ty, kteří v zastoupení všech Čechů nenásilně bojují za svobodu národa (v souladu s tradicemi), v kontrastu k těm, co proti nim násilně zakročují a demonstrace nepodporují, a národ tak zrazují. Češi jsou zde prezentováni jako lidé, kteří se svými tradicemi a vlastnostmi odlišují od zbytku východního bloku a v podstatě k němu v srdcích nikdy nepatřili, vnímali ho jako formu cizí nadvlády nad národními zájmy - socialistické pojetí národa si nikdy neosvojili a bránili se je sdílet s ostatními lidmi budujícími socialismus. Doba komunistického režimu je zde podána jako anomální a diskontinuální, a proto je také používána formulace o „návratu k demokratickým poměrům předválečné republiky“. V textech je oproti Rudému právu zdůrazňován význam našeho místa v Evropě (našeho evropanství) a také státních a národních symbolů, významných českých osobností a českých tradic, které mají Češi v sobě hluboce „zakořeněny“ a s jejichž přispěním také došlo ke konečné porážce nenáviděného režimu. Jednota a sepětí všech Čechů v prosazování národních zájmů je vyzdvihována například v textech o Václavu Havlovi, který je zde, na rozdíl od Rudého práva, prezentován jako ten, kdo by byl nejlepším

prezidentem, protože je volbou všech (většiny) Čechů a Slováků, a jehož konečné zvolení je tak posledním krokem národního osvobození z područí cizorodého státního systému.

3.1.8 Formální podoba Rudého práva v roce 1992 (listopad/prosinec)

Rudé právo v roce 1992 (listopad/prosinec) vycházelo s podtitulem „nezávislé noviny“ (ročník 2) každý den kromě neděle. Výtisk novin stál od pondělí do čtvrtku 3 Kčs, v pátek (s tematickou přílohou „Styl“) 4 Kčs a v sobotu (s přílohou „Čtení na sobotu“) 5 Kčs. Počet stran výtisku varioval v jednotlivých dnech od 16 (bez přílohy), přes 24 (v sobotu) do 32 (v pátek). V tiráži je uveden jako šéfredaktor Zdeněk Porybný. Po celou sledovanou dobu vychází titul s označením „V sobotu nejprodávanější deník v Československu“, které jakoby „přelepuje“ jeho název.

Vizuální i strukturální změna novin oproti roku 1989 je výrazná. Články jsou kratší, stránky nevypadají „přeplněné textem“, styl písma je jiný, modernější, fotografie větší a ne tak „statické“. Název titulu je ale vyveden velmi podobně jako v roce 1989. Obsah novin je členitější - jednotlivé strany jsou místem pro různě pojmenované oddíly. Ve dny bez příloh obsahuje titulní strana kromě nejdůležitějších domácích a zahraničních zpráv pravidelný sloupek a většinou i vespod umístěný začátek rozhovoru s významnou osobností dokončený na některé z dalších stran. Druhá a třetí strana jsou vyhrazeny pro zpravodajství z domova, v menšině ze světa (na druhé straně pravidelný komentář „glosy ke dni“), čtvrtá strana je kronikou dne, pátá obsahuje zpravodajství z Čech, sedmá kulturu, osmá oddíl „trhy a ekonomika, devátá publicistiku (zde většinou dokončen rozhovor z titulní strany), třináctá a čtrnáctá jsou „ze zahraničí“, patnáctá s šestnáctou informují a sportu. Příloha „Styl“, součást pátečního vydání, se zaměřuje na profily slavných osobností, rozhovory s nimi, různé zajímavosti ze světa, autosalon, léčitelství atp. V sobotu je v rámci přílohy, která obsahuje různé příběhy z historie, reportáže o problémech v ČSFR, povídku, stránku s humorem, rozhovory apod., přiložen i „Televizní týden“. Noviny obsahují několikastránkovou inzerci, i menší inzertní oznámení na jednotlivých stránkách (což je oproti roku 1989 samozřejmě také změnou).

3.1.9 Analýza a interpretace konstrukce češství v Rudém právu od 17. listopadu do 31. prosince 1992

Rudé právo explicitně kritizuje neúčast českých politických představitelů na pohřbu Alexandra Dubčeka, jehož význam pro národ je tak zdůrazněn: *„Špatně cítí, co je politický a státnický takt: na rozloučení s A. Dubčekem chyběli ostudně jak české slovo, tak český premiér Klaus, který se vymluvil na neodkladnou vládní práci. Tenhle oficiální český postoj (...) tak o mnohém vypovídá - zejména o úrovni politické kultury a státnickém formátu. Tím spíš, že svou úctu k symbolu pražského jara i předsedovi polistopadového parlamentu dala slovy i osobní přítomností na pohřbu najevo řada zahraničních osobností. (...) Je to svého druhu vysvědčení o tom, jak daleko má vládní Praha do Evropy“* (17. 11., s. 2; 1). Je zde evokována myšlenka politické „nedozrálosti“ české strany - pojetím Dubčkovy osobnosti jako symbolu Čechoslováků, použitím výrazů, jako *ostudně; vymluvil se; má daleko do; vysvědčení* atp., a v kontrastu k pozitivně hodnocené zahraniční přítomnosti naznačuje, že daná česká vláda se nezachovala ke slovenské straně správně, což pro vnímání našeho státu v Evropě není nejlepší vizitkou. Podle Holého byl Dubček, přestože Slovák, symbolem svobodného českého národa, jenž byl „v 80. letech vnímán jako významově rovnocenný Masarykovi“ (Holý, 2001, s. 57).

V jiném textu o českém přístupu ke slovenským záležitostem se také zdůrazňuje potřeba dobrých vztahů obou národů, v tomto případě založená na pragmatických politických a ekonomických úvahách (opodstatněných i v dějinách), spíše než morálních hodnotách: *„Bilión pro Slovensko? (...) Pro český stát zůstává Slovensko politickou otázkou: už vznik Československa roku 1918 byl motivován snahou české politiky zajistit si koridor směrem na východ a prorazit tak německé obklíčení, stejně jako na slovenské straně byla základním důvodem snaha najít spojence proti maďarskému tlaku. Geopolitické faktory se od té doby nezměnily. Pro český stát - pokud se nemá stát hospodářským a politickým přívěskem Německa - je tedy životně důležité, aby měl na východě přátelské a prosperující Slovensko, a stejný zájem musí mít i vláda v Bratislavě, pokud jde o českou politiku. Z tohoto úhlu pohledu je údajný bilión korun - i kdyby byl skutečně na Slovensko přesunut - pouhým pakatelem ve srovnání s vůbec nevyčíslitelnou hodnotou česko-slovenské spolupráce. (...) Žádný odpovědný český politik nemůže žádat, aby pro pár krejcarů (...) narůstalo česko-slovenské napětí“* (17. 11., s. 3; 2). Na spor mezi českou a slovenskou stranou týkající se budoucí vlajky

českého státu pohlíží Rudé právo spíše s ironickým podtextem - i tím, že jeho prezentaci spojila se zmínkou o národním nápoji - pivu, mu nepřikládá velkou váhu: „*Suverénní české orgány totiž rozhodnou bez ohledu na přání zpoza řeky Moravy. A občané České republiky snad budou moci dál uplatňovat známou mnemotechnickou pomůcku, jíž si my, zapomnětliví, pomáháme vybavit, kde je na známé vlajce správně bílý pruh: dole pivo, nvrch pěna*“ (19. 11., s. 2; 3).

Pravicové politické směřování v ČR a s tím související celková situace v Československu po červnových volbách jsou prezentovány jazykovými prostředky s negativními konotacemi - evokujícími myšlenku „Svět je už dávno někde jinde a my děláme špatné kroky (v ekonomice i politice), abychom ho dohnali“; základní rozdíl mezi ČR a SR je konstruován jako odlišení ekonomického směru: „*V Československu má ekonomický omyl zvlášť tragické následky. Je příčinou rozbití státu. Základním argumentem ODS pro osamostatnění státu totiž bylo, že Slovensko odmítlo typ reformy založený na neokonzervativní doktríně. ODS spolu s ODA a KDU-ČSL tedy ponесou historickou odpovědnost za likvidaci Československa z absurdního důvodu - z důvodu prosazování ekonomické doktríny, k níž se svět již dnes obrátil zády. Obyvatelstvo to akceptuje, neboť čs. masmédia o změně hlavního světového ekonomického proudu neinformují. (...) Československo se stává skansenem neokonzervatismu*“ (20. 11., s. 6; 4); i zahraniční povědomí o posledním vývoji v Československu je prezentováno v černých barvách (oproti „zářné“ době před „osudnými“ volbami): „*Ještě před nedávnem bylo možné najít téměř každé ráno v japonském, korejském, malajském či australském tisku nějakou zprávu o Československu. Naše země zde byla považována za sympatického, zajímavého, vyspělého a perspektivního partnera, který se jen nešťastnou shodou okolností dostal v minulosti do sovětského vlivu a který nyní potřebuje všestrannou podporu. (...) Od červnových voleb to již neplatí. (...) Praha a Bratislava, tak jako předtím ostatní východní Evropa, se stala v Asii symbolem národnostních konfliktů, nesnášenlivosti, zaostalosti a neschopnosti. (...) Ztráta sympatií a dobrého jména, zahleděnost do našich malých česko-slovenských problémů (...) mají na naše postavení (...) devastující dopad. Tak jako všude i zde nám nezadržitelně ujíždí vlak*“ (20. 11, s. 30; 5). Rozpad Československa a to, co mu předchází, je tedy prezentováno s negativním hodnotícím soudem.

To se týká i dalšího textu, který kritickým způsobem konstruuje rozdělení jako usnesení několika politických představitelů vzešlých z červnových voleb, kteří neumějí nalézt lepší řešení problémů a kteří šíří o možnostech soužití obou národů „nesmysly“, a

tedy ne jako výsledek vyjádřeného přání všech Čechů a Slováků (jejichž mínění je však postupně těmito „nesmysly“ také ovlivňováno): „*Za zády voličů koalice protiústavně fakticky rozdělila Československo. (...) Argumentuje tím, že federace už fakticky zanikla a že se tedy stejně nedá nic dělat. (...) Vládní koalice se (...) bojí referenda s největší pravděpodobností zcela zbytečně. Hromadné sdělovací prostředky v obou republikách totiž už půl roku dnem i nocí zpracovávají obyvatelstvo v tom smyslu, že rozdělení státu je jedinou možnou cestou. (...) Dnes je situace taková, že při vypsání referenda by zřejmě na Slovensku sice většina voličů hlasovala pro zachování společného státu, ale v České republice by pravděpodobně plebiscit vyzněl pro rozdělení. Přitom tvrzení, že společný stát není udržitelný, je podle mě nesmyslné - není pouze udržitelný za vlády současné české a slovenské vládní garnitury, které ovšem samozřejmě nebudou vládnout věčně*“ (24. 11., s. 3; 6). Rozdělení Československa je zde tak přirovnáno k nešťastné souhře náhod, které nastaly jen v důsledku červnových voleb, kdy se k moci dostali určití lidé, a naznačeno je zde také, že pokud by se tolik nespěchalo, mohla by se situace s výměnou vládních stran po dalších volbách uklidnit směrem k pokračování v soužití obou národů v rámci jednoho státu. Co se týče postavení budoucího českého státu na evropském poli po ústavním přijetí zákona o zániku federace, jsou interpretována pozitivní slova ministra mezinárodních vztahů, vyzdvížen je význam pokojného rozdělení pro střední Evropu, avšak vyrovnání se Západu je prezentováno jako dlouhodobá záležitost, s ne tak pozitivním vyzněním; text obsahuje komentáře implicitně naznačující mírný pesimismus v oblasti zahraniční politiky: „*Česká diplomacie nebude začínat od úplné nuly. (...) Ministr připisuje poměrně značný význam srdečnosti, se kterou byl ve Francii a Británii přijat. Je to nepochybně dobrým znamením, ale méně už měřitelnou veličinou v praktické politice. (...) v nejbližším časovém horizontu může ČR počítat s příznivou odezvou na své osamostatnění. V zahraničí nikdo nezpochybňuje legitimitu rozpadu čs. federace a vzniku nástupnických států. (...) Po zkušenostech v Jugoslávii má Evropa eminentní zájem na stabilitě ve střední Evropě. (...) Zdrženlivost v konkrétních rozjednaných otázkách je nepochybně dána i tím, že ČSFR zatím ještě stále existuje. V dalších aspektech svého budoucího postavení v Evropě je pak ČR odkázána už jen na předpoklady. (...) ČR je teprve na počátku cesty přibližování se k západoevropským standardům*“ (3. 12., s. 14; 7).

S použitím nepřímých pojmenování je předmětem kritiky typicky český nezájem naslouchat druhé straně, neschopnost (především našich politiků) vést smysluplný

dialog: „Z televizní obrazovky střídavě promlouvali dva politici mým rodným jazykem, hovořili souvisle a tvářili se velmi oduševněle... Náhle jsem si uvědomil, že tohle není dialog, nýbrž duel dvou monologů, v nichž se pánové předvádějí a usilují o přízeň imaginárního televizního diváka. Ano, jsme monologickým národem a dáváme přednost žánru divadla jednoho herce. Není vinou českého jazyka, že u nás zdegenerovalo umění dialogu. I hluchoněmí, pokud si mají a chtějí něco sdělit, se domluví“ (4. 12., s. 25; 8). Jako významný symbol české národní identity a českých tradic vnímaný silně i ve světě je pak charakterizována dosavadní vlajka čs. republiky, což je prezentováno jako logický důvod jejího přijetí budoucím českým státem: „Vlajka státu a národa, který v obou světových válkách bojoval na straně demokracie a který i v období komunistické totality se pokusil vymanit vlastními silami ze sovětského útlaku“ (9. 12., s. 1; 9). Explicitně je kritizováno jednání federálních zástupců v poslední den jejich úřadu - je zde vyjádřeno, že jde o příznak české povahy, který tak mohl být jednou z příčin, proč se stát vůbec rozdělil (ve smyslu „chybějí nějaké vyšší hodnoty než jen obchodní cíle“): „Bez uzardění připíjeli před bustou T. G. Masaryka (...) Maločeská vypočítavost, s jakou udělali (...) tlustou čáru za existencí FS, mě přece jen oslovila velmi negativně. Ovzduší obchodního handrkování v budově, k níž se ještě nedávno upíraly naděje mnohých z nás, tak jen podtrhlo fakt, že sentimentem naše politika skutečně netrpí. A tak snad jen ti vyslanci vládních koalic, kteří do ní už vstupovali po červnových volbách s přesvědčením, že to nejlepší, co mohou udělat, je rozdělit společný stát, mohli mít pocit dobře udělané práce“ (18. 12., s. 2; 10). Naznačeno je zde, že vše, co vybraní zástupci národa pro národ udělali, je, že ho nakonec zradili a zklamali, a v podstatě tak i „pošlapali“ Masarykův odkaz a hodnoty, jež se s tímto národním symbolem pojí, což si ale ani neuvědomují.

V rozhovoru Rudého práva s ředitelem Škody Plzeň je český člověk zvoleným titulkem a dalšími výrazy použitými v textu konstruován jako člen tradičně zručného a schopného národa („zlaté české ručičky“ - evokující něco malého, ale šikovného), který má velkou šanci uspět ve světové konkurenci (zde přirovnání k „němectví“/bohatství, které je tradičně předmětem srovnávání s naším národem/chudoba), pokud mu nejsou kladeny překážky, např. ze strany státu: „Český člověk je stejně schopný jako Němec. (...) Myslíte si, že při své chudobě můžeme být pro našeho bohatého souseda něčím víc, než jen zásobárnou levné pracovní síly, levných nedělních obědů, děvčat a skládek odpadu? (...) Současná hospodářská politika prakticky nepodporuje podnikání českých subjektů. Český podnikatel má mnohem horší podmínky, než jaké tu má podnikatel

zahraniční. (...) V zahraničí pak samozřejmě jsou pro všechny stejné podmínky. A já myslím, že český člověk je stejně schopný vytvářet nové výrobky jako Němec nebo kdokoliv jiný. To se ostatně nejednou prokázalo i v minulosti, kdy jsme byli nositeli mnoha desítek naprosto světových myšlenek“ (12. 12., s. 1, 3; 11). „Národní identita, (...), je vždy konstruována jako opozice vůči těm, které vnímáme jako ‚ty druhé‘“ (Holý, 2001, s. 12). Ve stejném rozhovoru je pak také latentně vyjádřena myšlenka typicky českého rovnostářství pojícího se s „přirozenou povinností“ těch úspěšnějších a bohatších nějakým způsobem své „zvýhodnění“ těm „slabším“ vykompenzovat („stydět se“ za svůj úspěch), přičemž je naznačeno, že ti, kdo by tohle měli dělat, nepřišli ke svému bohatství (a tedy negativně vnímané odlišnosti) poctivou a tvrdou prací: „Když to všechno dopadne, jak bylo domluveno, budete jedním z nejbohatších lidí v této zemi. Jaké je podle vašeho názoru společenské poslání a společenská zodpovědnost bohatých? (...) Řekl bych, že k vydělání prvního a dalších miliónů není dnes v Československu potřeba ani tak tvrdá práce jako spíš ostré lokty a hlavně schopnost využít všech děr v zákoně. Myslíte, že je etapa dravého a bezohledného hromadění kapitálu nevyhnutelná? (...) To není podnikání, ale využití momentální situace ke kšeftování.“ „Pokud je národní identita nazírána jako primární identita každého jednotlivce, jsou identity jednotlivců odvozeny z členství v kolektivitě jako celku bez ohledu na třídní rozdíly nebo rozdíly ve společenském postavení, bez ohledu na zaměstnání, vzdělání, životní styl nebo regionální zvláštnosti. Kulturně konstruovaná primární identita vychází z příslušnosti ke kolektivitě, která překlenuje a ve své podstatě neguje vertikální nebo horizontální stratifikaci. Jako části celku, kde se nepočítá s žádnými vnitřními rozdíly, představují jednotlivci identické a rovnocenné prvky. V praxi je vytváření ideologicky prosazované rovnosti narušováno sociální stratifikací a zvláště jedinci, jejichž úspěch přesahuje možnosti většiny. (...) Protože majorita nedokáže držet krok (...) s úspěšnou menšinou, musí být úspěšní a výjimeční jednotlivci staženi na průměrnou úroveň většiny, aby se v praktickém chování udrželo zdání vnitřní rovnosti mezi členy národa. Tato praxe se považuje za typicky český rys“ (tamtéž, s. 84-85). Holý také říká, že „českou společnost lze charakterizovat jako egalitářsky kolektivistickou“, což je odkazem „čtyřiceti let socialismu, které v Československu hrály úlohu při posilování egalitářského étosu“, ale také českých kulturních hodnot - v Čechách má egalitarismus hluboké historické kořeny (tamtéž, s. 142, 143). A proto když po roce 1989 zaútočil trh, „kde podnikatelé byli vnímáni jako aktivní subjekty a všichni ostatní jako pasivní objekty, na kulturní ideál rovnosti,

minimálních materiálních rozdílů a odlišností v životním stylu“, nebylo to českou společností vnímáno pozitivně, ale se strachem z rostoucí nerovnosti, obávala se, že „ekonomická reforma některým lidem umožní, aby extrémně zbohatli“ - „ti, co za socialismu ‚pocitivě pracovali‘, se cítili diskriminováni, protože nikdy nemohli nashromáždit kapitál, který by jim umožnil, aby se stali podnikateli“ (tamtéž, s. 143, 144). Vyjádřením z rozhovoru „*V Československu zatím podle všeho každý, kdo má pořádný měšec marek, může dostat, co chce*“ formulovaným v otázce Rudého práva je pak zvolenými výrazy s negativními konotacemi implicitně naznačeno, že Češi příliv zahraničního, především německého, kapitálu nevítají příliš vřele - „národní hrdost a představa, že české je nejlepší (vyjádřeno veršem ‚Co je české, to je hezké‘), vedly k nesouhlasu s účastí zahraničního kapitálu v českých podnicích. Hovořilo se o rozprodávání národního bohatství“ (tamtéž, s. 135).

Na potřebu zachovat si „alespoň“ čs. vlajku, když už jsme nedokázali zachovat náš „čechoslovakismus“, poukazuje sloupek z titulní strany; státní vlajka je tu vyobrazena jako významný symbol identity a svobody, který Češi drží v úctě a který by tak neměl být předmětem malicherných sporů: „*Někomu zůstane smutek a někomu jenom vztek, že se prošustrovala republika a s ní i její vlající symbol. (...) Vlajka byla pro mne něčím samozřejmým a zároveň posvátným, co tu bylo, je a bude, a ještě před dvěma lety mi nepřišlo na mysl, že by tomu mohlo být jinak. (...) Prohráli jsme se jako Čechoslováci, prohráli jsme sebe. A když už jsme dovršili prohru, tak se teď malicherně mezi sebou přeme o to, zda český národ je právoplatným dědicem vlajky. (...) Uchraňme si, my obyvatelé příští samostatné České republiky, ten symbol naší novodobé historie*“ (12. 12., s. 1; 12). Konec roku a tedy i konec Československa je pak vyobrazen s nostalgií po „staré“ republice a s vlažným, neradostným očekáváním zrození samostatného českého státu, které je vlastní většině jeho obyvatel, jež ho považuje spíše za „vnucený“ než upřímně chtěný (což je ještě zdůrazněno použitým kontrastním srovnáním se vznikem první republiky): „*Loučíme se se společnou historií čtyřiasedmdesátiletého státu a v očekávání věcí příštích poněkud znejistění hledíme za horizont Nového roku. (...) Kýžené oslavy vznikající české státnosti se spontánně jaksí nedostavují (...) namísto radostna se vkrádá pocit možná nenapravitelné ztráty. (...) Většina Čechů a Moravanů asi necítí nově konstituovanou českou státnost jako zisk. Maně vzpomínám na staré dokumentární fotografie, které ukazovali štěstím opilé tehdy ještě formálně rakousko-uherské občany strhávající z pražských zdí státní symboly mocnářství. V roce 1918 lidé vítali Československo jako toužebně očekávané dítě -*

vyvzdorované, vybojované, vyplakané. Nic takové nás zcela určitě v ulicích prvolednové Prahy nečeká. Málem až chlad, s jakým je přijímán vznikající český stát, dává tušit, že vztah, úctu a snad i lásku k němu jako k plodu, který se zrodil (...) jaksi mimo vůli většiny jeho obyvatel, si budeme muset teprve vypěstovat“ (24. 12., s. 1; 13). Tuto explicitně vyslovenou myšlenku pak stvrzuje i prezentace názorů zahraničních médií na rozdělení federace, které konstruují i podstatu národních identit Čechů a Slováků: „Poslední dny Československa: bez radosti a s vědomím nadcházejících nesnází. (...) s podivným pocitem, že k tomu nemohli říct ani slovo. (...) Po 74 letech soužití, které provázely i zášť a nedorozumění, přistupují Češi a Slováci k rozdělení země v klidu a bez žalosti, ale také bez přehnaného nadšení. (...) v prosincové Praze roku 1992 se mísí rostoucí poráženecká mentalita a latentní snaha o úprk z reality. (...) Nikde jinde v bývalém východním bloku nezískalo město takový západní životní styl jako Praha. Zřetelně se projevuje, že k hlavním důvodům pro rozdělení patřila i snaha Čech a Moravy uniknout marasmu východního bloku. (...) Pro Čechy stejně jako pro Slováky, byly nakonec jiné hodnoty důležitější než jejich hodnota. (...) Češi, kteří rádi vyzdvihují tisíciletou státní tradici, se tváří po rozdělení sebevědomě. Hněv nad slovenským ‚nevděkem‘ a vědomí toho, že před dějinami nakonec ztroskotala koncepce čechoslovakismu, budou dříve či později vyžadovat zásadní historické zhodnocení, k němuž dosud Češi projevili málo ochoty“ (30. 12., s. 30; 14).

Václav Havel je Rudým právem považován za nejpravděpodobnějšího prezidenta budoucí ČR, ale otázky, jež jsou mu kladeny v rámci rozhovoru, evokují jistý odtažitý či zpochybňující přístup k významu jeho osobnosti pro český národ v poslední době a z doby jeho úřadování: „Byl jste posledním československým a velmi pravděpodobně se stanete prvním českým prezidentem. Není v této dvojroli jistý rozpor? (...) V době svého prvního prezidentování jste nedokázal prosadit mnoho ze svých státoprávních. (...) Přiznáváte i svůj chybný postup? (...) V tisku se objevily názory, že byste nic neztratil ze své autority, kdybyste zůstal občanem Václavem Havlem na Hrádečku, ba naopak, že byste získal víc než prezident Havel na Hradě. Někteří vás dokonce obviňují z přílišné touhy po moci. Proč váš plán, o němž jste před abdikací několikrát hovořil, obsahuje Hrad, a nikoli Hrádeček? (...) Mnozí občané ČR vás chtějí vidět opět na Hradě především proto, že pro ně symbolizujete mravnost, ctění obecně lidských hodnot. V posledních dnech jste ale v rozhodující chvíli překvapivě mlčel k věci, kde byl váš hlas obecně očekáván. (...) Čím si to vysvětlit?“ (5. 12., s. 1, 3; 15). Podobně vyznívá i jiný text, plný negativně vyznívajících soudů, ve kterém je

v podstatě implicitně řečeno, že Havel přispěl k rozbití státu a v roli prezidenta nebude velkým pozitivem, ale spíše „jen“ jedinou možností: *„Volit či nevolit Václava Havla? V poslední době se V. Havel na můj vkus příliš podbízivě uchází o podporu ODS. (...) Takové ucházení naznačuje, že se Havel konečně naučil doceňovat význam stranické podpory. (...) Vadí mi Havlova abdikace. (...) Nemohl nevědět, že svým odstoupením dává společnému státu jednu z posledních ran z nemilosti. Státu, na který přísahal a jehož zachování si tehdy určitě přála většina jeho občanů. Navíc provázel svůj odchod licoměrným zármutkem nad zánikem federace. Nechci prezidenta, kterému nestojí jeho stát za trochu trapasu a který, pokud jej již nedokázal udržet, odmítne vytrvat do hořkého konce. (...) Série komických kandidatur na federálního prezidenta ukázala, že výběr nebude příliš pestrý. Nevěřím, že ti, kteří by mohli rovnocenně kandidovat proti Havlovi-politikovi, budou kandidovat proti Havlovi-příteli a proti Havlovi-symbolu roku 1989. Tedy, Havel nebude mít vážného protikandidáta. A bez prezidenta jsme byli moc dlouho“* (25. 11., s. 3; 16). V jiném textu je však Havlův význam konstruován v souvislosti s potřebou „Hradu“ a Havlova osobnost je tak přirovnávána k osobnosti Masarykově (i když spíše ve stylu „jaký by mohl v budoucnosti být“), čímž jeho prezentace vyznívá pozitivně, vzhledem k tomu, že Masaryk je pro český národ symbolem demokracie a osvobození: *„Když si T. G. Masaryk vynutil v roce 1920 podstatné rozšíření svých prezidentských pravomocí, nečinil tak jen pro svou osobní prestiž. (...) V očích většiny Čechů a Slováků byl prezidentem Osvoboditelem, morální autoritou i garantem zahraniční stability státu. (...) Václav Havel, který dnes jako jediný může jít v Masarykových stopách při znovuvytváření Hradu... (...) Václav Havel, podaří-li se mu vytvořit kvalitní tým, srovnatelný s tím, který tu byl v dobách Masarykových, se prosadí (...) možná i jako zakladatel nové tradice a formy české politické rovnováhy“* (18. 11., s. 1, 9; 17). *„Role Havla v české politice má s rolí Masarykovou řadu analogií“* (Holý, 2001, s. 148).

3.1.10 Formální podoba MF DNES v roce 1992 (listopad/prosinec)

MF DNES v roce 1992 vycházela ve svém třetím ročníku každý den kromě neděle a stála 2, 50 Kčs od pondělí do středy a v pátek, 3, 50 Kčs ve čtvrtek

(s tematickou přílohou „Kamera DNES“) a 4 Kčs v sobotu (s přílohou „Víkend“). Počet stran výtisku byl 16, obě přílohy zabíraly dalších 16 stran. Jako šéfredaktor je v tiráži uveden Libor Ševčík. Hlavička titulu především v důsledku změny názvu deníku se oproti roku 1989 výrazně proměnila - ze slov „Mladá fronta DNES“ je nejvýrazněji vyvedeno „DNES“.

Změny, které proběhly v deníku po formální stránce, jsou stejné jako u Rudého práva (i když Rudé právo možná z vizuálního hlediska působí „bulvárněji“, „přeplácaněji“ - větší titulky, styl písma apod.). Členění novin je následující: titulní strana obsahuje nejdůležitější domácí a v menší míře zahraniční zprávy (většinou bez žádného pravidelného sloupku), druhá a třetí zařazují zprávy „z domova“, čtvrtá je vyhrazena inzerci („Oznamovatel“), pátá, šestá a sedmá názorům a reportážím, osmá a devátá událostem ze zahraničí, jedenáctá kultuře, čtrnáctá ekonomice a financím, patnáctá a šestnáctá sportu (v pondělí sport i strana 14). Ve dny s přílohou je tato struktura nepatrně pozměněna. Čtvrteční příloha s televizním servisem se týkala filmů, seriálů, atd., sobotní byla směsí kulturních témat, rozhovorů s osobnostmi, revue, dějin, reportáží a zajímavostí apod. S inzercí je to stejné jako u Rudého práva (pouze stejně jako v roce 1989 existuje stále rubrika „Oznamovatel“).

3.1.11 Analýza a interpretace konstrukce češství v MF DNES od 17. listopadu do 31. prosince 1992

Češi jsou vyobrazeni jako občané obávající se toho, co přinese budoucnost „bez Československa“, jako ti, co potřebují znovu nalézt naději, která je požene vpřed, oživit své tradiční národní hodnoty, které jim už mnohokrát pomohly uskutečnit změny k lepšímu, a naopak zbavit se svých četných negativních vlastností, také historicky prokázaných; důraz je dán na jejich dosavadní dobrý vztah se Slováky, který by měl být důvodem klidného rozdělení státu: *„Je třeba podporovat (...), aby dělení státu proběhlo pokojně, právně a kulturně a aby osudově nenarušilo dobré vztahy mezi oběma vznikajícími státy a jejich občany. (...) je však třeba obnovovaný český stát založit na určitých širších a hlubších hodnotách, (...) jimiž byly vždycky provázány šťastnější chvíle našich dějin. (...) jako je vzájemné porozumění, dobrá vůle k dělné spolupráci, pocit odpovědnosti za věci obecné, snášenlivost a velkorysost, schopnost moudrého*

nadhledu. (...) nelze propadnout těm stavům ducha, kterým v těžkých historických okamžicích často propadáme, totiž poraženectví, malomyslnosti, provincialismu, sobectví, hašteřivosti a někdy až vzteklé nenávisti. (...) Do našich duší se opět musí vrátit naděje“ (17. 11., s. 2; 1). Použitím výrazu „*obnovovaný český stát*“ je zde naznačeno, že rozpadem Československa dojde k pokračování něčeho již v minulosti přirozeně existujícího (na rozdíl od uměle zkonstruované Československé republiky), tedy k „ani ne tak budování nového, ale k znovuoživení historického českého státu, který se po tisíc let vyvíjel a existoval v hranicích současného státu“ (Holý, 2001, s. 170). Nadcházející rozdělení státu je prezentováno s negativním hodnocením - explicitně jako „*historický neúspěch*“, který ukázal, že ještě nejsme hodni západní Evropy, ještě jsme politicky „nedozráli“, jednáme příliš zbrkle, bez snahy o nalezení jiných a lepších východisek: „*Zatímco integrující se západní Evropa se naučila dohodnout se prakticky o všem, Češi a Slováci nejsou zatím schopni ničeho více, než se rychle rozejít*“ (17. 11., s. 6; 2).

V článku „*Úvahy o českém státě*“ (17. 11., s. 6; 3) se jeho autor zamýšlí nad tím, jaký by měl český stát být, ale zároveň se vyjadřuje i k tomu, z čeho vzniká, tedy jaká je podstata české identity: „*U většiny obyvatel českých zemí se vyvinul krajní odpor k byrokracii a temným druhům vlády. (...) Země je malá. Nemá žádné ambice výbojné a velmi málo ambicí diplomatických. Jestliže má nějakou velkou ambici, pak je to touha hospodářsky se vyrovnat západním zemím“*; a dotýká se i toho, v čem vidí „správnou“ budoucnost češství: „*Český stát by měl pracovat na svém brzkém zániku. Budoucnost omezeného teritoria, nad nímž český stát obdrží vládu, je krajně nejistá. Štěstí a prosperitu svých občanů může tento stát zajistit trvaleji jedině rovnoprávným začleněním se do většího správního celku, tedy nejspíše do Evropského společenství. Veškeré diplomatické úsilí by měl tedy vrhnout do tvorby základů jediné Evropy, v níž se státy postupně rozpustí v regiony.*“ Naznačuje tak, že česká národní identita se postupně může stát identitou evropskou - češství a evropanství budou znamenat to samé (jakoby „pokračování příběhu“ z Mladé fronty konce roku 1989). Philip Schlesinger se k otázce mediálního informování o „začleňování“ národních identit do identity evropské na začátku 90. let vyjadřuje takto: „Cílem je jednota, a ‚informace‘ (jež může být, v širokém antropologickém smyslu, považována za ‚kulturní aspekt‘) je prostředkem, jak ho dosáhnout“⁶⁷ - k tomu cituje ze zprávy Evropské komise: „Informace je

⁶⁷ Překlad z originálu: „Unity is the goal, and ‚information‘ (which may be read as an aspect of ‚culture‘, in a broad anthropological sense) is *the* means to achieving it.“

rozhodujícím, možná i nejdůležitějším, faktorem evropského sjednocování...Evropské sjednocování bude úspěšně dokončeno jen za předpokladu, že si to Evropané budou přát. Evropané si to budou přát jen za předpokladu, že existuje něco jako evropská identita. Evropská identita se projeví jen za předpokladu, že o ní Evropané budou dostatečně informováni. V současné době je informace zprostředkovávaná masmédií kontrolována na národní úrovni“⁶⁸ (Schlesinger, 1991, s. 139).

Češi a Slováci jsou prezentováni jako ti, kteří se přou kvůli malicherným věcem, především slovenská strana je vyobrazena jako ta, která se nedokáže dohodnout, nemá pochopení pro naše specifika, je nevděčná a není nikdy s ničím, co navrhnou Češi, spokojená; zde např. pokud jde o státní symboliku: „*Dosavadní úvahy vycházely z toho, že český stát přejme československou vlajku. To se nelíbí slovenským politikům, kteří sice československou vlajku bez slz zavrhnou, ale upírají ji jiným. (...) Snaha nepobouřit slovenské politiky je chvályhodná, avšak musí mít své meze. Navíc je naivní předpokládat, že i navrhované změny nepřijmou v Bratislavě jako zlovolnost a provokaci*“ (15. 12., s. 6; 4); „*Návrh považují za absurdní, neboť se jedná o diktát jednoho státu vůči druhému, jaké symboly může a nemůže používat. (...) Domnívám se, že máme zcela logické a přirozené právo ponechat si své tradiční symboly, které i většina občanů spontánně přijímá a které odrážejí kontinuitu české státnosti*“ (19. 11., s. 6; 5). Takové vyjádření obsahuje i konstrukci toho, jak si Češi představují svoji pozici v rámci dosavadního společného státu („*logické a přirozené právo*“; „*své tradiční symboly*“; „*kontinuita české státnosti*“). Slováci navrhli, aby se v budoucích státech nesměly používat státní symboly ČSFR - Češi s tím nesouhlasí, protože na rozdíl od Slováků jsou jako dominantní národ federace přesvědčeni, „že svého sebeurčení dosáhli již v rámci Československé republiky“ (Holý, 2001, s. 13), a proto i její státní symboly považují za své. „*Proti slovenskému nacionalismu stojí něco, co by mohlo být nazváno nacionalismem českým. Je to vědomí samostatné české identity, hluboce zakořeněné přesvědčení o existenci českého národa a explicitní nebo nevyslovená identifikace s ním*“ (tamtéž). „*Když si necháme sebrat vlajku, kterou plně vnímáme jako svoji, a já se domnívám, že tomu skutečně tak je, zviditelní se to, (...) že jsme zase jednou ztratili dějinný zápas. Zase jednou státní reprezentace učiní ‚moudrý státnický čin‘ (...). Bude to o to tragičtější, že tentokrát nás nedostane na lopatky Hitler (...), nebude to Stalin*

⁶⁸ Překlad z originálu: „Information is a decisive, perhaps the most decisive, factor in European unification...European unification will only be achieved if Europeans want it. Europeans will only want it if there is such a thing as European identity. A European identity will only develop if Europeans are adequately informed. At present, information via the mass media is controlled at national level.“

(...), nebude to Brežněv (...) Budou to představitelé státu dnes ještě nenarozeného, tak slabého (...). Český stát vznikne z cizí vůle. (...) Česká společnost si zakládá na tom, že nebere prestižní otázky příliš vážně. (...) Pokud nám Slovensko zakáže používat symboliku, se kterou se ztotožnilo tolik generací našich občanů, a pokud naše reprezentace na tento zákaz přistoupí, bude to trvalá připomínka jednoho rysu naší národní povahy. V okamžiku konfliktu bereme tento rys jako klad, jako přednost: je to moudrost, rozvážnost, klid. Ale ouha, převalí se roky a cítíme jakousi hořkost v ústech. Po Bílé hoře jsme neměli Zimnímu králi dovolit, aby se spakoval a utekl z bitvy zdaleka nikoli nevyhratelné. Po Mnichově jsme se měli bránit, v Moskvě jsme měli nepodepisovat. A tak dále. Nu a teď je na tapetě maličkost, směšný symbol. (...) naposledy byla u nás bílo-červená vlajka s klínem zakázána za německého protektorátu. Lidé ji navzdory tomu ukrývali s rizikem koncentráku, ba popravy, a jakmile to bylo možné, šli s ní bojovat“ (20. 11., s. 7; 6). V tomto článku je explicitně prezentován rys české povahy - nedokážeme se „prát“ za svoje zájmy a často radši podléháme druhé straně, jen abychom se vyhnuli konfrontaci, což jsme dokázali už několikrát v našich dějinách, a proto to patří k našemu charakteru. Naznačeno je zde ale také, že je to vinou především státních představitelů a že „obyčejní“ lidé na to spíše doplácují (jakýsi kontrast „stát vs. národ“).

Pokud se v textech hovoří o principu budoucího českého státu, na kterém by měly být postaveny jeho základy, zmiňován je princip občanský, používány jsou odkazy na slavnou českou historii: „Více než symbolika, definice a hutná slova bude pro jakost českého státu významné to, zdali dokáže vytvořit prostředí pro život příznivé a přívětivé. (...) Zde lze spatřovat podstatu občanské společnosti (...). Na místo mohutných, leč pomíjivých akcí můžeme postavit tradici vzdělávání Komenského, Balbína či Bolzana, tradici masarykovské drobné práce i tradici pragmatického, baťovsky koncepčního podnikatelského úsilí. Lidé u nás měli dosud málo příležitostí ukázat, co je v nich dobré. A konečně, má-li česká občanská společnost nějaké národní vlastnosti, na nichž lze stavět ideu české státnosti, pak to rozhodně nejsou vlastnosti jakkoli revoluční (ba spíše kontrarevoluční). Zdroje české státnosti tak mohou být - v příznačně českém slova smyslu - konzervativní“ (19. 11., s. 6; 7); „Červenobílá vlajka je vlajkou národní, zatímco my chceme budovat společnost na občanském principu“ (19. 11., s. 6; 8). Občanský princip usiluje o „rovnováhu mezi přirozeně daným a vědomě vytvořeným tím, že potlačuje přehnaný důraz na přirozeně vzniklý národ a přemíru emocí charakteristických pro nacionalismus“ (Holý, 2001, s. 172).

Prezentována je i reakce zahraničních médií na schválení ústavního zákona o zániku federace, zdůrazněn je při tom fakt, že jsme v tomto směru „něčím výjimečným“, protože *u nás* vše proběhlo pokojně a rozumně (a odlišujeme se tak od jiných východních zemí): „*Komentáře agentur oceňují klid a ústavnost. (...) Tento krok zvyšuje pravděpodobnost, že dělení Československa bude nadále pokračovat pokojnou cestou. Americká agentura podotýká, že další dvě bývalé komunistické Slovany ovládané federace, tedy Sovětský svaz a Jugoslávie, se rozpadly v chaosu a násilí*“ (26. 11., s. 8; 9); „*Starý stát sám řídí své vlastní rozpuštění. Neexistuje tak důvod, aby se Československo stalo druhou Jugoslávií. Nikdo se neuchyluje k násilí, nikdo jím nehrozí. (...) Evropa v těchto měsících zažívá, jak se mohou národy rozejít civilizovaně*“ (27. 11., s. 6; 10). Další pohled ze zahraničí (rozhovor MF DNES s francouzským politologem a novinářem) ukazuje na odlišný směr vývoje západní a střední Evropy, z čehož plynou pro nástupnické státy Československa různé (negativní) důsledky ovlivňující jejich budoucí identitu, a pojmenovává základní rozdíl mezi ČR a SR: „*Zatímco západní Evropa přece jenom míří k integraci, (...) střední Evropa je zmítána dezintegrací. Mizí celé státní útvary - Jugoslávie, Československo... (...) Postrádám třeba jen pokus o definování české státnosti. Český stát přece několik století neexistoval. (...) Češi chtějí tržní hospodářství a občanskou společnost, Slováci trvají na státním socialismu a národní identitě. (...) Co vytvoření českého státu vlastně znamená, jak se nový útvar zakotví ve středoevropském prostoru? Samozřejmě všichni doufáme, že se co nejrychleji integruje do Evropského společenství, že bude patřit mezi demokratické státy... Najednou ale zjišťujeme, že se česká politika začíná negativně vymezovat proti Německu, stejně jako slovenská (...) proti Maďarsku*“ (28. 11., s. 6; 11). Otisknutím článku z německého tisku je pak rozdíl mezi oběma nástupnickými státy prezentován jako tak významný, že je pozorně vnímán v zahraničí: „*Ústava odlišila občanskou ČR od Slovenska, národního státu. Definováním České republiky v ústavě jako státu občanů Čech, Moravy a Slezska se ČR odlišuje od Slovenska, které se proklamovalo jako národní stát*“, kde si všímají i negativního přístupu Slováků k přijetí dosavadní čs. vlajky jako budoucí vlajky českého státu: „*Slovenská vláda se totiž obává, že Praha se jejím použitím chce prezentovat jako jediný nástupce Československa*“ (19. 12., s. 6; 12).

K silnému nacionálnímu směřování slovenského státu a s tím souvisejícímu neustálému (neopodstatněnému) pocitu ohrožení jeho národa se vyjadřuje i jiný článek, který před tím „opatrně“ varuje, a i když se nezmiňuje o situaci v ČR, implicitním

způsobem evokuje myšlenku, že nás se tyto problémy díky odlišnému národnímu charakteru netýkají: „Slovensko má v této věci opět vysloveně specifickou charakteristiku. Klima, které je v této malé zemi vyvoláváno, přímo nutí všechny její občany, aby reflexivně vnímali jakékoli projevy rasismu a jeho následné odsouzení jako útok proti Slovensku. (...) Atmosféra, v níž je už téměř každý občan Slovenska přesvědčován, že celý svět se proti jeho malé vlasti spolčil, vyvolává velmi nebezpečný syndrom typu: *Co Slovák, to dobrý a nevinný tvor.* (...) Veřejnost se takto pomalu a v podstatě nevědomě fašizuje a ztrácí sebehodnotící kritéria. Vůbec není pravda, že Slovensko kdosi záměrně vykresluje jako antisemitský, případně fašismus podporující stát. Tento punc si Slovensko, resp. jeho představitelé anebo slovenská masmédia, vytvořilo samo. (...) Slováci nemají pravdu, když tvrdí, že Slovensko si kdosi vybral jako oběť“ (19. 12., s. 6; 13). „Skrze představy o Slováčích, které kontrastují s představami o nich samých, si Češi připisují určité národní atributy. (...) Srovnání, prováděné prostřednictvím mnoha ustálených obrazů Slováků, pomáhá udržovat tradici Čechů jako kulturního národa. (...) Nejen aktivity, které vnímali jako fašistické tendence na Slovensku, ale také rysy slovenské politické kultury připomínající politickou kulturu komunistického režimu Češi chápali jako signály slovenského totalitarismu. (...) Byli citliví zejména na rétoriku, která jim připomínala představitele komunistického režimu“ - např. „Mečiarovy výroky o opozičních stranách, novinářích a kritikách slovenské vlády jako o ‚nepřátelích‘ vlády nebo ‚nepřátelích‘ slovenského národa“ (Holý, 2001, s. 98, 101).

V článku o tom, jaká by měla být budoucí vlajka České republiky, autor naznačuje, že převzetí dosavadní vlajky Československa nemusí být dobrým nápadem, protože je příliš spojená s minulostí, a konstruuje i porevoluční „náladu národa“, když ke státnímu symbolu říká: „*Pro mnohé lidi prapor s modrým klínem znamená dobré tradice, slušnost a demokracii první republiky. Zdaleka ne však pro všechny (...)* Většina mladých lidí se s československou vlajkou nesešla nikdy jinak než jako s atributem pozdně totalitní země se vším marasmem a tragickou směšností. (...) Barva a tvar státní vlajky deprese země, která se potýká s dědictvím komunismu, chudobou a nedostatkem sebevědomí, nevyřeší. Bezhlavé přijetí symbolu neúspěšného státu ji však může spíše prohloubit“ (2. 12., s. 7; 14). Jiný text „varuje“ s použitím ironie, nadsázky a personifikace (státu) před přehnanou snahou hledat (např. v historii) a vymýšlet „za každou cenu“ nějakou „nosnou ideu“ nového českého státu, jemuž ve vztahu k občanovi přisuzuje roli spíše podřadnou: „*Hledači ideje se vracejí až k Přemyslovcům, k Bílé*

hoře, k Masarykovi a Pekařovi, k souboji Václav - Boleslav u kostelních vrat. Celý zánik státu a vznik státu probíhá bez radosti a kutálek na náměstích, bez vlajek a nadšení, spíše v tiché obavě, aby se ta mrzutá záležitost jaksi nezvrtla v nepořádek. Konečně jednou vzniká stát bez euforie a z nutnosti, libují si věční skeptikové. (...) Stát je něco, co se vůči občanovi chová tak, že daně se nejeví občanovi zbytečně vynaložené a je ochoten, tiše nadávaje, platit je dál, rozumnost úřadu celkem uznav. (...) Obávám se, že (...) bude jakási idea nového českého státu zformulována. (...) Idea státu sděluje, že (...) stát má jakousi vyšší hodnotu, už v něm samém obsaženou. (...) Vlajky, erby, vyznamenání. Hymny. Parádní uniformy. (...) státe, nech lidi, pokud možno, na pokoji. A sobě, státe, do hlavy vsuň důležitou ideu, s níž dlouho hrdě vystačíš: my jsme tví klienti - a jen v tom je tvá idea, že se dostavujeme k tvým úředním okénkům ve svých záležitostech. (...) Jsi institucí praxe a dobrého fungování. Jiné ideje nevytváříš“ (8. 12., s. 6; 15). Holý k nezájmu Čechů o věci státu říká: „Obyčejní občané se se státem nedostatečně ztotožňují. (...) Tento přístup se vysvětluje jako pozůstatek komunistického režimu, kdy měli Češi dobré důvody, proč stát vnímat jako cizorodý a utlačovatelský. Češi nebudí dojem, že by byli nějak zvlášť pyšní na instituce svého státu“ (Holý, 2001, 166). Obyvatelé ještě několik dní existujícího Československa jsou také prezentováni jako „ne příliš nadšení“ z nadcházejícího rozpadu jejich dosavadní společné země, což je kromě negativně vyznívajících výpovědí občanů naznačeno i zvolenými prostředky („zvyklí žít“; „budou muset“ atp.): „Rozvod? Víc rozpaků než nadějí. (...) Lidé, zvyklí žít v jednom společném státě, se budou muset přizpůsobit novým podmínkám. Slováci očekávají budoucnost více s rozpaků než nadějí. (...) prorokuje pan Melichar, v očích má opravdové slzy“ (23. 12., s. 1, 7; 16).

V jiném textu je zdůrazněno, jak odlišně je Slováky vnímáno rozdělení Československa - implicitně, přirovnáním s kolonialismem, je zde naznačeno, že ho považují za osvobození ze stínu Čechů, v němž vždy pobývali: „Ve východní části spustí ze stožáru státní vlajku, tak jako to činily bývalé kolonie při vyhlášení nezávislosti, a vztyčí vlajku vlastní. V historických zemích koruny české nic vztyčovat nemusíme. (...) Mají pravdu ti, kdo s výčitkou tvrdí, že jsme se dokázali ztotožnit s Československem a nezdůrazňovali české. (...) Československo zemře dnes o půlnoci za organizovaného járotu ve východní části a za mírných rozpaků v části západní. (...) Musíme oživit (...) hodnoty občanské společnosti. (...) pouze v kulturní atmosféře lidské tolerantnosti a slušnosti mohou být položeny pevné základy nového státu na historických územích“ (31. 12., s. 6; 17). Dále je v tomto vyjádření prezentována

myšlenka, že se na rozdíl od Slováků budeme muset naučit být Čechy a ne Čechoslováky, a zdůrazněno je, že sice začínáme něco nového, ale máme k tomu k dispozici bohatou historii s mnoha zkušenostmi, a na tomto pojetí je i konstruován kontrast mezi historickou ČR a SR „bez historie“. Podle Holého je pro naše uvažování typický obraz mladého slovenského národa vedle staršího českého národa - „Ve vztahu ke Slovensku se o ‚Zemích koruny české‘ obvykle hovořilo jako o ‚historických zemích‘. Na rozdíl od ‚historických zemí‘ je Slovensku historie odepřena. Češi mohou okamžitě poukázat na to, že jelikož Slováci nemají historii, neměli nikdy historické osobnosti a že jediný stát, který kdy měli, byla Československá republika“ (Holý, 2001, s. 97). S tím souzní i jiný článek, který implicitně, s použitím přímé řeči odborníka, považuje tvrzení slovenské strany o „starobylosti“ slovenství za nesmyslné: „*Tvrzení, že kníže Svatopluk byl slovenským králem, je podle historika (...) absurdní. Za legendu označil i název Slovenština. ‚To jsem nikdy neslyšel,‘ řekl doslova*“ (23. 12., s. 2; 18). „Češi považují za směšné tvrzení některých slovenských politiků, že Slováci jsou nejstarším evropským národem, neboť byli hlavní součástí Velkomoravské říše“ (Holý, 2001, s. 97).

Při konstruování naší identity není kromě výraznějšího vztahu Češi - Slováci opomenut ani vztah Češi - Moravané, který také není vyobrazen jako neproblematický - je zde naznačeno, že v Moravanech „dřímá“ netušeně silné národnostní cítění, a varuje se před možným „protičesky“ směřovaným separatismem: „*Další čekání, kdy ‚moravská bublina‘ splaskne, přineslo nové překvapení: při sčítání obyvatelstva si zapsalo 1,3 miliónu občanů moravskou národnost. Dvě moravské politické strany (...) vstoupily na scénu hlučně (...) protičeskými deklaracemi. (...) Rozhodnutí pro Moravskou národní stranu, které není proti mysli pohlížet na Moravu jako na potenciální Severní Irsko nového českého státu, by znamenalo definitivní změnu (...) ze strany promoravské ve stranu protičeskou*“ (30. 12., s. 6; 19). Česká republika se svým odlišným politickým vývojem oproti ostatním zemím bývalého východního bloku je použitím přeneseného pojmenování „bílá vrána“ označena za něco výjimečného (implicitní naznačení ve smyslu „Patříme na Západ“), co by proto mělo být udržováno i nadále (pozitivní hodnotící soud legitimizující status quo): „*Přežije bílá vrána uprostřed Evropy? (...) I přes vnitropolitické otřesy minulých měsíců zůstává v Praze u moci silná pravicová vláda nekompromisně usilující o další rozvinutí demokratického tržního prostředí. Jako by se tak Česká republika - vzhledem k posledním událostem v Rusku, ale i v dalších částech východní Evropy - měla stát jednou z mála bílých vran*

mezi postkomunistickými zeměmi. Pokud se má ovšem český prostor vyvinout v ostrov větší stability ve střední a východní Evropě, potřebuje nový český stát rychle získat do vínku (...) prezidenta respektovaného v tuzemsku i ve světě“ (16. 12., s. 6; 20).

V MF DNES vycházel v tomto období jako součást názorové rubriky pravidelný „seriál“ o poměrech v prvorepublikovém Československu nazvaný „Československo bez mýtů a iluzí - zamlčované pohledy do nedávné minulosti“ (23. 11., 30. 11., 7. 12., 14. 12., 21. 12., s. 7; 21), který již takto zvoleným titulem dával najevo, že nechce zobrazovat předmnichovskou éru jen jako dobu bezchybného demokratického charakteru. Podle Holého byl „důležitou součástí budování nového českého státu po roce 1992 kritický postoj k meziválečné republice. Hlavním tématem této kritiky byl její nepřirozený charakter. I když Češi vnímali Československou republiku jako obnovení svojí historické státnosti, tj. kontinuační Českého království, ve skutečnosti vznikla na základě nouzové pragmatické úvahy“, což bylo před rozpadem federace zdůrazňováno (Holý, 2001, s. 170).

MF DNES se vyjadřuje k některým negativním sociálním jevům, které se jí v dané době zdají být „českou společností ohrožujícími“, a prezentuje je zčásti jako neblahý důsledek odkazu komunistického režimu, který „utlumil“ správné vnímání morálních hodnot a po jehož pádu s příchodem svobody vyjadřování je tento nedostatek v české společnosti citelný: „*Protižidovské výpady Týdeník Politika staví českou společnost před nový problém. Ve všech demokratických zemích je hranice svobody slova citlivou záležitostí. (...) Evropa je zvláště citlivá na antisemitismus, neboť vědomě nechce zapomenout na zločiny, které na Židech napáchala. (...) V postkomunistickém Československu jsou dosud nepsané zásady slušného chování ve stavu zrodu. Tím spíše se někteří občané mohou domnívat, že šíření rasismu není ničím jiným, než svobodným šířením vlastního názoru. Zde musí nastoupit trestní právo“ (11. 12., s. 6; 22). I jiný text prezentuje polistopadové češství jako neblaze zatížené svojí komunistickou minulostí, což je důvodem některých negativních společenských jevů, které jsou zde navíc pojmenovány osobností národního významu, neodmyslitelnou součástí identity národa (i když v té době „pouhým“ občanem), a tím je jim dodávána ještě větší váha: „*Václav Havel je zneklidněn politickou atmosférou v naší zemi - objevujícími se útoky na skupiny obyvatel, nesnášenlivostí, osočováním intelektuálů a disidentů. Příčinou nervozity ve společnosti je podle něho i to, že jsme se nevyrovnali s naší minulostí“ (11. 12., s. 2; 23).**

Havlova osobnost je před rozpadem Československa konstruována jako ne vždy „bezchybně jednající“, spíše jsou některé jeho kroky, které ho dle textu mohou poškozovat i v očích veřejnosti, opatrně, spíše implicitně, kritizovány: „*Důvod, proč se ‚soukromník‘ Havel rozhodl odhodit část svých skrupulí, bezpochyby spočívá především v rozpačité, ba napjaté atmosféře, která kolem něj houstne každým okamžikem. Ve stranických sekretariátech a poslaneckých kuloárech se stále častěji objevují nejen rozpaky, ale už i podrážděnost nad některými z jeho přčetných politických schůzek, cizelérských připomínek k rodící se české ústavě. (...) Hlavně z kruhů bývalého disentu pak zaznívají hlasy, že než aby se Havel stal rukojmím ODS a Klause, to raději ať kandidaturu na Hrad nepřijímá a opečovává na Hrádečku svůj morální štít. (...) Je zcela pochopitelné, že nejpravděpodobnější prezident českého státu má zájem, aby česká ústava byla co nejpreciznější. Zároveň dlužno poznamenat, že své připomínky dnes může uplatňovat jen mimoparlamentním, někdy až tak trochu spikleneckým postupem. (...) přestal být pro část veřejnosti vzhledem ke svým neprůhledným pohybům v zákulisí politiky tak srozumitelný, jako býval dřív. Svým včerejším prohlášením Václav Havel po delší době vystupuje z přítmí politických zákoutí v ústrety občanům. Jestliže však oznamuje, že hodlá kandidovat na prezidenta, bylo by záhodno, aby se bez otálení také začal jako prezidentský kandidát prezentovat“ (17. 11., s. 6; 24). Použité výrazy, jako *soukromník*; *skrupule*; *atmosféra houstne*; *podrážděnost*; *přčetné*; *cizelérské*; *opečovává svůj morální štít*; *tak trochu spiklenecký*; *neprůhledné pohyby v zákulisí*; *přítmí politických zákoutí*; *bez otálení* atp., pak nesou konotace, které vyvolávají spíše negativní významové asociace.*

3.1.12 Závěr: srovnání Rudého práva a MF DNES 1992

V konstrukcích událostí týkajících se blížícího se rozpadu Československé federace je v případě Rudého práva více znatelný silně kritický tón vyjádřený výrazy nesoucími negativní konotace. Rudé právo ve svých textech naznačuje, že rozbití dosavadního státu je „osudovou“ chybou vládních představitelů, kteří zradili důvěru Čechů a Slováků. Ti jsou zde vyobrazeni jako národy, jež pojí vzájemné přátelství (bratrství), podobnost a velmi silné pouto, a proto by z jejich vlastní vůle nikdy k rozdělení nedošlo. Na takových soudech postavená konstrukce je pak explicitní či implicitní součástí téměř každého textu, který obsahuje zmínku o české národní identitě.

Rudé právo také prezentuje ekonomický princip volného trhu, který se po revoluci začal v Československu uplatňovat, jako ne příliš vydařený, s kritikou zahraničního „vměšování“, což lze považovat za součást konstrukce češství založeného na národním principu, který vychází z myšlenek egalitarismu a kolektivismu, jež jsou pro český národ tradičními atributy.

MF DNES, i když také rozpad nepovažuje zrovna za „úspěch“ v dějinách obou národů, oproti tomu vidí budoucí češství založené na principech občanských, individualistických, bez zbytečného „vměšování“ ze strany státu. Jako jeden z důležitých cílů se k takové konstrukci váže i postupné začleňování České republiky do evropských struktur. Oproti Rudému právu je v textech MF DNES naznačen odklon od „uctívání“ prvorepublikového Československa, což odpovídá další konstrukci národní identity v tomto titulu, kdy se budoucí český stát nepokládá za zcela nově vznikající, ale za pokračovatele již několik staletí trvajících Českého království, které se v rámci předmnichovského Československa „rozpuštělo“ ve státu uměle vzniklém, a až nyní dostává v podobě samostatné České republiky možnost navázat na svou slavnou minulost. Mírný rozpor mezi konstrukcí Rudého práva a MF DNES lze vysledovat i v prezentacích osobnosti Václava Havla, symbolu národa, který podle obou titulů sice sehrál v listopadovém období nejdůležitější roli, ale v případě doby nedávné v několika záležitostech státu a národa spíše selhal - z pohledu MF DNES však není vyobrazen v tak kritickém světle, jako z pohledu Rudého práva. V textech MF DNES jsou také Slovinci prezentováni jako národ nám se v mnohém odlišující a vzdalující s větší intenzitou, než je tomu u Rudého práva.

Závěr

Hlavním cílem této bakalářské práce bylo nalézt v textech deníků Rudé právo a Mladá fronta/MF DNES vyjádření, která se explicitním či implicitním způsobem dotýkají tématu české národní identity/češství, tato vyjádření následně analyzovat a interpretovat a pokusit se tak zformulovat dobové konstrukce češství, jež tyto mediální obsahy obsahují. Takovému rozboru se podrobily články obou titulů z období 17. listopadu až 31. prosince let 1989 a 1992.

Změna, která nastala po třech letech v konstruování české národní identity na stránkách obou zvolených titulů, je výrazná (v některých aspektech). Jak u Rudého práva, tak u Mladé fronty/MF DNES je způsobena především celkově proměněnou společenskou situací, ke které za tuto dobu došlo a která i určila směr nahlížení na českou národní identitu. Ten je v obou zkoumaných obdobích ovlivněn událostmi, které formují českou společnost a dodávají konkrétní obrysy i její budoucnosti - budoucnosti češství. Hodnotící soudy o českém národním charakteru jsou pak v roce 1989 v textech mnohem více explicitně obsaženy, než je tomu v případě roku 1992, kdy se objevují jen v publicistických textech a ve zpravodajství jen latentně a implicitně. V roce 1989 se i ve zpravodajství nalézají explicitně vyjádřené myšlenky o podobě naší identity a povahy, které jsou zde prezentovány jako důvod, proč dochází k určitým událostem. Je to, kromě zcela jinak nastavených novinářských hodnot o neutralitě a objektivitě, součástí jakéhosi veřejného apelování na národ v rozjitřené době, aby byl věren svých tradic, myšlenek svých slavných předků a zachoval se správně - samozřejmě u každého titulu z jiného ideologického úhlu pohledu a s jiným cílem.

Rudé právo v roce 1989 konstruuje obraz češství celkově s pozitivním vyzněním, které se vztahuje k vykreslení našeho národa jako národa oddaného věci socialismu a s tím spojeného kolektivismu, kdy by vše mělo být uskutečňováno v zájmu lidu, jenž je nositelem národních tradic. Těmi a svými postoji, vlastnostmi a charakterem se, dle Rudého práva, s hrdostí řadíme k ostatním zemím východního bloku. Pokud je tedy zmiňována jedinečnost českého národa, je to spíše jedinečnost v oddanosti Sovětskému svazu a slovanskému orientování. Revoluční události v Československu zprvu Rudé právo prezentuje s odsouzením a silným kritickým tónem, protože tuto podstatu české identity narušují, a používá k tomu různé, ať už explicitně či implicitně vyjádřené, atributy češství, kdy např. hovoří a vlastenectví těch, kdo jsou proti demonstracím. Taková konstrukce se ale postupně proměňuje a

společenské změny, jelikož se ukazuje, že budou trvalé, jsou hodnoceny pozitivně, což je prezentováno především jako zásluha hlubokého zakořenění národních tradic v českém lidu - demokratických hodnot, kulturnosti, vzdělání, nenásilnosti, humanismu, solidarity s ostatními, odvahy mladých lidí, morálnosti, přičemž negativní vlastnosti jsou připisovány pouze jednotlivcům a ne celému národu. Takové pojetí českých tradic odpovídá i jejich konstrukci v Mladé frontě. Ta však takovou prezentaci zastává téměř od prvního dne zkoumaného období, přisuzuje ji místo lidu „Čechům“, příslušníkům národa, a to především aktivním demonstrantům a disidentům, kteří jsou pravými vlastenci, a češství v těchto dnech vykresluje jako probuzené z dlouhého a hlubokého spánku, jako opět se naplno projevující, avšak v pokojné a mírové formě, se všemi svými kladnými povahovými vlastnostmi, kterými jsme svou jedinečnost prokázali i v dějinách, se svojí výjimečností v rámci Evropy. Formulace o našem „návratu“ do (západní) Evropy, která pak má „pokračování“ i v konstrukci „češství jako evropanství“ v MF DNES z roku 1992, a označení Václava Havla za symbol svobody pro národ, symbol spasitelství, se pak vyskytují pouze v textech Mladé fronty. Jedná-li se pak o osvobození národa a o jeho vytržení z letargie, je logické, že právě prezentovat ho v co nejlepším světle je nejdůležitější součástí takových konstrukcí.

Jak Rudé právo, tak Mladá fronta si také v tomto období při svých vyobrazeních stránek češství „vypomáhají“ různými historickými odkazy na slavné osobnosti dějin a jejich slavné činy (T. G. Masaryk, Jan Hus, sv. Václav, K. H. Borovský aj.), což se týká také roku 1992. Hlavním rysem konstrukcí v tomto roce je vymezení české národní identity vůči identitě slovenské, ale také vůči světu - vymezení toho, jaké místo zaujímá češství především v evropském měřítku a jaké bude zaujímat po rozpadu federace. Srovnávání českého charakteru s charakterem slovenským je zde explicitně či implicitně vyobrazeno za účelem prezentace toho, proč vůbec k rozdělení dochází - v tomto případě je tato tendence silnější u MF DNES. Celá tematika češství je zde tak nazírána z pohledu našeho budoucího osamostatnění, našeho oddělení od Slovenska, což v roce 1989 nebylo myslitelné a ani náznakem zmíněno. V MF DNES je implicitně vyjádřeno, že i když je rozdělení smutným vyústěním česko-slovenských vztahů, jde v podstatě o nevyhnutelný vývoj a pro nás celkem přirozený, protože se navracíme k našim kořenům, k tomu, co tu již bylo před vznikem „umělého“ Československa. Oproti roku 1989 také MF DNES více inklinuje k tomu, označovat státní princip našeho státu za princip občanský (v době sametové revoluce byl nejdůležitějším subjektem národ). Rudé právo dále „sází“ na kolektivistický duch českého národa, s čímž souzní i

jeho prezentace rozdělení federace jako nenapravitelné chyby, jež se stala zradou na všech „Čechoslovácích“. Díky ústavnímu zakotvení rozpadu státu, jeho pokojnosti a kultivovanému duchu, jež jsou označeny za národní atributy, je však tento kritický tón postupně zmírňován a vystřídán je spíše tónem nostalgickým a litujícím. Zajímavý je kontrast mezi zobrazením osobnosti Václava Havla v Mladé frontě a MF DNES - v roce 1989 byl prezentován jako mesianistická osoba, zachraňující národ z osidel zla - komunistické strany - a zároveň představitel všech dobrých českých tradic, v roce 1992 je sice považován za jediného možného kandidáta na prezidentský úřad, ale spíše kvůli jeho nepopíratelnému „kouzlu“ osobnosti a morálním hodnotám, než z důvodu nějakého jeho významného působení na podstatné zlepšení situace v národě.

Oproti roku 1989, kdy se negativní charakterové vlastnosti přičítají spíše jedincům, se v Rudém právu i MF DNES z roku 1992 více objevují kritická hodnocení některých povahových vlastností celého národa - jsme vyobrazeni jako netolerantní, vypočítaví, nesnášenliví, nevyrovnaní s minulostí, „obdaření“ neschopností naslouchat druhé straně, neschopností vést upřímný dialog, nedostatkem „západoevropských“ morálních hodnot, typickou českou „malostí“, která se projevuje uzavřeností vůči světu, malicherným handrkováním o zbytečnostech a zbrklým, nepromyšleným jednáním. Češství přisuzované kladné vlastnosti jsou v obou obdobích i v obou denících téměř shodné - jsou to pracovitost, zručnost, poctivost, obdaření „zdravým selským rozumem“, sklon k demokratickým hodnotám (odkaz meziválečné republiky), vysoká kulturnost (daná slavnou a bohatou historií), vzdělanost (dokázaná činy mnoha výjimečných předků), odvaha, mírumilovnost a především světová „specifičnost“ - jakási blíže neidentifikovaná výjimečnost našeho národa, jež pravděpodobně pramení ze strategické polohy jím obývané země uprostřed evropského kontinentu - v srdci Evropy. Tyto hodnoty jsou v roce 1989 připisovány i Slovákům, kdy mezi národy téměř neexistují rozdíly, v roce 1992 se naopak stávají předmětem vyjádření naší odlišnosti od nich, a to více v textech MF DNES. Slováci jsou prezentováni jako na základě emocí jednající, vznětliví, hašteřiví, nevděční, méně demokratičtí, nekulturní (méně historie), separatističtí, nevzdělaní (nebo alespoň ne v takové míře jako Češi), méně individualističtí, tíhnoucí k Východu, příliš nacionalističtí a do krajností zacházející.

Takové výsledky jsou tedy shrnutím všech čtyř analýz. Lze říci, že směr, kterým se ubíralo konstruování češství ve zkoumaných mediálních obsazích, byl vždy řízen a ovlivňován daným dobovým kontextem, ale atributy mu připisované se podstatně nezměnily, jen v roce 1992 v konstrukci přibýlo více negativních vlastností

pokládáných za charakteristické pro český charakter. To lze spojovat právě s událostmi, které v daných obdobích formovaly českou společnost - v roce 1992 byl rozpad Československa prezentován jako náš neúspěch, pojí se s tím tedy více negativních asociací vztažených k naší povaze; v roce 1989 byly sametová revoluce a pád komunistického systému považovány za náš úspěch, pojí se s tím tedy více pozitivních asociací vztažených k naší povaze.

Jistě by bylo zajímavé pokračovat se stejným cílem, jaký byl u této práce, i při zkoumání jiných období postkomunistického Československa a také již samostatné České republiky - období, jež byla pro náš národ významnými a určujícími. Vybrány by k tomu mohly být i jiné tiskoviny nebo jiné druhy médií. Dohromady by se tak získal ucelující pohled na konstrukci české národní identity v mediálních obsazích, které byly v posledních dvaceti letech součástí života národa.

Proč je důležité mít jisté povědomí o charakteru národa, jehož je člověk členem, je otázkou, jejíž odpověď se stane závěrečnými slovy této práce, slovy, která zformuloval Jaroslav Krejčí a která, dle mého názoru, jsou k tomuto účelu nejvhodnějšími: „Zesílit v národě smysl pro konsens a snížit strach z diferenciací, ze sektářství, z falešného obranářství a izolacionismu, vytvářet nové tradice a kulturnější státotvornost - to vše patří k úkolům, které mohou být řešeny jen tehdy, poznává-li národ sám sebe a národy sousední a srovnává-li vlastní obraz o sobě s názory jiných národů o sobě a o jiných. Politicko-hospodářská a sociálně-kulturní integrace v Evropě vede národy k Sokratovu imperativu ‚poznej sebe sama‘, poznej vlastní hranice schopností, své přítomnosti a budoucnosti a poznávej jiné, aby bylo možno s nimi kooperovat, integrovat a žít v míru“ (Krejčí, 1993, s. 19).

Resumé

Cílem této práce bylo nalézt, analyzovat a interpretovat konstrukce češství ve zvolených českých tištěných médiích, kterými byly deníky Mladá fronta/Mladá fronta DNES a Rudé právo. Z tohoto hlediska jsem rozebírala všechna vydání Mladé fronty a Rudého práva z období 17. listopadu až 31. prosince 1989 a všechna vydání MF DNES a Rudého práva z období 17. listopadu až 31. prosince 1992. Technikou výzkumu byla kvalitativní metoda analýzy obsahu - interpretativní rozbor novinových textů.

Výsledky vzešlé z rozboru ukázaly, že v obou obdobích se konstrukce české národní identity obou titulů v některých aspektech odlišují a v některých shodují, přičemž rozdílnost je podstatnější v roce 1989, kdy se Mladá fronta, na rozdíl od Rudého práva, prakticky od začátku zkoumaného období odpoutala od komunistické rétoriky a začala o národních otázkách informovat svobodně, s čímž souvisí i intenzivněji pojatá prezentace charakteru národa. V roce 1992, v důsledku zcela jiné společenské situace a s tím související proměny mediální scény, je rozdíl mezi oběma deníky méně výrazný, tradice a vlastnosti přisuzované českému národu se téměř shodují, jejich prezentace je však mnohdy použita v kontextu s nestejným významem. V roce 1992 v textech přibývají vyobrazení negativních charakterových vlastností národa („národní slabosti“), v roce 1989 jsou kriticky hodnocené vlastnosti připisovány spíše jedincům. V roce 1992 obsahují konstrukce české národní identity rozlišující vyhrazení proti identitě slovenské (výraznější u MF DNES), v roce 1989 odlišnosti v tomto směru v textech zmiňovány nejsou. V obou letech a u obou titulů je výrazné používání českých historických reminiscencí.

Výzkumné části práce předchází část metodologická, která obsahuje popis vybrané metody zkoumání, a část teoretická, která se soustředí na popis dobové situace a situace v médiích, definici pojmu národní identita a na z pohledu mediálních studií a sociologie pojatý výklad pojmů mediální konstrukce a sociální konstrukce reality.

Summary

The objective of this thesis was to find, analyze and interpret the constructions of Czech national identity in selected Czech print media which were daily newspapers Mladá fronta/ Mladá fronta DNES and Rudé právo. In this regard I have analyzed all issues of Mladá fronta and Rudé právo in period of 17th November until 31st December 1989 and all issues of Mladá fronta DNES and Rudé právo in period of 17th November until 31st December 1992. The qualitative method of analysis of the content – interpretative study of the newspaper texts - was used as an analytical technique.

Results of the analysis have shown that the constructions of Czech national identity in both periods and both daily newspapers are different in certain aspects, in others are the same. The difference was more significant in 1989 when Mladá fronta, contrary to Rudé právo, broke away from the communist rhetoric and started to inform about the national issues freely, which related to the more intensive presentation of national character. In 1992, as a consequence of completely different social situation and related change of media scene, the difference between the two newspapers was less significant, traditions and characteristics attributed to Czech nation were almost the same, nevertheless their presentation often tended to be used in context with different meaning. In 1992, there were more negative descriptions of nation's character ("national weaknesses"), in 1989, critically valued characteristic were attributed more to individuals. In 1992, constructions of Czech national identity included distinctive attitude towards Slovak identity (more significant in MF DNES), in 1989, there were no differences mentioned in this area. In both years and both daily newspapers there were significantly used Czech historical reminiscences.

Before the analytical part of the thesis goes the methodology which includes description of the chosen method of analysis and theoretical part which concentrates on the description of the period situation and the media situation, the definition of the concept of national identity and the definition of the concepts of media construction and social construction of reality, which are conceived from the mediological and sociological point of view.

Použitá literatura

Tištěné zdroje:

ANDERSON, Benedict (2003). Pomyslná společenství. In: HROCH, Miroslav (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 239-269. ISBN 80-86429-20-2.

BĚLINA, Pavel et al. (1995). *Dějiny země koruny české. II. díl. Od nástupu osvětlenství po naši dobu*. Praha, Litomyšl: Paseka. 328 s. ISBN 80-7185-006-3.

BENDA, Josef (2007). *Vlastnictví periodického tisku v České republice v letech 1989-2006*. Praha: Karolinum. 273 s. ISBN 978-80-246-1387-1.

BERGER, Peter L.-LUCKMANN, Thomas (1999). *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. 214 s. ISBN 80-85959-46-1.

BURTON, Graeme-JIRÁK, Jan (2001). *Úvod do studia médií*. Brno: Barrister & Principal. 392 s. ISBN 80-85947-67-6.

CUHRA, Jaroslav et al. (2006). *České země v evropských dějinách. IV. díl. Od roku 1918*. Praha, Litomyšl: Paseka. 358 s. ISBN 80-7185-794-7.

ČERMÁK, Miloš (2005). „Máme pitomější politiky, nebo novináře?“. In: JIRÁK, Jan et al. *10 let v českých médiích*. Praha: Portál, s. 33-47. ISBN 80-7178-925-9.

Dějiny českých médií v datech: rozhlas, televize, mediální právo (2003). Praha: Karolinum. 461 s. ISBN 80-246-0632-1.

DISMAN, Miroslav (2008). *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum. 372 s. ISBN 978-80-246-0139-7.

DOLEJŠÍ, Vojtěch (1960). *40 let Rudého práva*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. 232 s.

FIDELIUS, Petr (1998). *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda. 216 s. ISBN 80-86138-03-8.

FOWLER, Roger (1998). *Language in the news: discourse and ideology in the press*. London: Routledge. 254 s. ISBN 0-415-01419-0.

GREW, Raymond (2003). Konstrukce národní identity. In: HROCH, Miroslav (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 203-216. ISBN 80-86429-20-2.

HOLÝ, Ladislav (2001). *Malý český člověk a velký český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha: SLON. 209 s. ISBN 80-85850-97-4.

HOŘEC, Jaromír (1997). Na počátku byl čin. In: *Generace 45*. Praha: Riopress, s. 15-31. ISBN 80-85611-42-2.

HROCH, Miroslav (2003). Úvodem k čítance textů o nacionalismu. In: HROCH, Miroslav (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 9-23. ISBN 80-86429-20-2.

HUSÁK, Petr (1999). *Česká cesta ke svobodě. I. díl. Revoluce či co?* Praha: Volvox Globator. 167 s. ISBN 80-7207-299-4.

JIRÁK, Jan (2005). Masová média a česká společnost. In: JIRÁK, Jan et al. *10 let v českých médiích*. Praha: Portál, s. 9-21. ISBN 80-7178-925-9.

JIRÁK, Jan-KÖPPLOVÁ, Barbara (2007). *Média a společnost: stručný úvod do studia médií a mediální komunikace*. Praha: Portál. 207 s. ISBN 978-80-7367-287-4.

JIRÁK, Jan-KÖPPLOVÁ, Barbara (2009). *Masová média*. Praha: Portál. 416 s. ISBN 978-80-7367-466-3.

KONČELÍK, Jakub-TRAMPOTA, Tomáš (2006). *Rudé právo v kontextu reforem konce 60. let: metodické poznámky ke kvantitativní analýze*. Praha: UK FSV. Pražské sociálně vědní studie. Mediální řada, MED-008. 25 s. ISSN 1801-5999.

KREJČÍ, Jaroslav (1993). *O češství a evropanství. I. díl. O českém národním charakteru*. Ostrava: Amosium servis. 183 s. ISBN 80-85498-19-7.

KŘEN, Jan (2005). *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo. 1109 s. ISBN 80-7203-612-2.

KŘIVÁNKOVÁ, Alena- VATRÁL, Jozef (1989). *Dějiny československé žurnalistiky. IV. díl. Český a slovenský tisk v letech 1944-1987*. Praha: Novinář. 223 s. ISBN 80-7077-036-8.

MACURA, Vladimír (1998). *Český sen*. Praha: Lidové noviny. 215 s. ISBN 80-7106-270-7.

MARADA, Radim (1999). Bergerův a Luckmannův existenciální humanismus. In: BERGER, Peter L.-LUCKMANN, Thomas. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 202-214. ISBN 80-85959-46-1.

McQUAIL, Denis (2007). *Úvod do teorie masové komunikace*. S českou předmlouvou Jana Jiráka. Praha: Portál. 447 s. ISBN 978-80-7367-338-3.

MĚCHÝŘ, Jan (1999). *Velký převrat či snad revoluce sametová?* Praha: Progetto. 359 s. ISBN 80-86366-00-6.

MORAVEC, Václav (2005). Etika a česká média. In: JIRÁK, Jan et al. *10 let v českých médiích*. Praha: Portál, s. 49-61. ISBN 80-7178-925-9.

ORT, Alexandr (2004). *Evropa 20. století*. Plzeň: Aleš Čeněk. 439 s. ISBN 80-86473-87-2.

- PEČENKA, Marek-LUŇÁK, Petr et al. (1999). *Encyklopedie moderní historie*. Praha: Libri. 653 s. ISBN 80-85983-95-8.
- PETRUSEK, Miloslav et al. (1996). *Velký sociologický slovník. I, II*. Praha: Karolinum. 1627 s. ISBN 80-7184-311-3.
- RAK, Jiří (1994). *Bývali Čechové: české historické mýty a stereotypy*. Jinočany: H&H. 151 s. ISBN 80-85787-73-3.
- REIFOVÁ, Irena et al. (2004). *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál. 327 s. ISBN 80-7178-926-7.
- RÖHRICH, Alex (2008). *Ideologie, jazyky, texty: analýza a interpretace textů Rudého práva z roku 1953 a 1975 a Práva z roku 1997*. Liberec: Bor. 251 s. ISBN 978-80-86807-96-6.
- SCHLESINGER, Philip (1991). *Media, state and nation: political violence and collective identities*. London: Sage Publications. 202 s. ISBN 0-8039-8504-5.
- SYMŮNKOVÁ, Hermenegilda (1992). Rudé právo a opozice. In: *Manipulátoři*. Praha: FSV UK, s. 87-122. ISBN 80-7066-621-8.
- ŠMÍD, Milan (2004). Czech Republic. In: HRVATIN, S. B.-PETKOVIĆ, B. (ed.): *Media Ownership and its Impact on Media Independence and Pluralism*. Ljubljana, SEENPM and Peace Institute.
- ŠMÍD, Milan (2005). Česká média 1995-2005: léta technického pokroku a zraní. In: JIRÁK, Jan et al. *10 let v českých médiích*. Praha: Portál, s. 23-31. ISBN 80-7178-925-9.
- TRAMPOTA, Tomáš (2006). *Zpravodajství*. Praha: Portál. 191 s. ISBN 80-7367-096-8.
- UHHEREK, Zdeněk (2001). Ladislav Holý a zkoumání českého národního charakteru. In: HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a velký český národ. Národní identita a*

postkomunistická transformace společnosti. Praha: SLON, s. 187-197. ISBN 80-85850-97-4.

Elektronické zdroje:

HOPPE, Jiří (2006). Československá reforma 1968-1969: Dva tisíce slov. In: *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989* [online]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. [cit. 2010-03-23]. Dostupný z WWW: <http://www.usd.cas.cz/UserFiles/File/Publikace/Prirucka48_89.pdf >.

KONČELÍK, Jakub (2006). Způsoby ovládnání společnosti komunistickou stranou, komunistický režim a obyvatelstvo: Cenzura. In: *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989* [online]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. [cit. 2010-03-23]. Dostupný z WWW: <http://www.usd.cas.cz/UserFiles/File/Publikace/Prirucka48_89.pdf >.

KÖPPLOVÁ, Barbara (2006a). Způsoby ovládnání společnosti komunistickou stranou, komunistický režim a obyvatelstvo: Média a jejich role v totalitním systému. In: *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989* [online]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. [cit. 2010-03-23]. Dostupný z WWW: <http://www.usd.cas.cz/UserFiles/File/Publikace/Prirucka48_89.pdf >.

KÖPPLOVÁ, Barbara (2006b). Způsoby ovládnání společnosti komunistickou stranou, komunistický režim a obyvatelstvo: Novinářská organizace. In: *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989* [online]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. [cit. 2010-03-23]. Dostupný z WWW: <http://www.usd.cas.cz/UserFiles/File/Publikace/Prirucka48_89.pdf >.

KÖPPLOVÁ, Barbara (2006c). Způsoby ovládnání společnosti komunistickou stranou, komunistický režim a obyvatelstvo: Tisk. In: *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989* [online]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. [cit. 2010-03-23]. Dostupný z WWW: <http://www.usd.cas.cz/UserFiles/File/Publikace/Prirucka48_89.pdf >.

MEDIA PROJEKT 2009 [online]. GfK Praha - Median [cit. 2010-03-15; 16]. Dostupný z WWW: <http://www.median.cz/docs/MP_2009_zprava.pdf>.

Zrcadlo 48-89: Rudé právo [online]. © Kumapo, 2007 [cit. 2010-03-18]. Dostupný z WWW: <<http://www.zrcadlo48-89.wz.cz/profil%20instituce.html>>.

Zdroje z periodik

Rudé právo, 1989, ročník 70, ISSN 6032-6589

- 1: Blahopřání do Bulharska: 18. 11., s. 1.
- 2: Přátelství pevné, hluboké: 18. 11., s. 1.
- 3: Přátelství pevné, hluboké: 18. 11., s. 1.
- 4: ČTK. O stabilizačním programu: 17. 11., s. 1.
- 5: ŠINDELÁŘ, Miloš. Příklad je nejlepší agitací: 17. 11., s. 4.
- 6: KLIMENT, Jan. Docela prostě, lidsky...: 18. 11., s. 3.
- 7: ŠINDELÁŘ, Miloš. Příklad je nejlepší agitací: 17. 11., s. 4.
- 8: Rozhodně proti provokacím: 20. 11., s. 1.
- 9: HRUBÝ, Ivan. „Revoluční“ maloměšťák - brzda přestavby: 20. 11., s. 4.
- 10: TOMEŠOVÁ, Lenka. A léta běží: 17. 11., s. 4.
- 11: MÁDR, Milan. Reálné, bez předsudků: 17. 11., s. 7.
- 12: BERVIDA, Václav. Náš host...: 17. 11., s. 7.
- 13: Rok dobré práce vlády: 17. 11., s. 1.
- 14: DIVIŠ, Vladimír. Jen Smetana nepotřebuje inovaci?: 17. 11., s. 6.
- 15: KAZIMOUR, Jan. Studenti proti fašismu: 17. 11., s. 4.
- 16: BAKEŠ, Lubomír. Z redakční pošty...: 20. 11., s. 3.
- 17: ČTK. Projev Miloše Jakeše: 22. 11., s. 1.
- 18: SPILKA, Michal. Co je a co není demokratické: 22. 11., s. 2.
- 19: DIVIŠ, Vladimír. Také Mucha prodával: 22. 11., s. 6.
- 20: Z jednání výboru pro stranickou práci v ČSR: 23. 11., s. 2.
- 21: K aktuální úloze spisovatele: 23. 11., s. 5.
- 22: KOJZAR, Jaroslav. Jediný představitel?: 25. 11., s. 2.
- 23: RP. Neztrácejme čas! Jednejme!: 27. 11., s. 1.
- 24: PERGL, Václav. Co nám řekli dělníci v pražské Lokomotivce: 21. 11., s. 1.

- 25: ma. Studenti, připojte se k dělníkům!: 27. 11., s. 2.
26: Jak dál?: 28. 11., s. 1.
27: jape. Občané o politické situaci: 27. 11., s. 8.
28: ČTK. Proč kultura stávkuje?: 27. 11., s. 8.
29: MAREŠ, František. Splatme dluh: 28. 11., s. 5.
30: HÁJEK, Jiří. Revoluční obroda je nezbytná: 29. 11., s. 2.
31: Bez čtvrtého článku: 1. 12., s. 1.
32: LIPAVSKÝ, Jan. Nemám a mám výhrady: 1. 12., s. 3.
33: ČTK. Řetěz spojených rukou: 4. 12., s. 4.
34: VÍTEK, Svetozar. Nepromarnit hodnoty socialismu: 4. 12., s. 5.
35: BRADÁČ, Vlastimil. Souhlasit se mnou nemusíte: 6. 12., s. 3.
36: VILHELM, Petr. Ke kultuře zásadně jinak: 8. 12., s. 5.
37: LIPAVSKÝ, Jan. Komu dát důvěru: 13. 12., s. 1.
38: PORYBNÝ, Zdeněk. Omluva: 18. 12., s. 1.
39: VÍTEK, Svetozar. Studenti přemýšlející a jednající: 13. 12., s. 5.
40: VÍTEK, Svetozar. Ke skutečnému porozumění: 22. 12., s. 5.
41: ČTK-zr. Jsme připraveni pomoci: 27. 12., s. 1, 2.
42: JAŠKOVÁ, Kamila. Co je to v nás?: 28. 12., s. 1.

Mladá fronta, 1989, ročník XLV

- 1: šá. Sláva na letišti: 17. 11., s. 8.
2: ma. Tažení proti průměrnosti: 18. 11., s. 1.
3: HAVLÍČEK, Jaroslav. Kdo to chce slyšet?: 18. 11., s. 1.
4: Bez megafonu, k lidem: 21. 11., s. 1.
5: Mladí chtějí dialog: 21. 11., s. 2.
6: MF. Žít vpravdě s národem: 23. 11., s. 1, 2.
7: r. Prohlášení vedení: 21. 11., s. 2.
8: FIALA, Zdeněk-KOMÁREK, Martin-VOLF, Petr. Přišli kvůli dialogu: 22. 11., s. 1, 2.
9: JELÍNEK, Jan-ŠEVČÍK, Libor. Nejdříve smogová kalamita, poté snaha o dialog: 22. 11., s. 3.
10: TVRZNÍK, Jiří. Srdcem i rozumem: 23. 11., s. 7.
11: jil. Jiřina s růžemi: 25. 11., s. 7.

- 12: JELÍNEK, Jan. Vidět, nevidět?: 25. 11., s. 1.
- 13: JELÍNEK, Jan. Vidět, nevidět?: 25. 11., s. 1.
- 14: PACNER, Karel. Cesta do Evropy: 27. 11., s. 2.
- 15: ŠEVČÍK, Libor. Svatá Anežka na Hradčanech: 27. 11., s. 5.
- 16: TVRZNÍK, Jiří. Ruce a mozky: 28. 11., s. 4.
- 17: Připomeňme si: 1. 12., s. 4.
- 18: HAVLÍČEK, Jaroslav. Mlčky činit: 8. 12., s. 2.
- 19: HVÍŽDALA, Karel. Co Němec těžko chápe: 9. 12., s. 5.
- 20: PACNER, Karel. Naplnění slov: 12. 12., s. 1, 2.
- 21: TVRZNÍK, Jiří. Srdce se zotavuje: 14. 12., s. 2.
- 22: Daly nám dárek - zvedli jsme hlavu: 24. 12., s. 8.
- 23: zj. Adresa: Rumunsko: 27. 12., s. 1.
- 24: PLACHETKA, Jan. Mezi námi: 27. 12., s. 2.
- 25: VODIČKA, Milan. Pojd'me spolu do Betléma: 24. 12., s. 5.
- 26: Baťa je tady! 15. 12., s. 1.
- 27: Klaksony aut: 13. 12., s. 1.
- 28: ČTK. Volba mladých: 14. 12., s. 1.
- 29: pro. Zítřka prezident!: 15. 12., s. 2.
- 30: drp-pro. Už je nikdo nezastaví: 18. 12., s. 1.
- 31: ČTK. Od politického vězně k hlavě státu: 30. 12., s. 7.
- 32: rup. Havel na Hrad!: 21. 12., s. 1.
- 33: JOHN, Zdeněk-ŠABATA, Petr. Na Hradě i v podhradí: 30. 12., s. 1.
- 34: ČTK. Životopis Václava Havla: 30. 12., s. 2.

Rudé právo, 1992, ročník 2, ISSN 0032-6569

- 1: DENGLER, Robert. Chybělo nejen slovo: 17. 11., s. 2.
- 2: RYCHLÍK, Jan. Bilión pro Slovensko?: 17. 11., s. 3.
- 3: DENGLER, Robert. Dole pivo, navrch pěna: 19. 11., s. 2.
- 4: PÚČIK, Vladimír-MATĚJKA, Milan-ZELENÝ, Milan. Československo - skansen monetarismu?: 20. 11., s. 6.
- 5: ROUČEK, Libor. Ujždí nám vlak v oblasti, jíž bude patřit 21. století: 20. 11., s. 30.
- 6: RYCHLÍK, Jan. Seriózní návrh: 24. 11., s. 3.
- 7: ROŠKOT, Jiří. Česká diplomacie nebude začínat od úplné nuly: 3. 12., s. 14.

- 8: SOVJÁK, Miroslav. Umění dialogu: 4. 12., s. 25.
- 9: gö. Poslanci koalice pro vlajku federace: 9. 12., s. 1.
- 10: PERKNEROVÁ, Kateřina. Trpká lehkost loučení: 18. 12., s. 2.
- 11: LABUDA, Vladimír. Český člověk je stejně schopný jako Němec: 12. 12., s. 1, 3.
- 12: ČERNÍK, Michal. Česká vlajka: 12. 12., s. 1.
- 13: PERKNEROVÁ, Kateřina. Nový stát: 24. 12., s. 1.
- 14: Le Monde. Češi a Slováci nemohli říct ani slovo: 30. 12., s. 30.
- 15: GÖTZOVÁ, Jitka. Václav Havel svou vlastní tvář pro prezidentství vygumovat nechce: 5. 12., s. 1, 3.
- 16: BUZKOVÁ, Petra. Podzimní přemítání: 25. 11., s. 3.
- 17: MENCL, Vojtěch. Budeme potřebovat Hrad: 18. 11., s. 1, 9.

MF DNES, 1992, ročník III, ISSN 1210-1168

- 1: Kráceno MF DNES. V. Havel: Do našich duší se musí vrátit naděje: 17. 11., s. 2.
- 2: NOVÁČEK, Petr. Demokracie je víc než jen technika moci: 17. 11., s. 6.
- 3: KOMÁREK, Martin. Úvaha o českém státě: Jaký má být?: 17. 11., s. 6.
- 4: KOMÁREK, Martin. Jakou českou vlajku: 15. 12., s. 6.
- 5: VAJNEROVÁ, Ivana. Dohady o symboly republik, zvláště o vlajku: 19. 11., s. 6.
- 6: NEFF, Ondřej. Zviditelnění: 20. 11., s. 7.
- 7: KUDLÁČEK, Libor. Česká státnost jako pozitivní idea: 19. 11., s. 6.
- 8: VAJNEROVÁ, Ivana. Dohady o symboly republik, zvláště o vlajku: 19. 11., s. 6.
- 9: Svět mluví o našem zániku: 26. 11., s. 8.
- 10: Stát řídí své rozpuštění: 27. 11., s. 6.
- 11: KRÍŽ, Jiří P. Tři (k)roky od jiné Evropy: 28. 11., s. 6.
- 12: Ústava odlišila občanskou ČR od Slovenska, národního státu: 19. 12., s. 6.
- 13: WOLF, Karel. Mečiar by měl odsoudit násilí: 19. 12., s. 6.
- 14: KOMÁREK, Martin. Pruhy s modrým klínem - jediná možná česká vlajka?: 2. 12., s. 7.
- 15: STEIGERWALD, Karel. Český stát? Probůh, jen ne žádné velké ideje: 8. 12., s. 6.
- 16: NETOČNÝ, Tomáš-MATÝSEK, Zbyněk-RŮŽIČKOVÁ, Marta. Rozvod? Víc rozpaků než nadějí: 23. 12., s. 1, 7.
- 17: ŠEVČÍK, Libor. Republika končí a začíná: 31. 12., s. 6.
- 18: Kníže Svatopluk slovenským králem?: 23. 12., s. 2.

- 19: MÜLLER, Jiří. Promoravsky, či protičesky?: 30. 12., s. 6.
- 20: LESCHTINA, Jiří. Přežije bílá vrána uprostřed Evropy?: 16. 12., s. 6.
- 21: KUČEROVÁ, Vladka-GEBHART, Jan-KOLÁŘ, František. Československo bez mýtů a iluzí: 23. 11., 30. 11., 7. 12., 14. 12., 21. 12., s. 7.
- 22: KOMÁREK, Martin. Neúnosný antisemitismus: 11. 12., s. 6.
- 23: pen. Václav Havel je zneklidněn politickou atmosférou u nás: 11. 12., s. 2.
- 24: NOVÁČEK, Petr-LECHSTINA, Jiří. Havlův krok z přítmi: 17. 11., s. 6.